

SAMENZWERINGSTHEORIEËN EN DE LAATSTE JAREN VAN DE ROMEINSE REPUBLIEK (44-31 V. CHR.)

OPPORTUNISTISCHE AANVALLEN OF OPRECHTE VERHELDERING?

Aantal woorden: 54.574

Collin Cardon

Studentennummer: 01608576

Promotor: Prof. dr. Koenraad Verboven

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad master in de Geschiedenis

Academiejaar: 2020 – 2021

Dankwoord

Deze masterproef zou nooit zijn afgewerkt zonder de hulp en steun van enkele personen. Voor het begin van dit eindwerk wil ik dan ook graag deze personen bedanken.

Ten eerste bedank ik graag professor dr. Koenraad Verboven voor zijn advies en geduld voor mijn vele vragen. Vanaf het moment dat mijn oog op het onderwerp 'samenzweringstheorieën en fake news' viel wist ik onmiddellijk dat ik hierover mijn eindwerk wou maken. Ik ben dan ook zeer blij dat hij dit thema naar voor schoof.

Ten tweede bedank ik ook graag professor dr. Arjan Zuiderhoek, drs. Falco Van der Schueren en drs. Niels Fieremans voor hun advies tijdens de voortgangsrapportage, en de uitgebreide revisies van mijn eerste onderzoeksopzet.

Ten derde wil ook graag mijn familie bedanken voor hun grappen en grollen over mijn studierichting, maar veel meer nog voor hun oprechte interesse, jarenlange steun, en het eindeloos nalezen van papers.

Ten vierde wil ik ook graag de medestudenten bedanken met wie ik de laatste 4 jaar de schoolbanken heb gedeeld. Vele groepswerken en examenperiodes waren waarschijnlijk slechter afgelopen zonder hen. Veel dank dus aan Yannis, Damon en Kyra, en vooral aan Wannes, met wie ik uren heb zitten discussiëren over de dood van Germanicus en andere samenzweringstheorieën.

Ten vijfde zou ik deze masterproef nooit hebben kunnen afwerken zonder de steun van mijn vrienden, die ook de hele Corona-periode draaglijk hebben gemaakt. Enorm veel dank daarom aan Keanu, Hanne, François, Matthias, Margaux, Rebecca en Romanie.

Tenslotte wil ik ook het studentenblad Schamper bedanken voor de vele avonden vertier, het draaglijk maken van de Corona-periode, en de schrijfervaring die ik er opdeed. Ik kijk er enorm naar uit om ook volgend jaar vele artikels onder hun banier te schrijven.

Lijst met gebruikte afkortingen

Alle afkortingen die ik in deze thesis gebruik zijn afkomstig uit de 'Oxford Classical Dictionary'.¹

App.	Appianus
B Civ.	<i>Bella civilia</i>
Cass. Dio	Cassius Dio
Cic.	Cicero
Att.	<i>Epistulae ad Atticum</i>
Fam.	<i>Epistulae ad familiares</i>
Phil.	<i>Orationes Philippicae</i>
Liv.	Livius
Plut.	Plurachus
Ant.	<i>Vitae Parallelae: Antonius</i>
Caes.	<i>Vitae Parallelae: Caesar</i>
Cic.	<i>Vitae Parallelae: Cicero</i>
Suet.	Suetonius
Aug.	Divus Augustus
Iul.	Divus Julius
Vell. Pat.	Velleius Paterculus

---

¹ Oxford Classical Dictionary, 4th edition, Abbreviations List, *Oxford Classical Dictionary*, geraadpleegd 24.04.2021, <https://oxfordre.com/>

Inhoud

Dankwoord	3
Lijst met gebruikte afkortingen	4
Inleiding	1
1. Algemene inleiding en onderzoeksvragen	1
2. Status Quaestionis.....	3
3. Definiëring samenzweringstheorieën en elementen	7
4. Bronnen	10
5. Methode en structuur	14
Hoofdstuk 1: Et tu, Antonī?	16
1. Historische setting: 15 maart - december 44	16
2. Politieke afrekening of gegronde aanklacht?	18
a. Cicero.....	18
b. Velleius, Appianus en Cassius Dio	22
c. Plutarchus en Suetonius	26
3. Samenzweringstheorieën in de oudheid.....	27
4. Recent onderzoek: intergroup-relaties	29
5. Conclusie	31
Hoofdstuk 2: Tenzij we liever slaven zijn.....	33
1. Historische setting: 15 maart 44 – einde van april 43.....	33
2. In het kielzog van Caesar?	35
a. Cicero.....	35
b. Velleius, Appianus en Cassius Dio	42
c. Plutarchus en Suetonius	46
3. Samenzweringstheorieën in de oudheid.....	47
4. Recent onderzoek: verspreiding van samenzweringstheorieën	48
5. Conclusie	50
Hoofdstuk 3: Caesariaanse rivalen	52
1. Historische setting: begin mei 44 – mei 43	52
2. Moord om elke hoek	54
a. Cicero, Suetonius en Plutarchus.....	54
b. Velleius en Appianus	57
c. Cassius Dio	62
3. Samenzweringstheorieën in de oudheid.....	63

4.	Recent onderzoek: samenzweringstheorieën en fake news.....	66
5.	Conclusie	67
Hoofdstuk 4: Mutina en Rome		69
1.	Historische setting: april 43 – oktober 43	69
2.	Moord en macht.....	70
a.	Hirtius, Pansa en Octavianus	70
b.	Cicero.....	73
3.	Samenzweringstheorieën in de oudheid.....	75
4.	Recent onderzoek: tegengaan van samenzweringstheorieën	77
5.	Conclusie	78
Hoofdstuk 5: Triumvirale tegenstanders.....		80
1.	Historische setting: oktober 43 – september 36.....	80
2.	Gevaar van binnenuit: Lucius Antonius en Sextus Pompeius	81
a.	Lucius Antonius en Fulvia	81
b.	Sextus Pompeius	84
3.	Samenzweringstheorieën in de oudheid.....	87
4.	Recent onderzoek: Functies en gebruik van samenzweringstheorieën in autoritaire regimes	89
5.	Conclusie	90
Hoofdstuk 6: Octavianus, Cleopatra en de val van Antonius		92
1.	Historische setting: september 36 – september 31	92
2.	De laatste rechte lijn naar Actium	93
a.	Cassius Dio.....	93
b.	Velleius, Plutarchus, Suetonius en Appianus	97
3.	Samenzweringstheorieën in de oudheid.....	99
4.	Recent onderzoek: Samenzweringstheorieën en gender en seksualiteit	100
5.	Conclusie	102
Conclusie		104
1.	Recapitulatie.....	104
2.	Zes auteurs, zes verhalen?	105
3.	Karakteristieken.....	108
4.	Modern onderzoek.....	110
5.	Verder onderzoek.....	111
Bibliografie		112
Bronnen		112
Literatuur		113

Inleiding

1. Algemene inleiding en onderzoeksvragen

Op 4 december 2016 kwam een gewapende man de pizzeria Comet Ping Pong in Washington D.C. binnen, die naar eigen zeggen kwam om zelf enkele geruchten te onderzoeken en kinderen te redden. De vermeend vastgehouden kinderen zouden onderdeel zijn van een kinderhandel en -prostitutiekring, waaraan hoge personen binnen de Amerikaanse Democratische Partij verbonden zouden zijn, waaronder Hillary Clinton, die enkele weken daarvoor opkwam als presidentskandidate. De geruchten over de criminele kring ontstonden in oktober 2016, in volle aanloop naar de presidentsverkiezingen van 2016, en evolueerden al snel in een samenzweringstheorie die de naam 'Pizzagate' kreeg.²

Dit voorbeeld — een van de honderden in de moderne maatschappij — toont hoe snel geruchten kunnen evolueren, en hoe gevaarlijk samenzweringstheorieën kunnen zijn, zeker in politiek chaotische periodes zoals de verkiezingstijd. Maar het heeft ook zijn afgebakende elementen: het speelt zich af in de Verenigde Staten, tot enkele decennia terug het voorbeeldland van het Westen, in de hedendaagse tijd. Niet verrassend beslaat het meeste onderzoek rond samenzweringstheorieën de moderne, Amerikaanse samenzweringen, en bleef men tot kort vaak binnen de lijntjes van hun eigen onderzoeksdiscipline, zoals (sociale) psychologie, politicologie, geschiedenis, et cetera. Maar enkele jaren terug ontstond door interdisciplinaire samenwerking het COMPACT-initiatief, wat zou leiden tot het *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*.³ Hierbij valt echter op te merken dat veel bijdrages nog steeds voorzichtig zijn inzake interdisciplinariteit.

Wat opvalt bij niet alleen het merendeel van de recente projecten en werken, maar ook eerdere, is dat ze focussen op de hedendaagse samenzweringstheorieën, veelal in de Verenigde Staten. Er zijn slechts een handjevol auteurs die zich uitspreken over samenzweringsnarratieven, de retoriek van samenzweringen, en samenzweringstheorieën in de klassieke oudheid: namelijk Victoria Pagán, Joseph Roisman en Walter Spencer. Deze werken behandelen verschillende periodes: Roisman behandelt Athene tussen de late 5de en 4de eeuw, Pagán focust zich vooral op de keizertijd, met ook verwijzingen naar Cicero en zijn aanklacht tegen Verres, en Spencer behandelt verschillende episodes uit de republiek en keizertijd, met name de *Bacchanalia*, de samenzwering van Calpurnius Piso, en Cicero's voorstelling van de samenzwering van Catilina.⁴ Een periode die nog niet behandeld is, is die van de laatste jaren van de republiek, 44 tot 31 voor Christus: alhoewel Cicero's aanklachten tegen Verres en Catilina bijvoorbeeld wel al besproken zijn, en de samenzwering tegen Caesar door Pagán is behandeld in haar *'Conspiracy Narratives'*, zijn er geen werken over de periode tussen de dood van

---

² Hugo Leal, "Networked disinformation and the lifecycle of online conspiracy theories," in *Routledge handbook of conspiracy theories*, eds. Michael Butter en Peter Knight (New York: Routledge, 2020), 500-1.

³ Michael Butter en Peter Knight, "Bridging the great divide: conspiracy theory research for the 21st century" *Diogenes* (2016): 11.

⁴ In chronologische volgorde: Spencer, Walter. "Conspiracy narratives in Latin literature." PhD diss., University of Illinois, 2001; Pagán, Victoria. *Conspiracy theory in Latin literature*. Austin: University of Texas Press, 2004; Roisman, Joseph. *The rhetoric of conspiracy in ancient Athens*. Oakland: University of California Press, 2006; Spencer, Walter. "Conspiracy rhetoric in Cicero's Verrines." *Illinois Classical Studies* 35-36 (2011): 121-141; voor de verschillen tussen samenzweringstheorieën en -narratieven, en precieze thematiek, zie infra, bij de status quaestionis.

Caesar en de slag bij Actium, waarbij Octavianus als overwinnaar uit de bus komt.⁵ De keuze voor deze periode kan door meerdere elementen gerechtvaardigd worden. Ten eerste is er een interessante bronnensituatie: enerzijds hebben we historiografisch en biografisch materiaal, maar anderzijds, voor de jaren 44-43 voor Chr. ook redevoeringen en brieven van Marcus Tullius Cicero, waarmee er dus zowel een ooggetuige als latere getuigenissen zijn die de gebeurtenissen bespreken. Vervolgens wordt deze periode gekenmerkt door een groot politiek machtsvacuüm: na de dood van alleenheerser Caesar staan zowel de senaat onder leiding van Cicero, Antonius, en iets later Octavianus klaar om dit gat te vullen. De onzekerheid die bij zowel de deelnemers als bij het volk aanwezig moest zijn, is volgens recent onderzoek een goede voedingsbodem voor het geloof in samenzweringstheorieën.⁶ Ten slotte liggen de kiemen van de keizertijd en de positie van de keizer in deze periode, met de uiteindelijke overwinning van Octavianus bij de slag bij Actium. Daarom is het interessant om te kijken in welke mate de samenzweringstheorieën van deze periode, eventueel aansluitend bij deze kiemen, aansluiten op diegene uit de keizertijd, zoals onderzocht bij Pagán.⁷ Omwille van deze redenen vind ik het gerechtvaardigd om op deze periode te focussen.

De beperkte interesse in samenzweringstheorieën in de klassieke oudheid kan deels verklaard worden door het argument dat samenzweringstheorieën een product van de moderniteit en moderne processen zoals de drukpers zijn. Toch zijn er ook onderzoekers die kijken naar vroegere tijden: onderzoekers plaatsen de theorieën in de middeleeuwen (gericht op outsiders, zoals Moslims en heksen), in de Vroegmoderne tijd, en in de Verlichting.⁸ En zowel Pagán als Roisman en Spencer plaatsen die dus ook al in de klassieke oudheid.⁹ Hierop inspeland is het mijn hoofddoel om het argument te ondersteunen dat samenzweringstheorieën dus al voorkwamen voor het ontstaan van media zoals kranten, radio en televisie vanaf de vroegmoderne tijd.

Om dit te doen, ga ik op zoek naar samenzweringstheorieën in de teksten van Cicero, Velleius Paterculus, Appianus, Cassius Dio, Plutarchus en Suetonius. Daarbij ga ik kijken waarvoor deze gebruikt worden: worden samenzweringstheorieën specifiek gebruikt om tegenstanders in een slecht daglicht te plaatsen, waarbij de schuld van bepaalde situaties in de schoenen van personen wordt geschoven die de auteurs zien als tegenstanders? Zijn er bepaalde auteurs die dit wel of niet doen, en hoe verhouden de verschillende auteurs zich tegenover elkaar? Daarnaast probeer ik ook verder te bouwen op de karakteristieken van samenzweringstheorieën in de klassieke oudheid: in welke mate zien we gelijkenissen met samenzweringstheorieën over gebeurtenissen in de eerste en tweede eeuw na Christus, behandeld in het werk van Pagán, in andere redevoeringen van Cicero behandeld door Spencer, en in bronnen inzake Klassiek Athene uit het werk van Roisman, en in welke mate vertonen de samenzweringstheorieën over mijn periode unieke kenmerken? Ten slotte wil ik, onder het motto van interdisciplinariteit, kijken in welke mate we de resultaten van onderzoek van moderne en westerse samenzweringstheorieën ook zien in samenzweringstheorieën van 2000 jaar eerder. Op deze

⁵ Antonius en Cleopatra weten te ontkomen naar Egypte, maar naar mijn mening is het pleit hier duidelijk al beslecht.

⁶ Zie hiervoor bijvoorbeeld Roland Imhoff en Pia Lamberty, "Conspiracy believes as psycho-political reactions to perceived power," in *Routledge Handbook of conspiracy theory*, eds. Michael Butter en Peter Knight (New York: Routledge, 2020), 192-206.

⁷ Pagán, *Conspiracy theory in Latin literature*; zie supra.

⁸ Andrew McKenzie-McHarg, "Conceptual history and conspiracy theory," in *Routledge handbook of conspiracy theories*, eds. Michael Butter en Peter Knight (New York: Routledge, 2020), 17-18.

⁹ Idem; McKenzie-McHarg vermeldt Spencers werk niet, maar wel Pagáns werk uit 2004 over 'conspiracy narratives', waarin grappig genoeg de term 'conspiracy theory' of 'theories' niet voorkomt. Zie ook Andrew McKenzie-McHarg en Claus Oberhauser, "Conspiracy theorising and the history of media in the eighteenth century", in *Routledge handbook of conspiracy theories*, eds. Michael Butter en Peter Knight (Routledge, New York, 2020), 411-20.

manier kan ik ook de claim versterken dat samenzweringstheorieën iets van alle tijden zijn, op basis van het recent onderzoek gepubliceerd in het *Routledge Handbook*. Natuurlijk zal ik dit niet exhaustief voor elk onderzoek inzake elke theorie doen, maar sporadisch enkele elementen uit mijn gevonden theorieën toetsen aan resultaten van recent onderzoek, zoals de verspreiding van samenzweringstheorieën, het tegengaan ervan, en de rol van gender en seksualiteit bij samenzweringstheorieën.

2. Status Quastionis

Het onderzoek naar samenzweringstheorieën, in de Engelstalige wereld bekend als *conspiracy theories*, loopt al enkele jaren, maar zit pas sinds de laatste 20 jaar in de lift.¹⁰ In verschillende vakgebieden, zoals psychologie, sociale en politieke wetenschappen, filosofie en geschiedenis wordt dit concept vanuit het eigen vakgebied onderzocht, maar enkele jaren terug ontstond door interdisciplinaire samenwerking het COMPACT-initiatief, wat zou leiden tot het *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*.¹¹ In dit werk, dat oproept tot meer interdisciplinaire samenwerking, blijft er echter in vele van de artikels een zeer zwakke of soms bijna onbestaande overbrugging. Hiertegenover staat wel het gegeven van de verschillende benaderingen en verschillende definities en kenmerken van samenzweringstheorieën, dat net de grote meerwaarde vormt van het werk. Verschillende interpretaties staan dicht bij elkaar opgenomen, om debat en interdisciplinariteit makkelijker te maken. Alhoewel het werk nog niet volledig geslaagd lijkt in haar opzet, is het overduidelijk wel de grootste stap die het onderzoek in jaren heeft genomen.

Het naast elkaar bestaan van vele definities en elementen die worden gegeven aan het concept van samenzweringstheorieën maken duidelijk dat er geen enkelvoudige, alom aanvaarde definitie is. Dit zorgt er volgens Türkay Salim Nefes en Alejandro Romero-Reche voor dat — althans in sociologische artikels — verschillende strategieën worden gehanteerd inzake de definiëring: het vermijden van definiëren, het definiëren door voorbeelden, het expliciet definiëren, of het creëren van een nieuwe term.¹² Julien Giry en Pranvera Tika hebben in hun bijdrage aan het *Handbook* veel verschillende eigenschappen van samenzweringstheorieën en de mensen die er geloof aan hechten (de zogenaamde *conspiracists*) opgelijst: samenzweringstheorieën zijn gebaseerd op “het kan waar zijn, maar is nog niet bewezen”, behandelen geïnspireerde schadelijke activiteiten of manipulaties van bepaalde groepen, met als doel om macht te krijgen, de eigen positie te versterken, of om mensen te kwetsen. Er wordt een groot belang gehecht aan een dualistische visie, een wij-zij-denken. Ze negeren willekeur, toeval, contingentie, of zelfs het lot, om bepaalde evenementen causaal te verbinden. De mensen die hieraan geloof hechten, hechten niet geloof aan één theorie, maar geloven dat er overall samenzweringen schuilen. Ze willen het verholde bestaan ervan aan het grote publiek tonen, en alhoewel ze oproepen

---

¹⁰ Butter en Knight, "Bridging the great divide," 1.

¹¹ Idem, 11.

¹² Turkay Salim Nefes en Alejandro Romero-Reche. "Sociology, social theory and conspiracy theory," in *Routledge handbook of conspiracy theories*, eds. Michael Butter en Peter Knight (New York: Routledge, 2020), 96-7; nieuwe termen komen bijvoorbeeld ook voort uit niet-neutrale overwegingen, zoals het gebruik van de (minderwaardig geachte) term 'conspiracy narratives' in een concluderende paper over de impact van samenzweringstheorieën. Het nadeel van deze nieuwe termen is dat ze kunnen botsen met al bestaande termen in een andere context, in dit geval bijvoorbeeld met het gebruik van 'conspiracy narratives' in Victoria Emma Pagán, "Conspiracy narratives in Roman history," Austin, University of Texas Press, 2004 en "The impact of conspirace narratives on violet RWE and LWE narratives," Europese Commissie, geraadpleegd 04.01.2021, <https://ec.europa.eu/>.

tot kritisch denken, stellen ze hun eigen denken nauwelijks in vraag.¹³ In de meeste definities die worden gehanteerd komen de meeste van deze elementen voor, maar een speciale voorkeur lijkt uit te gaan naar de kenmerken dat er een geheime samenzwering is, door een machtige groep, tegen de interesses van de staat of bevolking in, en dat deze als verklaring wordt gebruikt.

Het is ook belangrijk op te merken dat het belangrijk is om neutraal tegenover het concept van samenzweringstheorieën te staan: in vele gevallen, zeker in de vroegere stadia van onderzoek, werden zowel de theorieën als de personen die ze geloofden en verspreidden als vanzelfsprekend negatief beschouwd. Dit komt volgens Andrew McKenzie McHarg door de genealogie van het concept van de samenzweringstheorie: enerzijds kwam dit door het neutrale gebruik in de forensische wetenschappen, waarbij men het gebruikte met een neutrale connotatie en als object-gerichte term. In de sociale wetenschappen werd het anderzijds echter negatief gebruikt, inzake *boundary work*: de theorieën werden gezien als een uitdager voor de ‘zuiver-wetenschappelijke’ verklaringen.¹⁴ We mogen enerzijds niet zomaar in de val van de samenzweringstheorieën zelf en hun logica vallen, maar anderzijds mogen we de theorieën ook niet onmiddellijk overboord gooien. Ze geven ons een blik in de tijdsgeest en verklaringswijzen van personen, en vaak kunnen ze niet honderd procent ontkend worden. Er zijn immers ook al theorieën die (deels) waar bleken te zijn, of projecten die zo absurd leken, maar wel degelijk bleken te bestaan. Denk hierbij bijvoorbeeld aan Project MK Ultra: het project van de Amerikaanse CIA waarbij men onderzoek deed naar hersenspoeling, dat uiteindelijk publiek werd gemaakt door de Amerikaanse overheid.¹⁵ Inzake mijn thesis is het ook belangrijk op te merken dat we zo goed als nooit zeker kunnen zijn wat verzonnen is of wat dichterbij de waarheid komt. Indien we elke samenzweringstheorie zomaar overboord zouden gooien, zouden we eindigen met meer gaten en vraagtekens dan ervoor.

In de werken van de auteurs die spreken over samenzweringen en narratieven, theorieën en andere elementen, worden verschillende termen gebruikt, specifiek ‘*conspiracy narratives*’, ‘*rhetoric of conspiracy*’, en ‘*conspiracy theories*’. Het kan zeker geen kwaad om deze eerst te bekijken om het onderscheid duidelijk te maken, en dit best te doen aan de hand van de onderlinge werken die erover handelen.

De eerste term, ‘*conspiracy narratives*’ is waarschijnlijk de breedste. Ze slaat op het literair afbeelden of vertellen van samenzweringen. In haar werk *Conspiracy narratives in Roman history* bespreekt Pagán de narratieven die geschreven zijn over vijf samenzweringen, verdeeld in twee groepen: drie mislukte (de Catilinarische samenzwering beschreven door Sallustius, de Bacchanten beschreven door Livius, De Pisonische samenzwering tegen Nero, beschreven door Tacitus) en twee geslaagde (de moord op Caligula, beschreven door Josephus) en de moord op Caesar, beschreven door Appianus), die beide eigen kenmerken hebben. In haar inleiding stelt ze als centrale aspecten van haar werk de rol van slaven en vrouwen inzake de samenzweringen en welke strategieën de auteurs gebruikten om de samenzweringen geloofwaardig te maken.¹⁶ Volgens Jaeger maakt ze drie belangrijke punten. Ten eerste het element van geheimhouding, dat zo centraal is voor een samenzwering. Dit is een uitdaging voor de historicus, aangezien deze geconfronteerd wordt met een beperkte kennis, en dit ‘epistemologisch gat’ dient te overbruggen. Ten tweede stelt ze dat de narratieven een sociale controle

---

¹³ Julien Giry en Pranvera Tika, “Conspiracy theories in political science and political theory,” in *Routledge handbook of conspiracy theories*, eds. Michael Butter en Peter Knight (New York: Routledge, 2020), 114-5.

¹⁴ McKenzie-McHarg, “Conceptual history,” 23-4, 36.

¹⁵ Knight, Peter, “Conspiracy theories in American history: An encyclopedia” Vol. 1 (Santa-Barbara: Abc-clio, 2003), 490-2.

¹⁶ Pagán, “Conspiracy narratives,” 15-24.

uitoefenen, gelijkaardig aan de claim van Roisman voor de retoriek van samenzweringen in zijn werk.¹⁷ En ten derde dat samenzweringen de grenzen tussen mannelijk en vrouwelijk, slaaf en vrije personen doen verwateren.¹⁸

Toch zijn er enkele problemen die reviewers opvielen: Mary Jaeger stelt dat Pagán haar schema soms op de bronnen dwingt en haar typologie aanpast om de bronnen te doen passen.¹⁹ James Rives vindt dan weer dat haar opzet niet duidelijk is, dat ze teveel heen en weer gaat tussen literaire en historische analyse, dat ze niet genoeg rekening houdt met de bestaande narratieven bij het uitkomen of slagen van de samenzwering en hoe de narratieven die de auteurs vaak decennia of zelfs eeuwen later schreven zich verhouden tot de bestaande narratieven die kort na de evenementen zelf optraden.²⁰ Terechte opmerkingen in mijn ogen. Maar de interessantste opmerking komt terug van Jaeger: zij stelt dat Pagán in haar inleiding de deur openzet voor samenzweringstheorieën, door het gebruiken van de voorbeelden van de moord op JFK, en door de vele gelijkaardige problemen die haar werk en samenzweringstheorie-onderzoeken hebben.²¹ Pagán lijkt er soms bijna zelf op te hinten: ze stelt dat Livius' verslag van de Bachanten voorgesteld werd als een samenzwering, waardoor het een politieke dreiging leek te zijn.²² Hierdoor lijkt een samenzweringstheorie aannemelijk: een groep die in het geheim (de mysteriecultus) een politiek gevaar vormde, een dreiging was voor Rome en haar burgers. Op een gelijkaardige manier beschrijft Walter Spencer de acties van Cicero tegenover Verres: hij maakte een herkenbaar portret van samenzweringen en stelde dat Verres de dingen deed die hij deed als samenzwering tegen de Romeinse staat.²³ Het is dus niet verwonderlijk dat Pagán hierop reageerde in haar artikel '*Toward a model of conspiracy theory for Ancient Rome*', waar ze zichzelf verdedigt tegen Holly Haynes claim die stelt dat haar boek evengoed '*Conspiracy theories in Ancient Rome*' kon heten.

Voordat ik kort inga op *conspiracy theory*, dien ik echter eerst te spreken over een ander begrip en gelinkt werk dat inspeelt op de notie van samenzweringen in de oudheid: Roismans '*The rhetoric of conspiracy in ancient Athens*'. Roisman bespreekt hier de *topos* van samenzwering, en in welke omstandigheden die wordt gebruikt om te overtuigen, met als doel de relatie tussen deze *topos* en de Atheense mindset beter te begrijpen.²⁴ Hierbij wijkt hij af van Eli Sagens visie die de algemene verdenkingscultuur van Athene linkt met paranoia, en legt hij de nadruk zelf op het bevestigend karakter van het samenzweringsgeloof voor de Atheense democratie.²⁵ Hij bespreekt deze samenzweringsverhalen in verschillende contexten die vanzelfsprekend lijken, zoals moordzaken en politieke vergaderingen, maar ook in minder vanzelfsprekende soorten situaties, zoals erfenissen. Dit is dan ook een van de elementen die op het einde van zijn werk, bij de vergelijking tussen moderne samenzweringstheorieën en zijn 'samenzweringsverhalen' terugkomt. Roisman ziet als een van de belangrijkste verschillen de schaal van de vermeende samenzweerders, voor hem is het geen probleem om te spreken van een enkelvoudige samenzweerder, wat hij zelf toepasselijk een semantisch oxymoron noemt, aangezien 'samen'-zweerder en een persoon normaal niet bij elkaar passen. Ook bij de gevolgen ziet hij een verschil: in Athene ging men niet over tot massamoorden of massavervolgen, wat in moderne tijden wel al gebeurde. Maar tegenover deze verschillen staan

¹⁷ Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 94.

¹⁸ Mary Jaeger, "review Conspiracy narratives in Roman history" *Hermathena*, nr. 180 (2006): 133.

¹⁹ Idem, 134-5.

²⁰ James Rives, "review Conspiracy narratives in Roman history," *Classical Philology*, 101, nr. 2 (2006): 178-80.

²¹ Jaeger, "review," 134.

²² Pagán, "Conspiracy narratives," 123.

²³ Spencer, "Conspiracy rhetoric," 121; Hij beschrijft hoe Cicero een Romeins ambtenaar, die op Sicilië niet in het grootste geniep fraude pleegde, verdraait in een samenzweerder die Rome zelf zou kwetsen.

²⁴ Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 1-2.

²⁵ Idem, 155. Ook Victoria Emma Pagán, "Towards a model of conspiracy theory for ancient Rome" *New German Critique* nr. 103 (2008): 49.

veel meer gelijkenissen: ze delen een perfecte logica en causale verbinding van schijnbaar niet-gerelateerde gebeurtenissen, ze houden geen rekening met goede intenties en spontaniteit, ze zoeken een geheim doel, de samenzweerders worden onnipotent geacht, et cetera.²⁶ Met wat goede wil kun je veel van zijn ‘samenzweringsverhalen’ volgens mij gerust de Griekse- of oudheidsversie noemen van samenzweringstheorieën. Het is volgens mij dan ook geen toeval dat Pagán, in haar review van Roismans werk, dan ook ‘*conspiracy theory*’ gebruikt in plaatsen waar Roisman ‘samenzweringsbeschuldigingen of ‘-verhalen’ zou gebruiken.²⁷ Daarnaast keert ze zich ook tegen het semantisch oxymoron van de enkele samenzweerder en stelt ze zich ook vragen in welke mate de retoriek van samenzweringen verschilt van andere retorische trucs.²⁸ Op het eerste gezicht kan men echter de samenzwering als retorische truc doortrekken naar moderne tijden: samenzweringen zoals Donald Trump die de stemdiensten verwijt stemmen te hebben vervalst of te gaan vervalsen komen ook op in periodes van verkiezingen, en de vele reacties die zijn gedrag verbinden aan de aanval op het congres zien Trumps uitspraken dan ook als anti-federalistische retoriek.

De laatste van de drie termen, en het eigenlijke onderzoeksthema van deze thesis, is de samenzweringstheorie, of *conspiracy theory*. Zoals hierboven aangehaald wordt deze term dus al betrokken bij Roismans en Pagáns werk, zij het enerzijds als vergelijkingsmiddel en anderzijds als bijna een verwijt. In haar bovenvermeld artikel gaat ze dan ook in op dit verwijt, waarbij ze stelt dat samenzweringstheorieën *an sich* geen onderwerp was waar de Romeinen zich echt mee bezighielden, wat ook de reden is dat ze er geen term voor hadden. Romeinen waren meer mensen van de actie dan van de theorie, en samenzweringstheorieën zouden vooral zijn ingebed in “specifieke politieke crises”.²⁹ In haar artikel kijkt ze naar bepaalde elementen en bouwstenen die, zoals de naam van het artikel prijsgeeft, het begin van een model zouden uitmaken. Ze verwijst onder andere naar de positie van vrouwen en slaven, de ‘epistemologische vacua, en de rol van de elite als producent hiervan, elementen die vanzelfsprekend doen terugdenken aan de samenzweringsnarratieven van Pagáns voorgaand werk.

Op basis van dit artikel schreef Pagán haar werk ‘*Conspiracy theory in Latin literature*’, waarin ze aan de hand van enkele auteurs uit voornamelijk de periode van de Flavische dynastie zegt te kijken naar wat samenzweringstheorieën zeggen over de Romeinse cultuur, naar samenzweringstheorieën als sociale constructie, en de uitdrukking ervan in Romeinse literatuur.³⁰ Ze stelt dat er een patroon van samenzweringstheorieën is, waarbij de gangbaarheid wordt bepaald door verschillende elementen, zoals literaire invloeden, toespelingen, en intertekstualiteit, die dan ook verschilden van auteur tot auteur en tijd tot tijd.³¹ Zowel haar doel, definitie van samenzweringstheorieën en haar aangehaalde voorbeelden en thema’s zijn zeer breed gekozen, deels verklaard door haar eigen argument om zo breed mogelijk het net uit te werpen.³² Maar daarom mag het ook niet verbazen dat Pagán soms ook te breed lijkt te gaan. Garrett Fagan beschrijft dit het best, wanneer hij stelt dat sommige thema’s zoals bedriegen, xenofobie of stereotypering te breed lijken, en dat door het zien van deze thema’s te snel wordt uitgegaan van een samenzweringstheorie.³³ Ook haar definitie en toegeschreven elementen van

---

²⁶ Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 157-8.

²⁷ Victoria Emma Pagán en Andrew Wolpert, “Review The rhetoric of conspiracy in ancient Athens,” BMCR, geraadpleegd 04.02.2021, <https://bmcr.brynmawr.edu/>.

²⁸ Idem.

²⁹ Pagán, “Towards a model,” 27.

³⁰ Pagán, *Conspiracy theory*, 8, 16-7.

³¹ Idem, 17.

³² Idem.

³³ Garrett Fagan, “review Conspiracy theory in Latin literature en Trahison et traîtres dans l’Antiquité” *The Journal of Roman Studies*, 105 (2015): 416-7.

samenzweringstheorieën lijken soms vaag, of niet in lijn met moderne definities. Uitgaan van “waarom overkomen goede mensen slechte dingen?”, wanneer een normale verklaring niet voor handen is, gaat ook al uit van een bepaalde retorische achtergrond, het afbeelden van personen als ‘goed’ in een bepaalde context. Haar gebruik van ‘epistemologische gaten’ spreken hierbij ook de moderne voorbeelden tegen, waarbij Fagan het voorbeeld geeft van de samenzweringstheorie van de gefakete maanlanding, alhoewel hiertegen kan gesteld worden dat Pagán in haar artikel al opriep tot een andere soort benadering van Romeinse samenzweringstheorieën.³⁴

Besluitend kan ik dus stellen dat het erg belangrijk is om een duidelijke definiëring voor te stellen en om de constitutieve elementen van een samenzweringstheorie voor mijn eigen periode duidelijk weer te geven en te verklaren. Indien te breed riskeer ik om te spreken over elke vorm van iemand in een slecht daglicht plaatsen, en indien te smal riskeer ik simpelweg gewoon geen echte samenzweringstheorieën aan te kunnen duiden. Vervolgens is het ook belangrijk om bij het definiëren en bespreken van de samenzweringstheorieën te kijken naar de (eventueel afwezige) grens met “retorische trucs”, om Pagán’s review van Roisman nog eens te herhalen. Daarbij is het dus ook de bedoeling om naast de *rhetorics of conspiracy* te kijken naar andere kenmerken van deze theorieën. Tenslotte mogen mensen die over dit onderwerp werken niet in de val trappen om teveel vast te houden aan de moderne conceptualisering. We zullen geen samenzweringstheorieën over de maanlanding vinden in het Oude Rome, noch theorieën over een keizer die stiekem een buitenaards reptiel zou zijn.

3. Definiëring samenzweringstheorieën en elementen

Zoals ik net hierboven heb uiteengezet in de *status quaestionis*, stellen er zich twee problemen. Ten eerste is er geen unaniem aanvaarde definitie, en zien we verschillende constitutieve elementen. Ten tweede kende de Romeinse cultuur geen expliciet equivalent voor ons concept van samenzweringstheorieën. Deze pluraliteit van meningen en visies geeft me echter ook de vrijheid om, na het doornemen van veel verschillende visies, een eigen onderbouwde definitie naar voor te schuiven.

Zoende omschrijf ik samenzweringstheorieën als volgt: samenzweringstheorieën zijn causale verklaringen die worden gegeven voor bepaalde gebeurtenissen of handelingen, waarbij samenzweringen centraal staan, en deze gebeurtenissen of handelingen verklaren.³⁵ Deze samenzweringstheorieën kunnen waar zijn, maar zijn veelal niet bewezen, of kunnen niet bewezen worden. De veronderstelde samenzwering is grootschalig en heeft als doel het schaden van anderen, en/of het verkrijgen van macht voor de samenzweerders. De samenzwering wordt, inherent aan samenzweringen zelf, in het geheim gepland door een bepaalde groep. De samenzweerders worden door de gelovers van de theorie als hypercompetent gezien.

Een eerste element is dat samenzweringstheorieën een causale verklaring zijn voor bepaalde gebeurtenissen of handelingen. Dit element staat in mijn ogen tussen twee visies: enerzijds is er de visie van Brian Keeley, die stelt dat het een voorgestelde uitleg is voor een historische gebeurtenis,

---

³⁴ Fagan, “review,” 416; Pagán, “Towards a model,” 27.

³⁵ In deze thesis gebruik ik zowel de term ‘samenzwering’ als ‘complot’, die ik behandel als synoniemen. Ik zou dus ook als synoniem van samenzweringstheorie de term ‘complottheorie’ kunnen gebruiken, maar aangezien het de centrale term is van deze thesis, blijf ik voor deze term zo consistent mogelijk.

ergo een gebeurtenis uit het verleden.³⁶ Anderzijds zien andere auteurs het iets breder: Jan-Willem van Prooijen, bijvoorbeeld, spreekt over “het geloof dat een aantal personen in het geheim samenkomen om een geheim doel te bereiken dat illegaal of kwaadwillig is.”³⁷ Hierbij ligt er geen nadruk op een handeling in het verleden die verklaard moet worden, maar kan het ook gaan om plannen die in de huidige tijd nog niet volledig uitgevoerd zijn of zelfs nog niet begonnen zijn. In mijn ogen staan de handelingen centraal, maar maakt de timing van de handelingen weinig uit: zowel handelingen in het verleden, heden als toekomst kunnen het voorwerp uitmaken van een samenzweringstheorie. Daarnaast is er ook de causale verbinding, waarbij toevallige gebeurtenissen worden uitgesloten: alles is verbonden, en maakt deel uit van het plan van de samenzweerders.³⁸

Ten tweede is een samenzweringstheorie niet per se fout: het kan waar zijn, maar in de meeste gevallen is er geen bewijs.³⁹ Volgens Roland Imhoff en Pia Lamberty is het aspect van leugen of niet waar zijn ook niet per se verplicht, en ze geven de Wannsee-conferentie als voorbeeld: het geloof dat Joden systematisch vermoord werden was eerst een samenzweringstheorie, maar deze bleek uiteindelijk waar te zijn. Ze stellen ook dat het vooral vanuit praktisch ooghoek niet nuttig zou zijn om enkel theorieën die niet waar blijken te zijn te onderzoeken.⁴⁰ Zoals hierboven vermeld is ook project MK Ultra hier een goed voorbeeld van. Indien we van tevoren compleet uitsluiten dat ze waar kunnen zijn, vergroot dit ook de kans dat we terugkeren naar een negatieve bijklank die verder onderzoek zou kunnen afremmen. Kritisch nadenken is hierbij de gouden middenweg tussen blind geloof en overdreven scepticisme.

Ten derde gaat het over een grootschalige en positieve of negatieve daad: het schaden van een bepaalde groep, en/of het verkrijgen van macht, met als beste en opperste hoogtepunt de dominantie over een heel rijk of zelfs de hele wereld.⁴¹ In deze thesis mag het niet verbazen dat vele samenzweringstheorieën zullen claimen dat Octavianus, Antonius, Cicero of anderen uit zijn op de alleenheerschappij die Caesar kende. Hierbij valt wel op te merken dat het vermelden of gebruik van een samenzweringstheorie op zichzelf zowel positief, negatief of neutraal kan zijn: aanklachten afbeelden als een samenzweringstheorie tegen een bepaalde persoon of zelf een persoon aanklagen met een samenzweringstheorie zijn twee heel verschillende handelingen.

Ten vierde, inherent aan samenzweringen zelf, worden deze in het geheim georganiseerd door een bepaalde groep.⁴² Dit zorgt voor bepaalde ironische gevolgen: als ze daadwerkelijk geheim zouden blijven, zouden we ze niet kunnen kennen. Net doordat ze uitkomen, of verondersteld worden en

---

³⁶ Brian Keeley, “Of conspiracy theories,” *Journal of Philosophy* 96, nr. 3 (1999): 116; Pagán volgt deze definitie in Pagán, *Conspiracy theory*, 3 en de definitie van David Coady die hierop voortbouwt in haar artikel in het *Routledge Handbook*, Victoria Emma Pagán, “Conspiracy theories in the Roman Empire,” in *Routledge Handbook of conspiracy theory*, eds. Michael Butter en Peter Knight (New York: Routledge, 2020), 531.

³⁷ Jan-Willem van Prooijen, *The psychology of conspiracy theories* (New York: Routledge, 2018), 5: “the belief that a number of actors join together in secret agreement, in order to achieve a hidden goal which is perceived to be unlawful or malevolent.”

³⁸ Giry en Tika, “Conspiracy theories,” 113-4; Spencer, “Conspiracy narratives,” 149.

³⁹ Giry en Tika, “Conspiracy theories,” 114-5; hiertegenover staan er definities zoals die van Daniel Pipes, cf. David Aaronovitch, *Voodoo histories, the role of conspiracy theory in shaping modern history* (New York: Riverhead books, 2010), 9.

⁴⁰ Imhoff en Lamberty, “Conspiracy believes,” 192-3.

⁴¹ Inzake schaden, zie bijvoorbeeld Giry en Tika, “Conspiracy theories,” 114-5. Inzake macht, zie bijvoorbeeld Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 94.

⁴² Een van de meest aanvaarde kenmerken. Doorheen mijn literatuuronderzoek ben ik geen enkel werk tegengekomen dat dit tegensprekt; zie bijvoorbeeld de besproken definities besproken door Giry en Tika, “Conspiracy theories,” 113-4.

publiek als een theorie worden voorgesteld, komen ze bij ons terecht.⁴³ Een interessante — en in mijn ogen nuttige — bijdrage wordt geleverd door Walter Spencer: in zijn doctoraat over samenzweringsnarratieven spreekt hij onder andere over de paradoxale “open samenzweringen”.⁴⁴ Hierbij wordt het geheime aspect van de samenzwering vervangen door een twijfelend (doel)publiek: buiten de persoon die met de samenzweringstheorie naar buiten komt, ziet niemand in hoe gevaarlijk bepaalde handelingen wel kunnen zijn, en de persoon presenteert zijn visie op de handelingen om anderen te overtuigen van een gevaar dat door zo goed als iedereen miskend wordt. In zijn doctoraat stelt Spencer dat Cicero deze strategie gebruikte in de eerste Catilinarische redevoering. Verder in mijn thesis ga ik stellen dat dit ook door Cicero gebruikt wordt in zijn *Philippicae*. Daarnaast is er ook het groeps-element: meerdere personen beramen een samenzwering. Roisman spreekt dit inzake de situatie in Klassiek Athene tegen: ook eenzaten konden een ‘samen’-zwering voorbereiden, wat een semantisch oxymoron inhoudt.⁴⁵ Hierbij hou ik de kerk in het midden: een persoon staat meestal centraal, maar deze heeft waarschijnlijk ook een groep bijstanders of partizanen die hem of haar bijstaat.

Ten slotte worden de samenzweerdere hypercompetent geacht.⁴⁶ De samenzweerdere hebben middelen en toegang tot diensten waar normale mensen geen toegang tot hebben: goede voorbeelden hiervan zijn bijvoorbeeld de theorie dat de CIA achter de moord op Kennedy zou zitten, of de Pizzagate-samenzweringstheorie: de betrokkenheid van een overheid of geheime dienst insinueert dat ze, door het grote aantal middelen dat dezen tot hun beschikking hebben, makkelijker met een moord of een pedofilieschandaal zouden weggomen. Het is dan ook niet onlogisch dat veel staten, religieuze groepen, of andere invloedrijke groeperingen vaak worden gezien als een samenzwerende groep.

Daarnaast zijn er enkele kenmerken die ik niet gebruik, maar die door andere definities wel worden gebruikt. Enkele heb ik hierboven al aangehaald: het geloof dat samenzweringen per se fout moeten zijn, en dat ze enkel handelingen of gebeurtenissen in het verleden kunnen beslaan. Anderzijds is er ook het element dat samenzweringstheorieën een alternatieve verklaring moeten bieden, een verklaring die afwijkt van de ‘officiële’ versie, of van een versie uitgaande van een betrouwbare organisatie of instantie. Er zijn meerdere redenen die worden gegeven om dit aspect niet op te nemen: Péter Krekó stelt in zijn artikel in het *Routledge Handbook* dat samenzweringstheorieën soms ook de officiële uitleg kunnen zijn, waarbij politieke leiders deze gebruikten om het publiek te manipuleren.⁴⁷ Imhoff en Lamberty, verzetten zich hier ook tegen, met enerzijds hetzelfde argument als Krekó, en anderzijds het argument dat als we een overheid moeten geloven, andere overheden deze visie niet per se moeten delen, en dat verklaringen voor de ene partij wel een samenzweringstheorie kunnen zijn, maar voor de andere niet.⁴⁸ Juha Räikkä and Juho Ritola stellen in hun bijdrage ook dat het aspect van ‘alternatieve theorie’ bijdraagt aan de stigmatisatie van samenzweringstheorieën, waarbij dit wordt tegengewerkt door het aspect van alternatieve uitleg niet als centraal element te beschouwen.⁴⁹

---

⁴³ Pagán, “Towards a model,” 28-9.

⁴⁴ Spencer, “Conspiracy narratives,” 71, 156.

⁴⁵ Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 157-8.

⁴⁶ Idem, 150.; Mikey Biddlestone et al., “Conspiracy theories and intergroup relations,” in *Routledge Handbook of conspiracy theories*, eds. Michael Butter en Peter Knight (New York: Routledge, 2020), 221.

⁴⁷ Péter Krekó, “Countering conspiracy theories and misinformation,” in *Routledge Handbook of conspiracy theories*, eds. Michael Butter en Peter Knight (New York: Routledge, 2020), 242-3.

⁴⁸ Imhoff en Lamberty, “Conspiracy believes,” 193.

⁴⁹ Juha Räikkä en Juho Ritola, “Philosophy and conspiracy theories,” in *Routledge Handbook of conspiracy theories*, eds. Michael Butter en Peter Knight (New York: Routledge, 2020), 56-9.

Ten slotte zijn er enkele termen die lijken te overlappen met samenzweringstheorieën: namelijk samenzweringsnarratieven, fake news, en geruchten. Samenzweringsnarratieven zijn, zoals hierboven al aangehaald, de manier waarop men over samenzweringen vertelt, de vormelijke eigenschappen van de vertaling van samenzweringen als gebeurtenis naar verhaal. Samenzweringstheorieën omvatten ook een samenzweringsnarratief: de samenzwering wordt als verhaal verteld door de maker of gelovers van de samenzweringstheorie. Maar samenzweringstheorieën zijn breder: ze worden gebruikt als verklaring, en tonen vaak welke machtselementen er een rol speelden. In mijn ogen kun je samenzweringsnarratieven zien als ‘hoe’ de gebeurtenis zich vertaalt naar een verhaal, terwijl samenzweringstheorieën, naast het hoe-gedeelte, ook een rol speelt inzake ‘waarom’ men juist dat verhaal vertelt. Samenzweringsnarratieven zijn dus vanzelfsprekend een belangrijk aspect van deze thesis, en omvatten veel kenmerken die van een uitleg een samenzweringstheorie maken, maar deze zullen worden onderzocht in functie van samenzweringstheorieën. Verder onderzoek kan op specifieke aspecten van de narratieven nadruk leggen. *Fake news* en samenzweringstheorieën staan volgens Kiril Avramov, Vasily Gatov en Ilya Yablokov ook in nauw contact: ze omschrijven *fake news* als “een geproduceerd feit dat dat voorkomt in op feiten gebaseerde nieuwsmedia, met een interpretatie die het politiek belang dient, om een theorie te bevestigen of een bestaand narratief zoals bijvoorbeeld een samenzweringstheorie te versterken.”⁵⁰ Het levert informatie voor samenzweringsnarratieven die als bewijs voor samenzweringstheorieën kunnen worden gebruikt. *Fake news* kan dus gezien worden als een versterking voor reeds bestaande theorieën. Ten slotte zijn er geruchten. Dit concept uitdiepen is een veel te langdradig werk, en zou me te ver leiden. Een interessant artikel inzake geruchten, dat ook te vinden is in het *Routledge Handbook*, vergelijkt deze echter met de zogenaamde *urban legends*: hierbij worden ze in vergelijkend perspectief beschreven als “relatief kort, zonder plot”.⁵¹ Vanuit deze vergelijking kunnen we dit ook doortrekken naar samenzweringstheorieën: naar mijn mening kunnen we deze zien als niet-uitgewerkte samenzweringstheorieën, alsof een samenzweringstheorie een opgeblazen ballon is, en een gerucht een ballon die klaar staat om opgeblazen te worden.

4. Bronnen

Een van de redenen die de periode tussen maart 44 en de slag bij Actium in september 31 interessant maken, is de bronnensituatie. Voor het eerste deel van de besproken periode vinden we naast elkaar zowel bronnen van tijdgenoot Cicero, namelijk zijn brieven en de *Philippicae*, en latere verslagen, door onder andere Cassius Dio, Appianus, Velleius Paterculus en Suetonius.⁵² Maar na de dood van Cicero, ten gevolge van de proscripties van het recent opgerichte tweede triumviraat, valt deze tijdgenoot weg, waarna we overblijven met de latere werken, chronologisch lopend tussen Velleius Paterculus, geboren in de laatste decennia voor ons tijdsrekening en schrijvend onder keizer Tiberius, en Cassius Dio, die schreef op het einde van de tweede en begin van de derde eeuw na Christus. Het voordeel van de opzet van deze thesis, het bespreken van samenzweringstheorieën die voorkomen binnen een

⁵⁰ Kiril Avramov, Vasily Gatov en Ilya Yablokov, “Conspiracy theories and fake news,” in *Routledge Handbook of conspiracy theories*, eds. Michael Butter en Peter Knight (New York: Routledge, 2020), 514-7.

⁵¹ Anastasiya Astapova, “Rumours, urban legends and the verbal transmission of conspiracy theories,” in *Routledge Handbook of conspiracy theories*, eds. Michael Butter en Peter Knight (New York: Routledge, 2020), 392.

⁵² Hieraan kunnen nog andere werken toegevoegd worden: Nicolaus van Damascus’ *Vita Caesaris*, Nepos’ *Leven van Atticus*, de *Laudatio Turiae*, Seneca de Oudere’s *Suasoriae* en *Controversiae*, de *Res Gestae* en Florus’ *Perochiae van Livius*, met nog andere werken die verwijzen naar deze periode of de hoofdrolspelers ervan. Zie Alain M. Gowing, *The triumviral narratives of Appian and Cassius Dio*. Ann Arbor: University of Michigan Press (1992): 1, voetnoot 1.

bepaalde periode, is dat het hiermee mogelijk is om de verschillen tussen de visies en verklaringen te bekijken en te proberen verklaren. Samenzweringstheorieën zijn — hoe je ze ook bekijkt — altijd deels producten van hun tijd. Net zoals Pagán haar besproken auteurs verbindt met het ‘Gouden tijdperk van samenzweringstheorieën, is het ook interessant om hier te kijken in welke mate hun gebruik van samenzweringstheorieën over de laatste decennia van de Republiek al dan niet samenvalt met de invloed van de tijden waarin de verschillende auteurs schrijven.⁵³

Voordat ik een kort overzicht geef van de auteurs en gebruikte bronnen, met extra aandacht voor de drie meest gebruikte, Cicero, Appianus en Cassius Dio, dien ik nog kort enkele korte algemene opmerkingen te maken over de bronnen. Enerzijds is er het overkoepelende aspect dat literatuur en historiografie zeer vaak van en voor de elite zijn. Historiografie was iets dat vooral in elitaire kringen werd besproken en becommentarieerd.⁵⁴ Toch is dit element ook niet absoluut: Appianus’ historiografisch werk werd door Gowing als zeer toegankelijk gezien voor mensen met weinig voorkennis, en enkele van de *Philippicae* waren gebaseerd op speeches die voor het volk werden gegeven. Ten tweede zijn de historiografische werken geen perfecte kopieën of samenraapsels van vroegere bronnen. Ze leggen zelf nadrukken, korten in of gaan in detail, en leggen eventueel ook speeches in de mond van historische figuren, of passen speeches aan die deze personen zouden kunnen hebben gegeven. Het is belangrijk om in het achterhoofd te houden dat voor deze speeches, die vaak belangrijk zijn voor de besproken samenzweringstheorieën in deze thesis, er geen absolute zekerheid is om te zien wat de personen daadwerkelijk gezegd hebben, en waar de auteur precies heeft gesleuteld. Maar dit is voor deze thesis ook niet belangrijk: het belangrijkste is wat de auteur al dan niet belangrijk vindt om te vermelden, en hoe de punten worden verbonden, hetzij expliciet door de auteur zelf, of via historische personages.⁵⁵

Een eerste belangrijke auteur voor deze thesis is Marcus Tullius Cicero (106-43 voor Chr.), die vooral bekend werd als orator, schrijver, en mondig lid van de senaat.⁵⁶ Hij schreef speeches, brieven, poëzie en filosofische teksten, waarvan, voor de afgelijnde periode, zijn brieven en Philippische redevoeringen zeer interessant zijn: de brieven naar zijn vriend Atticus geven een eerlijker beeld van Cicero’s persoonlijke motivatie en bekommernissen, terwijl de brieven aan zijn ‘vrienden’⁵⁷ en de Philippische redevoeringen een beeld geven van wat Cicero wou bereiken, en op welke manier hij dit probeerde te bereiken, afhankelijk van wie hij aansprak, en op welk moment van de snel evoluerende politieke momenten van 44-43 hij dit deed. De brieven geven een blik achter de schermen van de publieke façades en acties, waaronder die van Cicero’s *Philippicae*, of Philippische redevoeringen. Alhoewel deze allemaal een eigen doel hebben, zoals bijvoorbeeld proberen om Marcus Antonius tot

---

⁵³ Zie bijvoorbeeld de toepasselijk genaamde epiloog van Pagán: “The Golden Age of conspiracy theory”, Pagán, *Conspiracy theory*, 119 e.v.

⁵⁴ Zie bijvoorbeeld Gowing, *The triumviral narratives*, 277; Pagán, “Towards a model,” 32-3, 43; Pagán, *Conspiracy theory*, 121; hieruit volgt dat de samenzweringstheorieën die ik in de bronnen heb gevonden enkel uit ‘elitaire’ literatuur komen: de bronnen spreken nooit over een burger op de rand van de maatschappij die samenzweringstheorieën verspreid, in tegenstelling tot moderne samenzweringstheorieën, cf. Hulda Thórisdóttir, Silvia Mari en André Krouwel, “Conspiracy theories, political ideology and political behaviour,” in *Routledge handbook of conspiracy theories*, eds. Michael Butter en Peter Knight (New York: Routledge, 2020), 313-4, die meer over de burgerlijke gevolgen van geloof in samenzweringstheorieën praat, iets wat zeer moeilijk is inzake klassieke bronnen.

⁵⁵ Zie specifiek voor de speeches van Cassius Dio Christopher Burden-Stevens, *Cassius Dio’s speeches and the collapse of the Roman Republic* (Leiden: Brill, 2020).

⁵⁶ Klaus Bringmann en Jürgen Leonhardt, “Cicero”, *Brills New Pauly*, geraadpleegd 21.03.2021. Referenceworks.brillonline.com.

⁵⁷ *Epistulae ad Familiares*; sommige geadresseerden en verzenders van opgenomen brieven kunnen niet bepaald als toenmalige vrienden van Cicero worden gezien, bijvoorbeeld brief X.34a, van Lepidus.

staatsvijand te laten benoemen, of een ambassade naar hem niet te laten doorgaan, is het grote thema zeer duidelijk: na de dood van Caesar probeert Cicero de senaat en het Romeinse volk te verenigen tegen Antonius, die zou hebben geprofiteerd van Caesars dood en het machtsvacuüm dat hiermee gepaard ging.⁵⁸ Hierbij dienen twee kanttekeningen te worden gemaakt: enerzijds is er debat over de eerste van de 14 toespraken, en of deze al dan niet het begin is van de vijandigheden tussen Cicero en Antonius, of dat deze door zijn mildere toon de nadruk legt op een al dan niet bereikbare compromis.⁵⁹ Ten tweede zijn de uitgeschreven toespraken gebaseerd op de speeches die Cicero als invloedrijke senator heeft gegeven, behalve een ervan, namelijk de tweede. Deze is pas na zijn derde Philippische redevoering, of misschien pas na zijn dood gepubliceerd, en is — al dan niet omwille van deze publicatie-timing — de meest aanvallende en meest *ad hominem* van de toespraken.⁶⁰ Omwille van de evolutie in Cicero's handelen doe ik hier geen uitspraak over alle specifieke doelstellingen van Cicero en veranderende neerzetting van Antonius' persoon, maar doe ik dit aan de hand van een kritische discoursanalyse bij de samenzweringstheorieën zelf, waarbij Cicero's werken een rol spelen. Wel kan ik herhalen dat zijn overkoepelend doel kan gezien worden als het verenigen van Rome tegen Antonius.

Vervolgens zijn er de historiografen: Velleius Paterculus, Appianus en Cassius Dio. Velleius Paterculus (20/19 voor tot 31 na Chr.) kan gezien worden als de vreemde eend in de bijt. Zijn werk, de *Historia Romana*, wordt door Frederick Shipley een "snelle schets van 10 eeuwen geschiedenis" genoemd, door de verhouding tussen de korte lengte en de brede tijdsafbakening.⁶¹ De schrijver, die als legaat deelnam aan de campagnes van de latere keizer Tiberius en posities van quaestor en praetor innam (deze laatste dankzij Augustus), werd lang gezien als opportunistisch en niet objectief, wat zeker opvalt bij het doornemen van zijn werk. De laatste decennia krijgt de tekst echter meer aandacht, als "een tekst die kan worden geïnterpreteerd en die interpretatie vereist."⁶² Een beschrijving die doet denken aan de evolutie van een negatieve visie op samenzweringstheorieën naar samenzweringstheorieën als een legitiem onderzoeksthema.⁶³ Door de kortere opzet en de links met de eerste keizers is het interessant om te kijken in welke mate hij samenzweringstheorieën vermeldt en in welke mate die verbonden zijn aan het kamp van Octavianus.

Ten tweede is er Appianus (ca. 90-160 na Chr.), met zijn Griekstalig werk Πωμαϊκῆ, in het Latijns vertaald *Historia Romana*. Van de 24 boeken van dit werk zijn er 8 volledig bewaard, en enkele delen van 4 andere boeken. Deze boeken zijn verdeeld aan de hand van het etnografische karakter van zijn werk. De boeken die voor deze thesis interessant zijn bestrijken de periode van de burgeroorlogen op het einde van de republiek: de oorlogen tussen Marius en Sulla, Caesar en Pompeius, en centraal hier, de situatie na de dood van Caesar tot de dood van Sextus Pompeius in 35 voor Christus.⁶⁴ Appianus' werk had, in tegenstelling tot Cassius Dio's werk dat hieronder wordt beschreven, een grotere nadruk op de beschreven periode zelf dan op de vooruitkijkende blik en de link met de hedendaagse situatie van de schrijver. Tegenover Dio heeft hij ook meer aandacht voor personen die, in het grotere plaatje

⁵⁸ Bringmann en Leonhardt, "Cicero."

⁵⁹ Merlijn Breunese, "Cicero vs. Mark Antony: Identity construction and ingroup/outgroup formation in Philippics one and three," in *Clause and Discourse*, eds. Lidewij van Gils, Caroline Kroon en Rodie Risselada (Boston/Berlijn: De Gruyter, 2020, 448-9, 56, 61-2; en Tom Stevenson, "Antony as 'tyrant' in Cicero's first 'Philippic'," *Ramus* 38, nr. 2 (2009): 182-3.

⁶⁰ Marcus Tullius Cicero, *Phillippicae* 1-6, vert. D.R. Shackleton Bailey, revisie door John T. Ramsey en Gesine Manuwald, *Loeb Classical Library* 189 (Harvard University Press: Cambridge, MA, 2010), 50-51.

⁶¹ Velleius Paterculus. *Comendium of Roman History. Res Gestae Divi Augusti*, vert. Frederick W. Shipley, *Loeb Classical Library* 152 (Harvard University Press: Cambridge, MA, 1924), viii-ix.

⁶² Gernot Krappinger, "Velleius Paterculus" *Brills New Pauly*, geraadpleegd 21.03.2021. Referenceworks.brillonline.com.

⁶³ Zie supra, bij de status quationis.

⁶⁴ Domenico Magnino, "Appianus" *Brills New Pauly*, geraadpleegd 21.03.2021. Referenceworks.brillonline.com.

van de jaren 40-30, zouden afvallen, waaronder bijvoorbeeld Brutus, en zelfs Antonius. Bij Dio staat Octavianus centraal, als uiteindelijke *'King of the Hill'*. De nadruk op de beschreven periode leent zich tot zijn doel om te tonen hoe het Rome van zijn tijd, in de relatief rustige Antonijnse periode, tot stand is gekomen, en hoe dit het gevolg was van superieure militaire vaardigheden.⁶⁵ Een ander interessant verschil met Dio is het doel- en lezerspubliek van hun werken: volgens Gowing schreef hij zijn werk als toegankelijke Romeinse geschiedenis voor mensen uit het oosten, die weinig voorkennis hadden van Rome's werking en voorgeschiedenis. Appianus' tijd (eerste helft en begin van de tweede helft van de tweede eeuw na Christus) was er een van Griekse integratie in Rome, waardoor dit werk als een gat in de markt kan worden gezien. Bij Dio zien we daarentegen een hoger doelpubliek, de klassieke elitecultuur, waaronder medesenatoren, aangezien oosterlingen in zijn tijd al waren ingebed in de Romeinse maatschappij.⁶⁶ Als bronnen, ten slotte, vermoedt Gowing dat Appianus vaak de versie van Gaius Asinius Pollio zou gebruikt hebben, meer dan bronnen die eerder gefocust waren vanuit een pro-Augustus oogpunt, zoals Livius, in tegenstelling tot Dio.⁶⁷

Ten derde is er Cassius Dio (ca. 155-235 na Chr.), een van Rome's bekendste historiografen. Na een goedgevulde politieke carrière, met onder andere een proconsulaat van Africa, begon hij te schrijven, met als bekendste werk *Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία*, in het Latijns ook *Historia Romana*. Van de 80 boeken die hij schreef, zijn enkel boeken 36 tot 60 bewaard gebleven, die de jaren 68 voor tot 47 na Christus beslaan. Tot de dood van Caesar is het werk jaar per jaar opgebouwd, maar na de dood van Caesar verandert hij naar een thematische indeling, waarbij er foute chronologische oorzaak-en-gevolg-verbindingen kunnen gemaakt worden door de lezer indien die niet goed zou opletten⁶⁸ Zoals hierboven aangehaald, is het concept van Dio's werk veel meer gericht op zijn eigen tijd. Hij ziet de Romeinse geschiedenis meer teleologisch, steeds vooruitkijkend naar zijn eigen tijd, waarbij de latere keizer Augustus, Octavianus, centraal staat, zelfs al is zou hij pas enkele jaren na Actium de positie van *Augustus* opnemen. De latere keizer werd door hem vanaf zijn opkomst in 44 al gezien als een bovennatuurlijke man, iets wat latere onderzoekers zoals Syme zouden onderstrepen, maar wat nu meer kritisch zou worden bekeken.⁶⁹ Deze visie wordt door Gowing verklaard door zijn relaties met keizers in zijn tijd, en de meer donkere politieke omstandigheden van zijn tijd. Hij wist hoe belangrijk een sterke en goede keizer was, door het kennen van, in zijn ogen, slechtere keizers.⁷⁰ Andere personen, zoals zelfs Antonius, spelen een kleinere rol.⁷¹ Zoals hierboven vermeld is zijn lezerspubliek van een hoger sociaal niveau dan dat van Appianus: het lijkt een politiek handboek voor mensen die het willen maken in de Romeinse politiek, met de keizer als spilfiguur.⁷² Ten slotte, inzake de bronnen, denkt Gowing dat Dio meer de versie van Livius volgde, alhoewel er daarover recent debat bestaat.⁷³

Tenslotte de biografen, Suetonius en Plutarchus. Suetonius (ca. 70- na 122 na Chr.) is het meest bekend voor zijn *De Vita Caesarum*, waarbij hij de levens van de keizers Caesar (die hij dus als keizer ziet) tot Domitianus bespreekt. Hierin belichaamt hij de twee neergaande periodes van het keizerrijk in de personen van de keizers zelf.⁷⁴ Alhoewel het biografische element als de mindere tegenover de

⁶⁵ Gowing, *The triumphal narratives*, 35-6, 93, 118-20.

⁶⁶ Idem, 283-4, 292-3.

⁶⁷ Gowing, *The triumphal narratives*, 43.

⁶⁸ A.R. Birley, "Cassius Dio" *Brills New Pauly*, geraadpleegd 21.03.2021. Referenceworks.brillonline.com. Gowing, *The triumphal narratives*, 34.

⁶⁹ Gowing, *The triumphal narratives*, 90-3.

⁷⁰ Idem. 92-3, 289,

⁷¹ Idem. 35, 119-20.

⁷² Idem. 292-3.

⁷³ Idem, 43; Richard Westall, "The Sources of Cassius Dio for the Roman Civil Wars of 49–30 bc," in Cassius Dio, eds. Carsten Hjort Lange en Jesper Majbom Maden (Leiden: Brill, 2016), 52.

⁷⁴ Klaus Sallmann, "Suetonius" *Brills New Pauly*, geraadpleegd 21.03.2021. Referenceworks.brillonline.com.

historiografische werken kan worden gezien, is dit niet het geval voor dit werk, volgens Klaus Sallmann.⁷⁵ Voor deze thesis heb ik vanzelfsprekend enkel gekeken naar de eerste twee levens, maar latere *vitae* worden behandeld in Pagán's 'Conspiracy Theory in Roman Literature'.⁷⁶ Plutarchus (ca. 45-voor 125 na Chr.), die zowel filosofische als biografische werken schreef, is vooral bekend voor zijn 'Parallele levens', waarin hij de levens van vooraanstaande Romeinen en niet Romeinen bespreekt en vergelijkt. Interessant voor deze thesis zijn specifiek de levens van Cicero, Brutus en Antonius. Een belangrijk element van dit werk is dat het de moralistische interpretatie van de personages centraal zet. Toch moet dit volgens C.B.R. Pelling niet als een absoluut kwaad worden gezien: naast deze opzet is er weinig verschil in methode met gelijktijdige historiografische praktijken. Zijn werk was gericht op zowel hoge kringen als Grieken geïnteresseerd in het politieke leven in Rome, een mengeling van het vermeende doelpubliek van Appianus en Dio.⁷⁷

5. Methode en structuur

In deze thesis benader ik mijn bronnen op 3 manieren. Ten eerste gebruik ik de close-reading-methode, wat neerkomt op het intensief doornemen van bronpassages van de hierboven opgesomde auteurs, rekening houdend met hun persoonlijke achtergrond en doel van hun tekst, en de betekenis van de passages binnen het grotere geheel van hun tekst.⁷⁸ Alle vertaalde passages die ik vanwege deze methode citeer komen uit de vertalingen van *Loeb Classical Library*.

Ten tweede gebruik ik frame-analyse. Hierbij kijk ik naar de frames die auteurs gebruikten, met andere woorden hoe de klassieke auteurs de historische situaties kaderden, en in welke mate deze frames bepaalde problemen identificeerden, causale interpretaties gaven voor deze problemen, hoe de verantwoordelijke voor deze problemen wordt geëvalueerd, en welke oplossingen voor het probleem worden voorgesteld.⁷⁹ Deze kunnen dan per auteur met elkaar worden vergeleken. De kenmerken van frames die ik zojuist opsomde, vertonen veel gelijkenissen met kenmerken van samenzweringstheorieën: hierbij is het doel dan ook om te kijken welke auteur bepaalde situaties als samenzweringstheorieën ziet, en wat de eventueel alternatieve frames zijn die andere auteurs gebruiken, waarna een verklaring voor dit verschil kan worden gezocht.

Ten derde gebruik ik specifiek voor de redevoeringen en brieven van Cicero ook de methode van de kritische discoursanalyse (CDA). Deze methode vertrekt vanuit drie niveaus: de grootste daarvan is de sociale context: hierbij kijkt men naar de sociaal-politieke omstandigheden en machtsverhoudingen, die invloed hebben op het discours dat in die bepaalde setting geproduceerd wordt. Vervolgens is er de discursieve context, of de precieze situatie en de sociale interactie waarin het discours wordt geproduceerd: inzake de redevoeringen en brieven slaat dit vooral op het publiek van de redevoering en de ontvanger van de brief, en de relatie tussen Cicero en zijn doelpubliek (of in sommige brieven,

---

⁷⁵ Idem.

⁷⁶ Zie supra, bij de status quaestionis.

⁷⁷ Christopher Pelling, "Plutarchus" *Brills New Pauly*, geraadpleegd 21.03.2021. [Referenceworks.brillonline.com](http://referenceworks.brillonline.com).

⁷⁸ Voor specifiekere informatie over deze methode, zie David Schur, "An introduction to close reading," *Literature and Arts C-14, resources, supplementary readings*, geraadpleegd 30.03.2021, <http://sites.fas.harvard.edu/~lac14>

⁷⁹ Robert M. Entman, "Framing: toward clarification of a fractured paradigm," *Journal of communication* 43, nr. 4 (1993): 52

tussen de afzender en Cicero als ontvanger). Tenslotte is er het niveau van de tekst: op welke manier beïnvloeden de sociale en discursieve context de daadwerkelijke tekst.⁸⁰

In de volgende hoofdstukken ga ik in op een of meerdere historische situaties waarbij de zes auteurs al dan niet een samenzweringstheorie gebruikten om de situaties te verklaren. Per hoofdstuk geef ik een korte historische situatieschets, gebaseerd op de volumes van de *Cambridge Ancient History*. Daarna ga ik in de meeste gevallen auteur per auteur kijken of die een samenzweringstheorie gebruiken, en of ze daarbij inspiratie lijken te nemen bij voorgaande werken. Ik kijk hoe ze de situatie en personen proberen te framen, en wat ze dus lijken te willen bereiken met hun tekst. Bij Cicero kijk ik ook naar de mate waarin zijn publiek een invloed heeft op zijn werken. Bij het vierde en vijfde hoofdstuk bespreek ik telkens twee situaties die inhoudelijk samenhangen, maar ga ik per situatie ook weer auteur per auteur werken. Hierna ga ik in elk hoofdstuk na in welke mate kenmerken van voorgaande onderzoeken inzake samenzweringstheorieën in de klassieke oudheid en voorgaande hoofdstukken van toepassing lijken bij mijn samenzweringstheorieën. Tenslotte bekijk ik per hoofdstuk een of twee bijdrages aan het *Routledge Handbook*, en kijk ik in welke mate de aangereikte resultaten van toepassing lijken op mijn theorieën. Vanzelfsprekend zijn er bepaalde culturele verschillen tussen de moderne en Klassieke samenzweringstheorieën, maar dit kan dan ook een interessante manier zijn om te zien waar deze verschillen precies aanwezig zijn.

Deze hoofdstukken zijn chronologisch opgebouwd. De eerste vier hoofdstukken bespreken situaties in 44-43 voor Christus, tot en met de veldslag bij Mutina. Ik begin met aanklachten van Cicero tegen Marcus Antonius over de dood van Caesar. Alhoewel deze aanklachten eigenlijk slaan op gebeurtenissen die voor mijn tijdsafbakening vallen, heb ik deze opgenomen doordat ze ingebed zijn op de grotere aanval van Cicero op Antonius in zijn *Philippicae*. In het tweede hoofdstuk ga ik naar de grotere beschuldiging van Cicero tegen Antonius kijken, namelijk dat die de macht in Rome zou willen overnemen. In het derde hoofdstuk verschuift mijn aandacht meer naar de historiografen, waarbij ik ga kijken naar aanklachten van Octavianus en Antonius tegen elkaar. Hierbij geven vooral Velleius, Appianus en Dio interessante verklaringen voor een vermeende moordpoging op Antonius. In het vierde hoofdstuk bespreek ik tenslotte twee theorieën die worden gegeven voor gebeurtenissen in verband met de veldslag bij Mutina, enerzijds de dood van de twee consuls, anderzijds de positie van Cicero in Rome tijdens de veldslag. In de laatste twee hoofdstukken ga ik in op de veel bredere periode tussen 43 en 31 voor Christus. In het vijfde hoofdstuk ga ik kijken naar de oorlog tegen Lucius Antonius en Fulvia in 41 voor Christus en de oorlog tegen Sextus Pompeius. Enerzijds ga ik hier kijken welke verklaring gegeven wordt voor de start van de oorlog tegen Lucius, en anderzijds kijk ik naar de bondgenootschappen met Sextus die door bepaalde auteurs wordt verondersteld. In het laatste hoofdstuk ga ik kijken naar de relaties tussen Octavianus, Antonius en Cleopatra. Hierbij bespreek ik de reacties op Octavianus' handelingen na de oorlog tegen Sextus, de oorlogsverklaring tegen Antonius (of eerder tegen Cleopatra), en de beslissende veldslag bij Actium in 31.

---

⁸⁰ Voor meer informatie over de werking van discoursanalyse, zie Norman Fairclough, *Discourse and social change* (Cambridge: Polity Press, 2012), 201-240.

Hoofdstuk 1: Et tu, Antonī?

In dit eerste hoofdstuk kijk ik naar de samenzweringstheorie die als eerste kan worden aangetroffen in de bronnen voor mijn gekozen periode. Na een korte historische schets ga ik in op de samenzweringstheorie, hoe deze in de sociale, discursieve en tekstuele context van de auteur van de theorie past, en hoe andere auteurs naar dezelfde situatie keken. Vervolgens ga ik in op gelijkenissen en verschillen tussen de theorie en andere samenzweringstheorieën en kenmerken die aan samenzweringstheorieën van de oudheid worden toegewezen, en bespreek ik modern onderzoek in verband met de samenzweringstheorie van dit hoofdstuk en haar context, in dit geval de relatie van groepsdenken en samenzweringstheorieën.

1. Historische setting: 15 maart - december 44

Op de idus van maart in het jaar 44 voor Christus werd Julius Caesar vermoord tijdens de senaatsvergadering in het theater van Pompeius, als gevolg van een samenzwering van een groot aantal senatoren geleid door Marcus Junius Brutus en Gaius Cassius Longinus.⁸¹ Enkele kernfiguren waren hierbij niet betrokken, maar waren wel in de buurt: Marcus Antonius werd door Gaius Trebonius buiten de senaat gehouden, en Cicero was aanwezig in de senaat, maar bleek niet betrokken bij de samenzwering, al zou Cassius zijn naam hebben geroepen na de moord. Cicero zou in een van zijn gepubliceerde speeches verklaren dat Cassius dit deed omdat hij hem als zijn gelijke zag, aangezien Cicero zelf de republiek zou hebben gered van Lucius Sergius Catilina, enkele decennia eerder.⁸² De Caesarmoordenaars haastten zich naar het forum om het nieuws te delen, begeleid door gladiatoren ingezet door Decimus Iunius Brutus Albinus, maar zouden niet blij ontvangen zijn door het volk, waarna ze zich verschansten op de Capitolijs.⁸³ Hierna zouden Cicero en Antonius tot een overeenkomst komen tussen de Caesarmoordenaars, en de Caesarianen, onder leiding van Antonius en Lepidus, die zijn troepen naar Rome had gehaald. De deal valt kort samen te vatten: aangezien velen van de Caesarmoordenaars hun post te danken hadden aan Caesar, werd besloten om Caesars *acta* geldig te laten blijven, en de Caesarmoordenaars werden niet gestraft voor hun daad. Dit is een middenweg voor de twee partijen: Antonius zorgt dat de chaotische situatie kan ontzwellen terwijl de Caesarmoordenaars niet gestraft worden voor wat tenslotte — hoe dictatoriaal Caesar ook mocht handelen — een moord op een dictator inhield.

De rust keerde kort weer, maar zou niet lang blijven: op de uitvaart van Caesar zou Antonius een speech hebben gegeven waarbij hij wees naar het lijk van Caesar, en verwees naar wat Caesar had opgenomen in zijn testament: onder andere 300 sestertiën voor alle burgers en een gift van enkele van zijn gronden aan de Tiber, die zouden worden omgevormd tot parken. Het resultaat: boze burgers,

---

⁸¹ Deze historische situatieschets is gebaseerd op Elizabeth Rawson, "The aftermath of the Ides," in *The Cambridge ancient history 9: the last age of the Roman republic, 146-43 b.C.*, uitgegeven door John Anthony Crook en A.W. Lintott (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 468-79, aangevuld met enkele eigen opmerkingen die me opvielen tijdens het doornemen van de bronnen. Mijn doel hierbij is niet om grote debatten te betrekken, of specifiek in te gaan op bepaalde bronnenpassages die van belang zijn voor de samenzweringstheorieën, dat hou ik voor hieronder. Voor de volgende hoofdstukken doe ik hetzelfde, waarbij ik vanaf hoofdstuk 5 gebruik maak van het chronologisch volgende artikel uit volume 10.

⁸² Cic. Phil. 2.28.

⁸³ Om verwarring tussen Decimus Brutus en Marcus Brutus te vermijden, heb ik besloten om Decimus Brutus als zodanig te vermelden, en naar Marcus Brutus te verwijzen als simpelweg Brutus.

die zich tegen de Caesarmoordenaars keerden, een persoon met dezelfde naam als een van de moordenaars lynchten, en Caesars lijk zelf cremeerden.⁸⁴ Na de vlucht van enkele moordenaars, waaronder Brutus en Cassius, verlieten ook Cicero en Lepidus de stad. Buiten Rome zou Cicero Gaius Octavius ontmoeten, die later als Octavianus gekend zou worden, en nog later als keizer Augustus.⁸⁵ Door het bericht dat Caesar was gestorven keerde hij terug uit Griekenland, waar hij onderwijs genoot. Eens aangekomen in Rome kreeg hij het aan de stok met Antonius, inzake de erfenis van Caesar, en/of de passiviteit van Antonius tegenover de Caesarmoordenaars.⁸⁶ Maar tegenover de passiviteit tegenover de moordenaars stond een actieve Antonius die gebruik zou maken van Caesars documenten, waarmee hij zichzelf zou verrijken, mensen uit ballingschap liet terugkeren, en wetten zou uitvaardigen.⁸⁷ Cicero kwam eind augustus in het jaar 44 voor Christus terug in Rome, en gaf op 1 september zijn eerste *Philippicae*, waarin hij probeert Antonius aan te moedigen om zijn misbruik stop te zetten.⁸⁸

Antonius leek schijnbaar niet onder de indruk. Hij had als proconsulaire provincie *Macedonia* aangewezen gekregen, maar liet dit veranderen naar de provincies *Gallia Cisalpina* en *Transalpina*, voor een periode van vijf jaar in plaats van de gebruikelijke een. Het enige waar hij daadwerkelijk angst voor leek te hebben, was Octavianus: de jongeman lag goed in de markt bij veteranen van Caesar, die een groot deel uitmaakten van de feitelijke macht van Antonius. Nadat hij de laatste maanden had geprobeerd om Octavianus buitenspel te zetten, onder andere door te stellen dat deze geen rechtmatige erfgenaam was, gaf hij dit in november op, riep de senaat illegaal samen om provincies rond te schuiven (en die van Brutus en Cassius af te nemen, die ze hadden ontvangen als deel van de deal tussen Caesarmoordenaars en Antonius), en vertrok naar Mutina. Deze stad, het bestuurlijke centrum van *Gallia Cisalpina*, wou Decimus Brutus, die door Caesar de oorspronkelijke gouverneur zou zijn voor Antonius de provincie opeiste, niet opgeven. Daarbij werd hij gesteund door Octavianus en Cicero, met wie hij in contact stond.

Kort samengevat zitten we met de volgende situatie: Aan de ene kant hebben we Marcus Antonius, die het machtsvacuüm dat door Caesars dood ontstond probeerde te vullen. Hierbij maakte hij gebruik van zijn positie ter zelfverrijking en het versterken van zijn eigen positie. De provincie *Gallia Cisalpina*, de toegangspoort tot Italië, leek hiervoor ideaal. Aan de andere kant staan Octavianus en de senaat, met Cicero als invloedrijk persoon. De een wil toegang tot de erfenis die op zijn naam staat, en bouwt als jongeman snel een naam en reputatie voor zichzelf, terwijl Antonius hem tegenwerkt, en de ander ziet Antonius als een bedreiging door zijn sterke positie. Nadat Cicero Antonius de hand had gereikt, zal hij nu beginnen met Antonius publiek aan te vallen met zijn *Philippicae*.

In deze context moeten we de tweede en volgende 12 *Philippicae* zien: een aanval op Antonius, zijn reputatie, en zijn vermeende machtshonger. Alhoewel de eerste en laatste 10 *Philippicae* gebaseerd zijn op daadwerkelijke speeches die hij heeft gehouden, is de tweede een vreemde eend in de bijt. Deze biedt een antwoord op Antonius' aanklachten tegen Cicero, onder andere dat hij niet naar een senaatsvergadering is gekomen de dag voor het geven van de speech volgens de inhoud ervan, maar

---

⁸⁴ Zoals Rawson zelf stelt in voetnoot 13 is niet iedere auteur het eens over de speech van Antonius bij de uitvaart: Suet. Iul. 84 stelt dat Antonius niet meer dan een paar woorden deelde, terwijl bijvoorbeeld Cass. Dio 44.35-49 de speech zeer breed uittrok. Maar het resultaat is bij allen vrij gelijkaardig, zo ook bij Suet. Iul 85: een boze menigte; Rawson, "The aftermath," 470.

⁸⁵ Cic. Att. 14.12

⁸⁶ App. B Civ. 3.14-6; Cass. Dio 45.7-9; Plut. Ant. 16.

⁸⁷ App. B Civ. 14-5; Cass. Dio 44.53; Cic. Att. 14.12.

⁸⁸ Er zijn echter ook stemmen die zeggen dat Cicero goed wist dat een compromis onmogelijk was, en daarmee ook stellen dat Cicero zijn aanval op Antonius al was begonnen. Zie inzake de rol van de eerste *Philippicae* Breunese, "Cicero vs. Mark Antony," 448-63 en Stevenson, "Antony as « tyrant »,," 174-183.

is niet gebaseerd op een daadwerkelijk uitgesproken speech: ze is gemaakt tijdens Cicero's afwezigheid tussen begin september en begin december 44, maar inhoudelijk is ze geschreven alsof ze tijdens een senaatsvergadering is uitgesproken.⁸⁹ De vraag wanneer ze is gepubliceerd, blijft onbeantwoord, al weten we dat Atticus een voorlopige versie heeft gelezen. Zoals ik in de inleiding al heb aangehaald, wordt haar publicatie hoogstwaarschijnlijk na de derde en vierde *Philippicae* gepubliceerd, aangezien het open conflict met Antonius dan sowieso aan de gang was, maar de mogelijkheid dat ze pas na Cicero's dood is gepubliceerd is, valt niet finaal uit te sluiten. Maar inhoudelijk past ze wel tussen de eerste en derde *Philippicae*: vernietigend voor Antonius, zoals in de derde en vierde, maar finaal oproepend tot verzoening, hoe onoprecht dit ook moge bedoeld zijn.⁹⁰ Het is deze redevoering waarin Cicero een eerste samenzweringstheorie oproept: Antonius is verantwoordelijk voor de dood van Julius Caesar.

2. Politieke afrekening of gegronde aanklacht?

a. Cicero

In de tweede *Philippicae* valt Cicero Antonius rechtstreeks en op de man aan: het grootste deel van de neergeschreven toespraak is erop gericht om alle aspecten van Antonius' carrière in een slecht daglicht te plaatsen. In deze tekst stelt Cicero meerdere keren dat Antonius gelinkt kon worden aan de dood van Caesar: een eerste keer in 2.34:

*But after all, Antonius, if it is a crime to have wished Caesar to be killed, consider, please, what is to become of you, since it is common knowledge that you plotted his death at Narbo with Gaius Trebonius, and it was because of your association with him in that plan that when Caesar was being killed we saw Trebonius take you aside.*⁹¹

Trebonius die hem apart nam slaat ongetwijfeld op de gebeurtenissen van de idus van maart, waarbij Antonius de toegang werd verhinderd door Trebonius, en dit verhaal zou zich moeten hebben afgespeeld in de eerste helft van 45. Cicero schrijft dat hij hem zelf toejuicht dat hij ooit zulke gedachten had. Een belangrijk detail is dat de Loeb-vertaler Shackleton Bailey zegt dat het verhaal zonder twijfel compleet een verzinsel was, en dit lijkt inderdaad aannemelijk. Ten eerste heeft geen enkele andere latere auteur wiens werken ik voor deze thesis heb doorgenomen zelf maar verwezen naar dit verhaal, laat staan dat ze het hebben overgenomen. Ten tweede gaat Cicero ook niet echt verder in op een mogelijk motief. Ten derde gaat Cicero op andere plaatsen in deze neergeschreven toespraak stellen dat Antonius zich net 'als slaaf van Caesar' wou tonen, wat dus een moordpoging zou tegenspreken. Een tweede vermelding inzake de dood van Caesar wordt iets verder gemaakt:

⁸⁹ Specifiek die van 19 september, terwijl Cicero dus buiten Rome verbleef, cf. Shackleton Bailey, Ramsey en Manuwald, *Philippicae* 1-6, 50.

⁹⁰ Cic. Phil. 2.118; alle aantijgingen tegen Antonius zouden pagina's voetnoten kunnen vullen, maar de aantijging dat Antonius verantwoordelijk is voor de dood van Caesar is volgens mij een ideaal voorbeeld.

⁹¹ Cic. Phil. 2.34: "Quamquam si interfici Caesarem voluisse crimen est, vide, quaeso, Antoni, quid tibi futurum sit, quem et Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est et ob eius consili societatem, cum interficeretur Caesar, tum te a Trebonio vidimus sevocari."

Indeed, at that very time, the story circulated that an assassin sent by Antonius had been arrested in Caesar's house with a dagger; Caesar complained about it and railed against you openly in the senate.⁹²

Hierbij valt op dat Cicero het houdt bij het verspreiden van verhalen: hij kon gerust mee op de kar springen en dit verhaal als waarheidsgetrouw voorstellen, maar doet dit niet. In mijn ogen zijn er hiervoor twee verklaringen: oftewel was Cicero overtuigd dat het verhaal gewoon te ongeloofwaardig was, en dat hij gezicht zou verliezen als hij mee zou stappen in het verhaal. Anderzijds kan het gewoon stilistisch zijn: de passage is deel van een groter geheel waarin Cicero de nadruk legt op ruzie tussen Antonius en Caesar, omdat Antonius nog geld zou moeten betalen voor de bezittingen van Pompeius Magnus, en wilt hij de focus op dit bepaalde moment niet teveel verleggen. Maar de interessantste insinuatie van Cicero inzake Antonius en zijn rol in de dood van Caesar komt niet lang hierna:

Your colleague sat on the Rostra, wearing his purple toga, on his golden chair, a garland on his head. Up you come, you approach the chair, as a Lupercus—you were a Lupercus, but you should have remembered that you were a consul—you display a diadem. [...] You tried to place the diadem on Caesar's head amid the lamentations of the people: he kept refusing it, and the people applauded. You had been urging Caesar to make himself king, you wanted him as a master instead of a colleague, so you and only you, you criminal, were found to make trial of what the Roman people could bear and suffer.⁹³

Cicero verwijst hier naar een episode die zich nog geen jaar ervoor afspeelde op de *Lupercalia*, een religieus festival op 15 februari, precies een maand voor de moord op Caesar.⁹⁴ Op dit festival probeerde Antonius Caesar herhaaldelijk te kronen met een diadeem, wat volgens Cicero leidde tot ontzetting van het volk, met de afschuw voor de monarchie indachtig. Caesar bleef echter weigeren, tot grote vreugde van het volk, en Antonius wierp zich volgens Cicero aan zijn voeten.⁹⁵ Op zich is dit beeld al schadelijk genoeg, maar enkele maanden na Cicero's tweede *Philippicae* doet hij hier nog een schepje bovenop:

As for Caesar, he deserves more and greater. But do you dare to say that the elder Caesar was deceived by me? You, yes, you, I say, killed him at the Lupercalia.⁹⁶

En zo is Cicero's samenzweringstheorie eindelijk afgemaakt: Antonius is (minstens deels) verantwoordelijk voor de dood van Caesar. Hij had, volgens Cicero, al meerdere keren geprobeerd om Caesar te laten vermoorden, maar was er niet in geslaagd. Caesar visueel verbinden met het koningschap, zelfs al weigerde hij, gaf een boost aan de angst van de latere Caesarmoordenaars en

⁹² Cic. Phil. 2.74: "Quin his ipsis temporibus domi Caesaris percussor ab isto missus deprehensus dicebatur esse cum sica: de quo Caesar in senatu aperte in te invehens questus est."

⁹³ Cic. Phil. 2.85: "Sedebat in rostris collega tuus amictus toga purpurea, in sella aurea, coronatus. Escendis, accedis ad sellam Lupercus—ita eras Lupercus ut te consulem esse meminisse deberes—diadema ostendis. [...] Tu diadema imponebas cum plangore populi; ille cum plausu reiciebat. Tu ergo unus, scelerate, inventus es qui, cum auctor regni esses eumque quem collegam habebas dominum habere velles, idem temptares quid populus Romanus ferre et pati posset." De blokhaken gebruik ik hier en verder in de paper om aan te duiden dat er tussen deze twee delen ook nog tekst staat, maar deze hier niet heb gezet.

⁹⁴ Gerhard Baudy, "Lupercalia," *Brill's New Pauly*, geraadpleegd 05.04.2021, referenceworks.brillonline.com.

⁹⁵ Cic. Phil. 2.85; zich aan de voeten van een leider gooien was een gekend gebaar uit Perzië, cf Ingo Gildenhard, *Cicero, Philippic 2, 44-50, 78-92, 100-119: Latin tekst, study aids with vocabulary, and commentary* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 262.

⁹⁶ Cic. Phil. 13.41, gebaseerd op de speech die hij gaf op 20 maart 43: "Nam Caesari plura et maiora debentur. Deceptum autem patrem Caesarem a me dicere audes? Tu, tu, inquam, illum occidisti Lupercalibus."

twijfelende burgers. De theorie is niet bewezen, en is zeker vatbaar voor interpretatie, door enerzijds het ongeloofwaardige verhaal dat Trebonius en Antonius zijn moord zouden hebben gepland, en anderzijds omdat de hele *Lupercalia*-gebeurtenis genoeg andere verklaringen heeft. Hij ziet 6 opties: oftewel handelde Antonius op eigen initiatief, en wou hij daarbij oftewel Caesar daadwerkelijk als koning hebben, Caesar paaien, of wou hij hem belachelijk maken. De andere optie is dat Caesar Antonius had gevraagd dit te doen; om de kroon te aanvaarden als het volk blij zou reageren, om net te tonen dat hij hem wou weigeren, of om enkel te polsen naar de mening van het volk.⁹⁷ Een optie die Pelling echter niet behandelt, is dat Antonius Caesar zou aanraden om dit te proberen, voor welke van de laatste drie opties dan ook, maar dat Antonius dit net zou doen om publiek Caesar aan het idee van koningschap te koppelen.⁹⁸ Zowel deze optie, als de derde van Pelling, zouden passen binnen de samenzweringstheorie van Cicero zelf. Het doel van de samenzwering spreekt voor zich: Caesar doden. Cicero geeft ook aan dat Antonius het antwoord is op de klassieker '*cui bono (fuerit)?*': niemand zou meer slaaf zijn van Caesar, ook hij niet, hij kon zijn schulden verlichten met geld van Caesar dat in de tempel van Ops werd bewaard, en bracht documenten van Caesar over naar zijn huis, die hij kon gebruiken voor zelfverrijking.⁹⁹ Antonius zou dit volgens Cicero ongetwijfeld in het geheim hebben gepland, al kwam bij het tweede voorbeeldfragment zijn poging uit.¹⁰⁰ Het groepslement is lastig om volledig te bevestigen of ontkennen: de moordpoging met Trebonius veronderstelt een groep, net zoals de moordenaar die hij op Caesar afstuurde in het tweede fragment, maar de stunt op *Lupercalia* lijkt alleen te zijn gepland. Anderzijds kan men ook de uiteindelijke en daadwerkelijke moordenaars als medeplichtig aanduiden, al namen die, alvast niet in Cicero's expliciete tekst, niet deel aan Antonius' zagezegde plan. De hypercompetentie van Antonius is ook dubbelzinnig: enerzijds stond hij dicht bij Caesar, en had hij daarbij een ideale positie om zijn plannen tot uitvoer te brengen. Anderzijds spreken zijn zagezegde pogingen deze hypercompetentie tegen. Een tegenargument hiervoor is Caesars status als slachtoffer van de samenzweringstheorie: in de klassieke moderne samenzweringstheorie is de elite of een bepaalde bevolkingsgroep de dader, en zijn de burgers het slachtoffer. Hier is het 'slachtoffer' de hoogstgeplaatste persoon van zijn tijd.

Hoe verhoudt Cicero's profilering van Antonius in deze *Philippicae* zich tegenover de eerste *Philippica*? Het grote verschil inzake de tijdstippen is het naderen van het einde van Antonius' consulaat: dit zou binnenkort, op 1 januari 43 ten einde komen. Zodoende moest hij waarschijnlijk zijn strategie aanpassen: de volgende consuls, Aulus Hirtius en Gaius Vibius Pansa Caetronianus, maakten deel uit van het kamp van de senaat en Cicero, wat betekende dat hij niet langer veilig zou zijn in Rome. Dit verklaart zijn vertrek naar Mutina eind november 44. Het publiek van zijn eerste twee *Philippicae* verschilde ook enorm, en omvatten, ironisch genoeg, in beide gevallen Antonius niet: de speech waarop de eerste was gebaseerd werd gehouden voor de senaat, waaronder consul Publius Cornelius Dolabella, ambtsgeenoot van Antonius, en later diens bondgenoot. De tweede is nooit publiek voorgedragen, maar geschreven tijdens Cicero's afwezigheid uit Rome, terwijl Cicero pas terug zou komen naar Rome wanneer Antonius al vertrokken was.¹⁰¹ Cicero moest zich dus ongetwijfeld gesterkt voelen: alhoewel Antonius nog steeds bondgenoten had binnen de stad, waren de tijdsdruk op Antonius en het vooruitzicht dat bondgenoten consuls zouden worden ongetwijfeld een duwtje in de

⁹⁷ Christopher Pelling, *Plutarch: life of Antony* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 1988.

⁹⁸ Ik ga hier licht mee met de mogelijke samenzweringstheorie, maar uiteindelijk is het niet de bedoeling om te bewijzen of die al dan niet juist is. Het leek me echter interessant dat bij het analyseren van Antonius' motief deze optie niet werd aangehaald.

⁹⁹ Cic. Phil. 2.35

¹⁰⁰ Gildenhard, *Cicero*, 254 stelt dat Cicero concludeerde dat voorbedachte rade de enige logische uitleg was voor zijn gedrag.

¹⁰¹ Dit houdt Cicero niet tegen om de speech zo op te bouwen alsof het lijkt dat hij in levende lijve met Antonius discussieert.

rug om zich harder tegen Antonius op te stellen, des te meer als hij de speech niet in persoon geeft, maar deze laat publiceren.¹⁰² Dit vertaalt zich tenslotte in een veranderde focus: in beide *Philippicae* lijkt de deur open voor een compromis, maar de persoonlijke aanvallen zijn enorm toegenomen, en Cicero deinst hier dus niet terug van het insinueren van zware beschuldigingen.¹⁰³

Hoe is Cicero's framing van Antonius opgebouwd? Dit analyseer ik met de 4 mogelijke elementen van een frame: een probleem dat Cicero aanduidt, een causale interpretatie als verklaring, een evaluatie van de verantwoordelijke, en een oplossing voor het probleem. Cicero's probleem spreekt voor zichzelf: enerzijds is er de (voor de burgers) traumatische en onverwachtse gebeurtenis van Caesars dood. Anderzijds is er volgens Cicero Antonius' machtshonger, die hij wil tegengaan, en Antonius terug wil fluiten, of hem zo hard in een slecht daglicht wilt plaatsen dat de senaat en bevolking zich ook totaal tegen hem zouden keren. Deze twee combineren geeft Cicero een opportuniteit: enerzijds kan hij Antonius in een slecht daglicht plaatsen, anderzijds kan hij de aandacht afleiden van de daadwerkelijke moordenaars, die Cicero en de senaat steunden. De causale interpretatie komt neer op de aangeduide causaliteit tussen de verschillende aanklachten: Antonius had genoeg motief om Caesar te willen doden, en had dit daadwerkelijk al geprobeerd, maar hij zou hij zou van tactiek veranderen door Caesar in een slecht daglicht te plaatsen op de *Lupercalia*. De evaluatie van de verantwoordelijke is dan een makkelijk een-tweetje: Antonius wordt verbaal met de grond gelijk gemaakt in de speech: van zijn jeugd, over zijn slechte oratorikunsten naar zijn carrière onder Caesar tot zijn consulaat.¹⁰⁴ Deze voorstelling helpt om zijn aandeel in de dood van Caesar in de verf te zetten. Anderzijds helpt zijn zogezegd aandeel in de dood van Caesar om hem nog slechter voor te stellen. Dan rest er enkel nog de oplossing. Deze evolueert doorheen zijn *Philippicae*: in de eerste twee zien we nog de oproep tot compromis en vrede: in de eerste is dit impliciet, in de tweede iets concreter:¹⁰⁵

*Be so kind as to look back at last upon the Republic, Marcus Antonius. Think of the men from whom you sprang, not of those with whom you associate. Make your peace with me or not, just as you please; but make your peace with the Republic.*¹⁰⁶

Maar nog voor het einde van het jaar 44 verzwaart Cicero zijn aanklachten en oplossing voor het probleem Marcus Antonius: in de derde *Philippicae* stelt hij voor om alle tegenstanders van Antonius te prijzen: de toekomstige consuls, Octavianus, Decimus Brutus, et cetera.¹⁰⁷ De speech waarom deze gebaseerd is gaf hij aan de senaat, en onmiddellijk daarna gaf hij de speech waarop de vierde is gebaseerd aan het volk, waarbij hij de waarheid iets rooskleuriger voorstelt:

For today, Men of Rome, in case you think we have been transacting some business of minor importance, the groundwork has been laid for future

---

¹⁰² Indien de speech pas na zijn dood zou zijn uitgegeven, kan dit verklaard worden door de toon: misschien zou hij net te hard zijn om op dat moment te worden uitgegeven. Maar waarom zou Cicero die dan niet tussen de andere *Philippicae* hebben uitgegeven, die misschien niet even hard klinken, maar wel extremere doelen hebben. Ik denk dus dat deze *Philippicae* toch nog in het jaar 44 moet zijn uitgegeven, al blijft dit een onoplosbaar vraagstuk.

¹⁰³ Zie infra.

¹⁰⁴ Respectievelijk Cic. Phil. 2.44-50, 42-43, 50-78 en 78-111.

¹⁰⁵ Stevenson, "Antony as 'tyrant'," 175.

¹⁰⁶ Cic. Phil. 2.118: "Respice, quaeso, aliquando rem publicam, M. Antoni; quibus ortus sis, non quibuscum vivas considera. Mecum, ut voles: redi cum re publica in gratiam"

¹⁰⁷ Cic. Phil. 3.37-8.

*operations. For Antonius has been pronounced a public enemy by the senate—in actuality, though not yet in words.*¹⁰⁸

Het zou niemand verbazen mochten deze laatste woorden eerder gemompeld worden dan trots uitgesproken. Op deze manier is de framing compleet: Antonius in een slecht daglicht plaatsen, door onder andere naar hem te verwijzen als verantwoordelijk zijnde voor de dood van Caesar. Het mag echter niet verbazen dat de oplossing van Cicero niet specifiek slaat op de specifieke aanklachten van de samenzweringstheorie, maar op Antonius als vijand in het algemeen. Er is namelijk een belangrijk detail dat zijn theorie kan tegenspreken. Net na zijn aanklacht dat Antonius en Trebonius Caesars moord hadden beraamd, zegt hij:

*I free you of your fear: nobody will ever believe it. Service to the Republic is not your style.*¹⁰⁹

En hier zit de kracht van deze samenzweringstheorie: Cicero weet dat ze niet hard te maken is. Zoals hierboven al gesteld is het ook een vrij zwakke theorie. Maar wat ze wel doet is tweevoudig: enerzijds leidt ze de aandacht af van de Caesarmoordenaars, door de Caesarmoordenaars op hetzelfde niveau te zetten als Antonius, en anderzijds kan men dit zien als een *praeteritio*: een stijlfiguur waarbij men ontkent dat men iets gaat zeggen, maar het zo wel zegt. Hier zegt hij iets, maar trekt hij het onmiddellijk terug in, maar op deze manier laat Cicero het idee dat Antonius Caesar wou laten vermoorden wel hangen bij de lezer, en op deze manier de visie op Antonius beïnvloeden. Maar daarnaast blijft zijn andere aanklacht, de *Lupercalia*-daden, wel staan. Het mag dan ook niet verbazen dat andere auteurs deze gebeurtenis ook in de verf hebben gezet.

b. Velleius, Appianus en Cassius Dio

Zoals net hierboven vermeld halen noch de historiografen, noch de biografen Cicero's verhaal van de zogezegd geplande moordpoging door Antonius en Trebonius aan. Ook het gerucht dat Antonius een moordenaar op Caesar had afgestuurd lijkt niet opgenomen in andere werken. Maar wat ze wel opnemen, is de episode van *Lupercalia*, waarbij ze elk andere nadrukken leggen. In welke mate zagen zij de handelingen van Antonius als al dan niet vooraf gepland, of gewild door Caesar?

Velleius Paternulus, wiens werk meer compileert dan zichzelf te verliezen in de details, is ook hier aan de korte kant:

*Marcus Antonius, his colleague in the consulship, ever ready for acts of daring, had brought great odium upon Caesar by placing a royal crown upon his head as he sat on the rostra at the Lupercalia. Caesar put the crown from him, but in such a way that he did not seem to be displeased.*¹¹⁰

Naast de handelingen die Cicero ook vermeldt, geeft Velleius hier twee interessante elementen: enerzijds wordt Antonius afgebeeld als een waaghals, iemand die geen problemen heeft met daden met grote gevolgen. Anderzijds stelt hij Caesar voor als iemand die niet geërgerd lijkt door Antonius'

¹⁰⁸ Cic. Phil. 4.1: "Hodierno enim die, Quirites, ne mediocrem rem actam arbitremini, fundamenta iacta sunt reliquarum actionum. Nam est hostis a senatu nondum verbo appellatus, sed re iam iudicatus Antonius."

¹⁰⁹ Cic. Phil. 2.36: "Libero te metu: nemo credet umquam. Non est tuum de re publica bene mereri."

¹¹⁰ Vell. Pat. 2.56: "Cui magnam invidiam conciliarat M. Antonius, omnibus audendis paratissimus, consulatus collega, inponendo capiti eius Lupercalibus sedentis pro rostris insigne regium, quod ab eo ita repulsum erat, ut non offensus videretur."

pogingen. Indien we terugkijken naar Pellings mogelijke verklaren voor Antonius' handelingen, zien we maar een paar mogelijkheden voor de manier waarop Velleius Caesar wil voorstellen: oftewel was dit Caesars plan, misschien om zichzelf populair te maken door het te weigeren, of misschien om te kijken hoe het volk zou reageren. Maar Antonius kan het ook zonder diens medeweten hebben gepland, en Caesar kon door het weigeren het volk blij maken, wat zijn reactie zou verklaren. De verdere karakterisering van Antonius maakt duidelijk dat Velleius hem retrospectief teleologisch opbouwde tot de vijand die hij zou worden tegenover Octavianus, die hij de hemel in zou prijzen.¹¹¹ Caesar wordt hier ook als positief voorgesteld, waarbij vooral zijn standvastigheid centraal lijkt te staan: in 45 zou hij tijdens een oorlog in Spanje zijn troepen overtuigd hebben om niet te muiten, waarbij hij "meer moed toonde dan zijn manschappen", en wanneer de latere consuls Hirtius en Pansa hem kwamen waarschuwen dat hij zijn dictatorschap moest verdedigen met wapens, zei hij dat hij liever stierf dan te leven in angst.¹¹² Aan de hand van deze eigenschap zou het me vreemd lijken dat Velleius de opties openhield dat Caesar Antonius had gevraagd hem te kronen op de *Lupercalia*. Zodoende blijven enkel de motieven van Antonius over. Enerzijds kan verdedigd worden dat Antonius toen al als slecht persoon zou worden afgebeeld, maar toch lijkt het logischer dat Antonius hier niet per se Caesar belachelijk wou maken: Antonius' slecht karakter zou maar naar boven komen vanaf Vell. Pat. 2.60:

*In this matter, however, the untrustworthiness of the character of Antony was disclosed, to his discredit.*¹¹³

Daarom stel ik dat Velleius op geen enkele manier Cicero lijkt te volgen in diens redenering, zelfs al zou dit een handige mogelijkheid zijn om Antonius in een slecht daglicht te plaatsen.

Appianus spreekt langer over de verschillende gebeurtenissen die zouden leiden tot de angst voor een mogelijke monarchistische positie: Caesar haatte het dat mensen hem als koning begonnen aan te spreken. Daarna liet hij een tribuun, Marullus Caesetius, die mensen gevangen nam die zijn standbeeld hadden gekroond, zelf gevangen nemen voor laster: hij zou Caesar verdenken dat hij tiran zou willen zijn.¹¹⁴ Hij bleef zitten toen de senaat hem op de rostra informeerde over de eerbetuigingen die hij zou krijgen.¹¹⁵ Tenslotte spreekt hij over de *Lupercalia*:

*... During this confrontation the people remained silent, nervous about how it would turn out, but when Caesar prevailed they shouted for joy, and at the same time congratulated him for not accepting the diadem.*¹¹⁶

Appianus legt in deze reeks evenementen een vreemd patroon bloot: Caesar wou tegelijk geen koning worden, maar liet ook de tribuun die hem daarbij hielp volgens Appianus zelf gevangen nemen, wat volgens Appianus zou zorgen voor beschuldigingen dat hij net wel koning wou zijn. Ten slotte zou Caesar de kroon weigeren en hierbij het volk tevreden houden. Dit laat hij eindigen in 2.110:

As for Caesar himself, either because he had given up on the matter or was tired and inclined to avoid this maneuvering and abuse against him, or because he

¹¹¹ Negatief tegenover Antonius: zie bijvoorbeeld Vell. Pat. 2.60, 66, 82. Positief tegenover Octavianus: zie bijvoorbeeld Vell. Pat. 2.60-1.

¹¹² Vell. Pat. 2.55, 57.

¹¹³ Vell. Pat. 2.60: "in quo turpiter deprehensa eius vanitas est."

¹¹⁴ App. B Civ. 2.107-8.

¹¹⁵ App. B Civ. 2.107.

¹¹⁶ App. B Civ. 2.109; het grootste weggelaten deel van het complete citaat over de *Lupercalia* spreekt over Antonius die de diadeem probeert op te zetten. Hierbij komt er geen nieuwe belangrijke informatie, waardoor ik heb besloten om niet het hele citaat hier te citeren.

*intended to leave the city to certain of his enemies, or hoping to cure his physical illness, ... he began to devise a great campaign against the Getae and Parthians.*¹¹⁷

De standvastigheid van Caesar bij Appianus is ver te zoeken: hier wordt als mogelijke verklaring voor zijn toekomstplannen (die hij niet meer daadwerkelijk zou kunnen uitvoeren) gegeven dat hij de constante verdachtmakingen beu was. Net zoals Velleius wordt er nadruk gelegd op de toeloop naar zijn dood, anders zou Appianus nooit zoveel aandacht besteden aan de konings-aanklachten. De mate waarin Antonius hier medeverantwoordelijk is, is hier echter veel minder: Appianus haalt enkel zijn daadwerkelijke handelingen aan, zonder nadruk te leggen op een motief, en plaatst dit puur binnen het kader van de konings-aanklachten, en blijft dus ver weg van Cicero's theorie, net zoals Velleius. Dit wordt ook ondersteund door Alain Gowings visie op zijn narratief: Appianus staat het meest gunstig tegenover Antonius van alle auteurs die hem behandelen, alhoewel hij nog steeds negatief over hem kan spreken indien nodig, zoals getoond inzake zijn behandeling van Caesars testament.¹¹⁸ Anderzijds is er ook gewoon het punt dat Antonius hier nog niet in de schijnwerpers staat, en dat het narratief hier nog rond Caesar draait.

Cassius Dio's versie vertoont hier grote gelijkenissen mee: net zoals Appianus legt hij een patroon vast van verschillende gebeurtenissen waardoor Caesar als tiran zou worden gezien: hij krijgt bepaalde eren en privileges, waaronder het recht om binnen de stadsmuren begraven te worden.¹¹⁹ Hij wordt door sommigen koning genoemd, lijkt dit te haten, maar anderzijds laat hij tribunen gevangennemen die dit tegengaan.¹²⁰ Hij stond niet op toen de senaat hem eren kwam bewijzen.¹²¹ Tenslotte wordt ook de *Lupercalia* genoemd:

*Antony with his fellow-priests saluted him as king and binding a diadem upon his head, said: "The people offer this to you through me." And Caesar answered: "Jupiter alone is king of the Romans," and sent the diadem to Jupiter on the Capitol; yet he was not angry, but caused it to be inscribed in the records that he had refused to accept the kingship when offered to him by the people through the consul. It was accordingly suspected that this thing had been deliberately arranged and that he was anxious for the name, but wished to be somehow compelled to take it.*¹²²

Hier krijgen we echter de expliciete verklaring dat Caesar dit alles gepland zou hebben. Caesar is niet boos, de reactie van het volk wordt niet vermeld, en Antonius staat compleet op de achtergrond. Maar de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor zijn dood wordt noch bij Antonius, noch bij Caesar zelf gelegd, maar bij de senaat: door het overdreven karakter van hun eerbewijzen was Caesar gewend geraakt aan het idee, waarna de hierboven vermelde gebeurtenissen zich afspeelden.¹²³ Uiteindelijk

¹¹⁷ App. B Civ. 2.110: "Ὁ δέ, εἴτε ἀπογνούς, εἴτε κάμνων καὶ ἐκκλίνων ἤδη τήνδε τὴν πείραν ἢ διαβολήν, εἴτε τισὶν ἐχθροῖς τῆς πόλεως ἀφιστάμενος, εἴτε νόσημα τοῦ σώματος θεραπεύων, ἐπιληψίαν καὶ σπασμὸν αἰφνίδιον ἐμπύπτοντα αὐτῷ μάλιστα παρὰ τὰς ἀργίας, ἐπενόει στρατείαν μακρὰν ἔς τε Γέτας καὶ Παρθυαίους"

¹¹⁸ Gowing, *The triumviral narratives*, 118-9.

¹¹⁹ Cass. Dio 44.4-7.

¹²⁰ Cass. Dio 44.9-10.

¹²¹ Cass. Dio 44.8.

¹²² Cass. Dio 44.11: "καὶ αὐτὸν ὁ Ἀντώνιος βασιλέα τε μετὰ τῶν συνιερέων προσηγόρευσε καὶ διαδήματι ἀνέδησεν, εἰπὼν ὅτι "τοῦτό σοι ὁ δῆμος δι' ἐμοῦ δίδωσιν," ἀπεκρίνατο μὲν ὅτι "Ζεὺς μόνος τῶν Ῥωμαίων βασιλεὺς εἶη," καὶ τὸ διάδημα αὐτῷ ἔς τὸ Καπιτώλιον ἔπεμψεν, οὐ μόντοι καὶ ὄργην ἔσχεν, ἀλλὰ καὶ ἔς τὰ ὑπομνήματα ἐγγραφήναι ἐποίησεν ὅτι τὴν βασιλείαν παρὰ τοῦ δήμου διὰ τοῦ ὑπάτου διδομένην οἱ οὐκ ἐδέξατο. ὑπωπτεύθη τε οὖν ἐκ συγκειμένου τινὸς αὐτὸ πεποιηκέναι, καὶ ἐφίεσθαι μὲν τοῦ ὀνόματος βούλεσθαι δὲ ἐκβιασθῆναι πῶς λαβεῖν αὐτό, καὶ δεινῶς ἐμισήθη."

¹²³ Cass. Dio 44.8.

verbaast dit ook niet, indien je het begin van boek 44 doorneemt, waarin Dio de monarchie prijst, en het ver boven democratie stelt. Democratie heeft een mooie naam maar slechte resultaten, vice versa met de monarchie.¹²⁴ Volgens Gowing is Dio's Antonius slechts een zij-figuur, gemaakt om Octavianus in de verf te zetten.¹²⁵ Hier is Antonius zelfs nog minder dan dat: hij zet het hoofdpersonage, Caesar, niet eens in de verf.

Maar hier stopt het echter niet: een paar boeken verder krijgen we een andere voorstelling van de feiten. Dio plaatst Cicero met een speech in het begin van het jaar 43, hetzelfde moment als de speech van Cicero waarop de vijfde *Philippica* is gegeven. In deze speech vertaalt hij praktisch delen van Cicero's tweede, vijfde en achtste *Philippicae*, waarbij dingen die Dio niet rechtstreeks overnam elementen waren die hij elders al naar voor bracht, zoals Antonius' carrière.¹²⁶ Quintus Fufius Calenus, een vriend van Antonius en tegenstander van Cicero in de senaat, gaf in het werk van Dio daarop antwoord.¹²⁷ Zijn argumenten zijn echter niet verzonnen, maar overgenomen: 12 van de 14 aanklachten van Calenus zouden zijn overgenomen uit argumenten van Antonius vermeld in de tweede *Philippicae*.¹²⁸ In deze speech verwijst hij ook uitdrukkelijk naar de *Lupercalia*:

*"This Antony, I say, convinced Caesar of his error most cleverly and restrained him most prudently, until Caesar, abashed and afraid, would not accept either the name of king or the diadem, which he had in mind to bestow upon himself even against our will."*¹²⁹

Dit geeft ons hier een totaal andere framing: Antonius die Caesar probeerde te stoppen en daarin zou geslaagd zijn. Het krijgen van de diadeem zou zijn eigen idee zijn. Hij gaat even door over de gebeurtenissen juist na Caesars dood, maar komt terug op Caesars tirannie:

*But by his cleverness and consummate skill ... he put an end to the tyranny of Caesar. But as for you, Cicero, what did you accomplish in your consulship?*¹³⁰

Het is dan ook niet verrassend dat Calenus Cicero aanduidt als de moordenaar, "niet met zijn eigen hand, ..., maar door het omkopen en overtuigen van diegenen die het wel hebben gedaan."¹³¹ De rest van zijn speech bestaat vooral uit het beledigen van Cicero, diens hulp aan Octavianus, en het verder verdedigen van de daden van Antonius.¹³² Deze speech kan gezien worden als het enige voorbeeld van een verdediging tegen de samenzweringstheorie van Cicero, maar haar geloofwaardigheid is zeer laag: het merendeel van de aanklachten tegen Cicero is overgenomen uit zijn werk, en de rest was wellicht verzonnen.¹³³ Dio's werk had volgens Gowing minder aandacht voor Antonius' persoon, en gebruikte

¹²⁴ Cass. Dio 44.2.

¹²⁵ Gowing, *The triumviral narratives*, 119-20.

¹²⁶ Burden-Strevens, *Cassius Dio's speeches*, 79-81. Cicero houdt Antonius hier ook verantwoordelijk voor de dood van Caesar doordat hij hem als koning framede op de *Lupercalia*, cf. Cass. Dio 45.41.

¹²⁷ Wolfgang Will, "F. Calenus" *Brill's New Pauly*, geraadpleegd 07.04.2021. referenceworks.brillonline.com

¹²⁸ Burden-Streven, *Cassius Dio's speeches*, 89-90.

¹²⁹ Cass. Dio 46.17: "αὐτὸν διὰ βίου εἶναι τῆ τε σκευῆ τῆ τῶν βασιλέων χρῆσθαι ψηφίσασθαι, καὶ ἐξήλεγξε σοφώτατα καὶ ἐπέσχεν ἀσφαλέστατα, ὥστε καὶ αἰδεσθέντα καὶ φοβηθέντα μῆτε τὸ ὄνομα τὸ τοῦ βασιλέως μῆτε τὸ διάδημα, ἃ καὶ ἀκόντων ἡμῶν αὐτὸς ἐαυτῷ δώσειν ἔμελλε, λαβεῖν. ἄλλος μὲν γὰρ ἂν τις ὑπὸ τε ἐκείνου ταῦτ' ἔφη ποιῆσαι κεκελεύσθαι, καὶ τήν τε ἀνάγκην ἂν προυτεῖνατο καὶ συγγνώμης ἐπ' αὐτῆ ἔτυχε"

¹³⁰ Cass. Dio 46.20: "ἀλλὰ τὴν τυραννίδα τὴν τοῦ Καίσαρος σοφία καὶ περιτεχνήσει, καὶ ὑπὲρ τὸ δόρυ τὸ Δεκίου καὶ ὑπὲρ τὸ ξίφος τὸ Βρούτου, παύσαντος. οὐ δ', ὦ Κικέρων, τί ἐν τῆ ὑπατείᾳ σου οὐχ ὅτι σοφὸν ἢ ἀγαθόν, ἀλλ' οὐ καὶ τιμωρίας τῆς μεγίστης ἄξιον ἔπραξας;"

¹³¹ Cass. Dio 46.22.

¹³² Cass. Dio 46.1-28.

¹³³ Burden-Strevens, *Cassius Dio's speeches*, 91

hem als tegenspeler voor zijn hoofdpersonage, Octavianus, dus waarschijnlijk nam Dio het niet op in zijn werk als oprechte verdediging. Waarschijnlijker is de verklaring dat Dio deze speech gebruikte om Octavianus' tegenstanders in een slecht daglicht te plaatsen, en tegelijk legitimiteit voor zijn eigen werk te krijgen door het gebruiken van Cicero's tweede *Philippicae*: de grootste verliezers van deze speech zijn Cicero en Antonius. De tweede zou zijn aartsrivaal worden, en de eerste zou uiteindelijk vermoord worden wanneer Octavianus hem niet meer nuttig acht, en liever het tweede triumviraat met Antonius en Lepidus wou stichten. Met deze speech en de zogezegde speech van Cicero haalt hij beide partijen tegelijk naar beneden: een win-win voor zijn hoofdpersonage, Octavianus.

c. Plutarchus en Suetonius

Ten slotte zijn er de biografen Plutarchus en Suetonius. Deze eerste bespreekt de gebeurtenissen inzake *Lupercalia* zelfs twee keer: eenmaal in zijn *Leven van Julius Caesar*, en nog eens in het *Leven van Antonius*. Het mag niet verrassen dat er zeer weinig verschillen zijn: de precieze opeenvolging van handelingen is bij beiden gelijk, en lijkt niet anders dan bij de historiografen. Toch zijn er kleine verschillen: bij het *Leven van Antonius* stelt hij het volgende:

*At last Caesar rose from the rostra in displeasure, and pulling back the toga from his throat cried out that anyone who pleased might smite him there.*¹³⁴

Dit lijkt ongetwijfeld een dramatische voorstelling, en weinig geloofwaardig. Anderzijds horen we bij het *Leven van Caesar* het volgende:

*But when Caesar pushed away the diadem, all the people applauded; and when Antony offered it again, few, and when Caesar declined it again, all, applauded. The experiment having thus failed, ...*¹³⁵

Het interessantste gedeelte hiervan is dat Plutarchus het daadwerkelijk voorstelde als een experiment, en daarmee de meest expliciete auteur is inzake de reden waarom deze gebeurtenis was voorgevallen. Ook hier is de vraag hoe geloofwaardig Plutarchus is. Ik zou stellen dat dit een mengeling is van de impliciete voorstelling dat dit allemaal opgezet spel was, en de dramatische voorstelling die eigen is aan Plutarchus' werk. Dit wordt versterkt door een vreemde chronologie: Plutarchus laat de gebeurtenis dat Caesar de tribunen, die mensen die hem koning noemden oppakten, zelf liet oppakken, pas gebeuren na de *Lupercalia*, terwijl de andere auteurs dit unaniem voor deze gebeurtenis plaatsten.

Ten slotte is er het relaas van Suetonius, in zijn *'Divus Julius'*. Net zoals bij Appianus en Dio vermeldt Suetonius hier eerst het verhaal van Caesar die niet rechtstaat bij het krijgen van bepaalde eerbetuigingen voorgaan. Maar hier voegt hij wel een ander detail aan toe:

And this action of his seemed the more intolerable, because when he himself in one of his triumphal processions rode past the benches of the tribunes, he was so

¹³⁴ Plut. Ant. 12: “ἀνέστη μὲν οὖν ὁ Καῖσαρ ἀχθεσθεὶς ἀπὸ τοῦ βήματος, καὶ τὸ ἱμάτιον ἀπάγων ἀπὸ τοῦ τραχήλου τῷ βουλομένῳ παρέχειν τὴν σφαγὴν ἐβόα.”

¹³⁵ Plut. Caes. 61: “ὡς οὖν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐνέβαλε καὶ τὸ πλῆθος αὐτῷ διέστη, φέρων διάδημα στεφάνῳ δάφνης περιπελεγμένον ὥρεξε τῷ Καίσαρι· καὶ γίνεται κρότος οὐ λαμπρός, ἀλλ' ὀλίγος ἐκ παρασκευῆς. ἀπωσαμένου δὲ τοῦ Καίσαρος ἅπας ὁ δῆμος ἀνεκρότησεν· αὔθις δὲ προσφέροντος ὀλίγοι, καὶ μὴ δεξαμένου πάλιν ἅπαντες. οὕτω δὲ τῆς πείρας”

incensed because a member of the college, Pontius Aquila by name, did not rise, that he cried: "Come then, Aquila, take back the republic from me, you tribune."¹³⁶

Hierbij wordt Caesar nog slechter voorgesteld: hij wou niet rechtstaan, alhoewel hij er zwaar aan tilde dat anderen niet voor hem rechtstonden. Hierna komt de *Lupercalia* aan de beurt, en deze loopt ook grotendeels gelijk met de versie van de historiografen en Plutarchus. Tot op het einde:

Nay, more, the report had spread in various quarters that he intended to move to Ilium or Alexandria, taking with him the resources of the state, draining Italy by levies, and leaving the charge of the city to his friends.¹³⁷

Dit is een zeer interessante aanklacht, en eentje die nergens anders voorkomt inzake de bronnen over deze evenementen. Het doet wel onmiddellijk denken aan de propaganda van Octavianus tegen Antonius.¹³⁸ Daarnaast maakt hij echter geen verwijzing naar de *Lupercalia*. We zien bij de biografen dus kleine, extra details, tegenover de historiografen. Die van Plutarchus lijken een dramatische toevoeging, maar die van Suetonius lijkt het enerzijds meer gericht op het slecht afbeelden van Caesar, om zijn uiteindelijke dood als een gerechtvaardigde reactie te tonen, en anderzijds lijkt het alsof hij ook al vooruitblijkt op de volgende grote Caesariaan, Antonius, die roemloos ten onder zou gaan.

3. Samenzweringstheorieën in de oudheid

De samenzweringstheorie die men kan zien in Cicero's werk vertoont zowel gelijkenissen als verschillen met onderzoek dat al gedaan is naar samenzweringstheorieën over deze tijd. Deze vergelijking heeft 2 doelen: het versterken van de karakterisering van de aangeduide theorie als een samenzweringstheorie, en het onderzoeken in welke mate de theorie past binnen het opgezette kader dat door hedendaagse auteurs is opgemaakt of deze net uniekere kenmerken vertoont.

Ten eerste kunnen we de gelijkenissen aanduiden. Een eerste aspect is het uit context trekken van de samenzwering.¹³⁹ In deze zin kunnen we de verwijzingen naar andere samenzweerdere, zoals Catilina en Clodius, plaatsen.¹⁴⁰ Deze methode vervangt delen van de historische specificiteit door utilitaristische algemeenheid. Op deze manier kan men stellen dat de weinige details die Cicero geeft over de vermeende planning van de moord op Caesar met Trebonius en de geruchten van de moordenaar die Antonius op hem af had gestuurd, vervangen worden met de profilering van Antonius als gelijkend op personen als Clodius en Catilina. Natuurlijk moet dit gezien worden in het licht van het grotere doel van het werk: Antonius profileren als een opportunistisch en machtshongerig persoon, maar het geheime aspect van zijn zagezegd plan met Trebonius moet sowieso helpen om terug te denken aan de eerder vermelde Catilina en Trebonius. Een tweede interessante gelijkenis is dat Cicero niet de enige auteur is die spreekt over het niet waar zijn van een bepaalde stelling: net zoals Cicero

¹³⁶ Suet. Iul. 78: "Idque factum eius tanto intolerabilius est visum, quod ipse triumphanti et subsellia tribunicia praetervehenti sibi unum e collegio Pontium Aquilam non assurrexisse adeo indignatus sit, ut proclamaverit: "Repete ergo a me Aquila rem publicam tribunus!"

¹³⁷ Suet. Iul. 79: "Quin etiam varia fama percerebuit migraturum Alexandream vel Ilium, translatis simul opibus imperii exhaustaque Italia dilectibus et procuracione urbis amicis permissa"

¹³⁸ Zie infra, maar zie bijvoorbeeld Cass. Dio 50.4: hier wordt quasi hetzelfde argument gebruikt: Antonius die de machtszetel zou verplaatsen naar Egypte.

¹³⁹ Pagán, *Conspiracy theory*, 27-8.

¹⁴⁰ Cic. Phil. 2.1.

Antonius' plan met Trebonius uiteindelijk ontkent, zien we dit ook in het werk van Livius, inzake Cato de Oudere:

*Certainly, I used to reckon that it was a made- up story that an entire race of men on a certain island was destroyed root and branch by a conspiracy of women (coniuratione muliebri), but no race is free from utmost peril, if you allow women their gatherings, councils, and secret deliberations.*¹⁴¹

Een derde gelijkenis, die ook inzake modern onderzoek belangrijk is, is het voortrekken van de dispositionele verklaring op de situationele.¹⁴² De situationele verklaringen inzake de het moordplan en de gebeurtenissen op de *Lupercalia* zouden waarschijnlijk vrij vanzelfsprekend zijn: het moordplan zou nooit gebeurd zijn, en het gedrag van Antonius op de *Lupercalia* zou waarschijnlijk op bevel van Caesar zijn, en Antonius zou er zelf geen inspraak in hebben gehad. De dispositionele verklaring van Cicero hangt dit vast aan Antonius, te zien aan onder andere Cicero's *cui-bono*-argument. Een vierde en laatste gelijkenis is dat, net zoals Roisman in zijn conclusie onderstreept, het ontdekken van zogezegde samenzweringen hielp om het bestaande politieke stelsel te bevestigen.¹⁴³ We kunnen stellen dat Cicero's samenzweringstheorie deel uitmaakt van zijn grotere plan om Antonius tegen te werken en een volgende Caesar-periode te vermijden, en daarmee de 'pure' republiek, hoe gebrekkig die ook mocht zijn, wou bevestigen.

Ten tweede zijn er echter ook verschillen: Een eerste kan gezien worden met vooroordelen inzake ongelijke machtsverhoudingen. Volgens Pagán houden samenzweringstheorieën duurzame vooroordelen in stand, maar in dit geval is het niet compleet correct om te spreken van duurzaamheid: de afgunst tegen Antonius komt pas met Cicero's aanval op het hoogtepunt waarbij deze theorieën gemaakt worden.¹⁴⁴ Zelfs in de nabij toekomst, die ik later in de paper bespreek, zou Antonius niet aangevallen worden voor zijn daden tegenover Caesar, maar net voor zijn machtshonger, zijn passiviteit in het optreden tegen de Caesarmoordenaars, en zijn relatie met het oosten, en dan specifiek met Cleopatra. Duurzaam lijkt hier dus niet van toepassing. Een tweede verschil kan ook gevonden worden in Pagán's karakterisering van samenzweringstheorieën. Zoals aangehaald in mijn *status quaestionis* kreeg ze commentaar vanwege haar gebruik van 'epistemologisch gaten', waarbij ze samenzweringstheorieën ziet als een "schaduwzone tussen feit en fabricatie", waarbij de waarheidsclaim die gemaakt wordt tussen deze twee valt.¹⁴⁵ Maar zoals ik eerder in dit hoofdstuk vermeldde, spreekt Cicero uiteindelijk zijn eigen theorie tegen. Op deze manier krijgen we een verklaring voor de gebeurde feiten, zonder dat er een blijvende waarheidsclaim wordt gemaakt. Daardoor komen we uit bij een gebruik van samenzweringstheorieën die niet zijn bedoeld om daadwerkelijk te blijven bestaan, maar die ad hoc worden ingezet. Daarnaast kan het epistemologisch vacuüm wel worden gezien in het zogenaamde complot met Trebonius, maar niet in het *Lupercalia*-verhaal: de feiten zijn daar immers gekend, maar toch hield dit Cicero niet tegen om er zijn eigen draai aan te geven. Dit sluit aan bij Roisman: hij stelt dat de theorieën in de eerste plaats gebruikt werden

¹⁴¹ Pagán, *Conspiracy theory*, 28, die hier een deel van Liv. 34.2 vertaalt; indien je de Loeb-vertaling door J.C. Yardley raadpleegt, krijg je een iets andere vertaling, waarbij het woord 'coniuratione' wordt vertaald als 'cabal'. Het is duidelijk om te zien welke van de twee auteurs zich bezighoudt met het onderzoek naar samenzweringstheorieën.

¹⁴² Pagán, *Conspiracy theory*, 32-3; met een dispositionele verklaring bedoel ik een verklaring vanuit de inherente karaktereigenschappen van een persoon. Negatieve handelingen van de Amerikaanse staat tussen 2016 tot 2020 verklaren aan de hand van Trumps ondeugden zou hiervan een voorbeeld zijn.

¹⁴³ Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 160.

¹⁴⁴ Pagán, *Conspiracy theory*, 5.

¹⁴⁵ Idem, 3.

om gebeurtenissen te begrijpen die “willekeurig, onverwacht of willekeurig waren”.¹⁴⁶ “In de eerste plaats”, niet “enkel”. Vervolgens is er nog een element van Pagán’s theorie dat hier niet past. De eerste zin van haar introductie verwijst naar een van de centrale vragen inzake haar conceptualisering en definiëring van samenzweringstheorieën: “Waarom overkomen goede mensen zoveel slechte dingen?”¹⁴⁷ Dit valt ook, in een licht andere versie, terug te vinden in Roisman: de schuld dat goede dingen niet gebeuren voor goede mensen ligt bij zogezegde samenzweerderes.¹⁴⁸ Maar in Cicero’s geval gaat het niet om een goed persoon: zijn visie van Caesar komt in boek twee bijvoorbeeld in beeld wanneer hij Antonius als priester van ‘*Divus Julius*’ ziet als een tiran.¹⁴⁹ Deze samenzweringstheorie, en meer bepaald de situatie waarin deze naar voor wordt gebracht, verklaart dus waarom slechte dingen gebeuren aan slechte mensen.

Een laatste verschil kan worden gezien bij het profiel van de zondebok. De zondebok van Cicero’s theorie is vanzelfsprekend Antonius, een Romeinse man. Pagán stelt dat de makkelijkste zondebokken, die vaak betrokken zijn in de zaak, vrouwen, slaven en buitenlanders zijn. Alhoewel Pagán ook spreekt van samenzweringstheorieën inzake de keizers, gaat ze niet in op de mogelijkheid dat politieke tegenstanders als zondebok kunnen worden gebruikt.¹⁵⁰ Roisman stelt echter dat ook corrupte politici een zondebok kunnen zijn, wat mooi past binnen de voorstelling van Antonius door Cicero.¹⁵¹ Dit leidt echter tot een duidelijke tegenstelling: enerzijds is er de insider-kant, iemand die weet hoe het systeem werkt, en anderzijds is de outsider-kant, dezelfde persoon die erop gericht is het systeem kapot te maken.¹⁵² Net zoals bij de andere theorieën in deze thesis is Antonius noch een vrouw of buitenlander, en buiten zijn status als ‘slaaf van Caesar’, zoals Cicero het zo mooi stelt, is hij ook geen slaaf. Zodoende vind ik dat Pagán’s focus op de 3 groepen misschien niet ideaal is voor elke studie van samenzweringstheorieën. Daarentegen biedt de visie op zondebokken als insider en/of outsider wel een interessant perspectief: in welke mate heeft groepsdenken een invloed op samenzweringstheorieën?

4. Recent onderzoek: intergroup-relaties

Zoals gezien in de eerste twee delen van dit hoofdstuk, geeft Cicero in zijn eerste speech de indruk dat hij Antonius nog te vriend wil houden, dat een compromis nog mogelijk is.¹⁵³ Volgens Merlijn Breunese gebruikt hij literaire en logische middelen om hierbij Antonius zo weinig mogelijk te bekritisieren.¹⁵⁴ Hierbij begint Cicero volgens Breunese een proces van het maken van groepen: ten eerste maakt hij een in-groep, en verdedigt hij deze zodat ze niet uit elkaar zou vallen. Ten tweede probeert hij te vermijden dat hij Antonius als lid van de uit-groep zou tonen. De vraag hierbij is hoe Cicero de in-groep probeert af te beelden. Op zich is dit vrij vanzelfsprekend: hij stelt het voor als ‘de republiek, zoals in de passage Phil. 2.118, waarbij hij Antonius oproept om met de republiek vrede te maken. Doorheen zijn *Philippicae* gaat hij dit beeld proberen op te houden, namelijk dat de hele republiek zich tegen Marcus Antonius heeft verenigd, alhoewel we hier als lezers altijd kritisch voor

¹⁴⁶ Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 18.

¹⁴⁷ Pagán, *Conspiracy theory*, 1.

¹⁴⁸ Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 159-60.

¹⁴⁹ Cic. Phil. 2.110.

¹⁵⁰ Zie haar vierde hoofdstuk, “Suetonius and suspicion,” Pagán, *Conspiracy theory*, 89-117.

¹⁵¹ Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 158.

¹⁵² Spencer, “Conspiracy narratives,” 150.

¹⁵³ Cic. Phil. 2.118.

¹⁵⁴ Breunese, “Cicero vs. Mark Antony,” 454-6.

moeten blijven: er moeten veel twijfelaars zijn geweest die Antonius wel zouden steunen, zoals een groot aantal van Caesars veteranen die boos zouden zijn vanwege de moord op Caesar, maar ook burgers die zich meer met Antonius dan met de senaat verbonden voelden.¹⁵⁵ Cicero plaatste zichzelf aan het hoofd van deze groep, als haar grootse verdediger.¹⁵⁶

Bij het snel overgaan van zijn vermeende positieve houding tegenover Antonius, keert ook zijn doel: vanaf de tweede, en zeker in de derde *Philippicae*, probeert Cicero Antonius daadwerkelijk als een buitenstaander af te beelden. Daarbij schuift hij tegenkritiek door naar andere belangrijke figuren zoals Decimus Brutus, zodat kritiek op Cicero omgevormd wordt naar kritiek op verschillende leden van de republiek, en via *pars pro toto*, naar de gehele republiek zelf.¹⁵⁷ Het gebruiken van samenzweringstheorieën, in dit geval bijvoorbeeld de verbinding van Antonius met de dood van Caesar, en de bijhorende '*cui bono*' verklaart Antonius' streven naar macht en beschermt het imago van de eigen groep, aangezien de aandacht wordt verschoven van de daadwerkelijke Caesarmoordenaars. Samenzweringstheorieën tussen groepen — indien we Antonius en zijn naaste medewerkers en vertrouwelingen als een groep zien aangezien Antonius niet alles op zijn eentje kon doen — worden volgens Mikey Biddlestone et al. gezien als verklaringen voor het streven naar macht en als zijnde bedoeld om het eigen groepsimago te verbeteren, wat door Cicero's theorie bevestigd wordt.¹⁵⁸ Een daarbij aansluitende conclusie die door de onderzoekers wordt gegeven is dat de theorieën worden gebruikt om de groep meer waakzaam te maken: hiervan zijn volgens mij de derde en vierde *Philippicae* een zeer goed voorbeeld: in deze teksten probeert Cicero de senaat ervan te overtuigen dat Antonius tot staatsvijand moet benoemd worden, en vervolgens maakt hij het volk wijs dat hij hierin geslaagd is op alle mogelijke manieren buiten de formele.¹⁵⁹

Ook het onderzoek van Julien Giry en Doğan Gürpınar inzake het gebruik en de functies van samenzweringstheorieën in autoritaire regimes sluit hier mooi bij aan. Enerzijds kan men inbrengen dat men zich na 15 maart 44 niet per se in een autoritair regime bevindt, maar zowel de periode dat Caesar zonder tegenstand aan de macht was, tot 15 maart 44, als de periode van het tweede triumviraat tussen oktober 43 en 32 en de periode na de slag bij Actium in 31 kunnen volgens mij wel als dusdanig gekarakteriseerd worden, waarbij de korte periodes hiertussen meer als overgangsfase kunnen worden gezien dan als op zichzelf staande hoge toppen voor de Romeinse republiek. Volgens Giry en Gürpınar komen samenzweringstheorieën meer voor in periodes van opstand, geweld, en politieke destabilisatie, wat volgens mij wel grotendeels lijkt te passen bij de periode juist na Caesars dood. In deze omstandigheden konden samenzweringen bijdragen tot segregatie (Antonius versus de Republiek), burgeroorlog (wat niet lang op zich zou laten wachten), en genocide.¹⁶⁰ Deze laatste is hier niet van toepassing, maar dit kan eventueel verklaard worden door de vele overblijvende gelijkenissen tussen de in-groep en uit-groep, en het gegeven dat overlopers langst beide kanten warm ontvangen werden.¹⁶¹ Ook stellen ze dat als er geen legitieme autoriteit was voor oorlog, ze die dan maar zelfs

¹⁵⁵ Rawson, "The aftermath," 488 waarschuwt haar lezers hiervoor.

¹⁵⁶ Idem, 479. Zie bijvoorbeeld Phil. 2.20, waarin hij naar zichzelf verwijst als iemand die "nooit tekortschiet in mijn verplichtingen tegenover de Republiek en mijn vrienden...". Plutarchus zou in het begin van zijn vergelijking tussen Cicero en Demosthenes ook opmerken dat Cicero veel over zichzelf opschepte, cf. Plut. Comp. Dem. Cic. 2

¹⁵⁷ Breunese, "Cicero vs. Mark Antony," 456.

¹⁵⁸ Biddlestone et al. "Conspiracy theories and intergroup relations," 221.

¹⁵⁹ Idem, 226.

¹⁶⁰ Julien Giry en Doğan Gürpınar, "Functions and uses of conspiracy theories in authoritarian regimes," in *Routledge handbook of conspiracy theories*, eds. Michael Butter en Peter Knight (New York: Routledge, 2020), 318-9.

¹⁶¹ Bijvoorbeeld Lepidus die overliep van de senaat naar Antonius na Mutina, en Plancus die van Antonius naar Octavianus zou overlopen.

maakten: een “tegen-revolutie”, tegen de revolutie die de tegenstanders probeerden te veroorzaken.¹⁶² Op deze manier konden ze de waarden van de in-groep herbevestigen, en de woede van het volk kanaliseren tegen de aangeduide vijanden. Op die manier werden samenzweringstheorieën ook gebruikt om politieke vijanden te intimideren en in een slecht daglicht te plaatsen, net zoals het voorbeeld van ‘Pizzagate’ aan het begin van deze thesis.¹⁶³ Op deze manier kon Cicero door het gebruik van deze theorie, ingebed in een grotere frame met als doel het slecht voorstellen van Antonius, ‘zijn’ Republiek opzetten tegen Antonius en zijn medewerkers. Maar dit is niet de enige theorie die Cicero toepaste. Na een korte conclusie ga ik in op de volgende theorie, waarin Cicero Antonius voluit gaat beschuldigen van een staatsgreep die voor de deur zou staan, die hij gaat veruitwendigen in een volgende samenzweringstheorie.

5. Conclusie

De samenzweringstheorie die kan gevonden worden in Cicero’s tweede *Philippicae* is niet de meest zichtbare, maar vervult een functie binnen een grotere frame. De aanklachten die Cicero tegen Antonius uit proberen hem als het ware binnen die grotere frame nog eens apart te framen: Antonius wou zelf Caesar doden, hij zou geen haar beter zijn dan de Caesarmoordenaars zelf. Uiteindelijk spreekt hij een van zijn argumenten tegen: het complot om Caesar te vermoorden dat hij met Trebonius zou hebben gemaakt, zou Antonius’ stijl niet zijn. De aanklacht van het koningschap te verbinden met Caesar blijft echter wel nog staan, en wordt explicieter gemaakt in de dertiende *Philippica*. De samenzweringstheorie wordt in dit geval ad hoc gebruikt om Antonius op hetzelfde niveau van de Caesarmoordenaars te zetten, en zijn publiek, lezers in het geval van de tweede *Philippica*, tegelijk af te leiden van de Caesarmoordenaars en karakteriseren als onbetrouwbaar, opportunistisch en sluw.

Het is niet verrassend dat geen enkele latere auteur meerijdt op zijn theorie, aangezien hij het ene deel zelf ontkent, het andere deel niet verder komt dan een licht gerucht, en er voor het derde deel veel andere verklaringen zouden zijn. Inzake de andere verklaringen, over de gebeurtenissen op Lupercalia, zien we verschillende interpretaties: bij Velleius is het door de lengte van zijn werk eerder episodisch, wel uitlopend op Caesars moord, maar niet in een langere aanloop ertoe, zoals bij Appianus en Cassius Dio. Hij karakteriseert Antonius wel, wat de andere historiografen nalaten te doen. Dio’s tweede versie is daarentegen wel zeer interessant: hier zou Calenus Antonius verdedigen en hem net de reden maken dat Caesar de diadeem zou weigeren. De functie van deze speech en deze passage specifiek kan meerdere verklaringen hebben, maar in mijn ogen is het een makkelijke manier om zowel Antonius als Cicero in een slecht daglicht te plaatsen, een verdeel-en-heers-tactiek van Dio tegenover zijn hoofdpersonage, Octavianus. Plutarchus zag het bijna als tegenovergesteld aan Calenus’ verklaring: allemaal opgezet spel waarin Antonius en Caesar samenwerkten. Suetonius, tenslotte, trekt een parallel naar de kritiek die Antonius zou ontvangen, namelijk dat een Romeinse leider het machtscentrum naar Egypte zou verplaatsen.

Aan de hand van vergelijkingen en parallellen met bestaand onderzoek zien we dat de theorie interessante gelijkenissen en verschillen toont: de gebeurtenissen worden door Cicero uit de historische context getrokken om Antonius in een slecht daglicht te plaatsen. Net zoals Cato de Oudere in het werk van Livius worden eigen verklaringen expliciet als foutief neergezet. De samenzweringen

---

¹⁶² Giry en Gürpınar, “Functions and uses,” 318-9.

¹⁶³ Idem, 318; 319-20.

worden gebruikt om de politieke situatie te bevestigen en versterken, en, zoals de meeste samenzweringstheorieën, krijgt de dispositionele verklaring voorrang op een situationele. De verschillen trekken het in een interessante positie: de duurzaamheid van Cicero's theorie is niet zo groot als bij Pagán's theorieën. Ook haar 'epistemologisch vacuüm' lijkt niet toepasbaar op de gehele voorstelling van Cicero: de verklaringen voor de gebeurtenissen van *Lupercalia* zijn gemakkelijk om te manipuleren en op deze manier meer doelstellingen te geven aan de personen die betrokken waren, maar een daadwerkelijke leegte van verklaringen is hier dus niet aanwezig. Ook haar kenmerkende vraag waarom slechte dingen gebeuren aan goede mensen moet hier eerder worden gezien als de vraag waarom ook aan slechte mensen slechte dingen gebeuren. Tenslotte valt Antonius als zondebok uit de boot tegenover Pagán's vrouwen, slaven en buitenlanders. Het element van buitenstaander is daarentegen wel in zekere zin aanwezig. Voordat ik me kan uitspreken over de al dan niet meer unieke positie van samenzweringstheorieën over mijn periode moet ik eerst nog meer theorieën bespreken, maar op het eerste zich lijkt deze theorie toch al binnen een breed keurslijf van samenzweringstheorieën in de oudheid te passen, mits enkele speciale kenmerken.

Die framing van Antonius en zijn trawanten als zijnde een uit-groep tegenover de in-groep die Cicero opbouwt rond het ideaalbeeld van de Republiek is wel zeer aanwezig, en blijft doorheen alle *Philippicae* aanwezig. Daarbij valt ook te zien dat de link tussen samenzweringstheorieën en autoritaire periodes, in dit geval een korte periode tussen twee autoritaire periodes in, even goed telt inzake moderne samenzweringstheorieën als inzake mijn afgebakende periode. In het volgende hoofdstuk ga ik in op de bredere profilering van Marcus Antonius door Cicero, en de samenzweringstheorie die hij bezig was om de alleenheerschappij te bemachtigen, waarbij de eerste theorie normaliter prima zou moeten aansluiten.

Hoofdstuk 2: Tenzij we liever slaven zijn

In dit tweede hoofdstuk ga ik verder met Cicero's aanklachten tegen Antonius. Naast Cicero's focus op de relatie tussen Antonius en Caesar focust hij in zijn *Philippicae* vooral op Antonius' daden in het machtsvacuüm dat achterbleef na Caesars dood. Na een korte historische situatieschets, die in tegenstelling tot het vorige hoofdstuk specifiek ingaat op Antonius' daden en hoe de senaat reageerde op die daden, geef ik een overzicht van Cicero's aanklachten tegen Antonius en hoe deze in de samenzweringstheorie van Cicero passen dat Antonius alleenheerser wil worden. Ik ga vervolgens in op de gelijkenissen en verschillen met de eerste theorie en het onderzoek van samenzweringstheorieën in de oudheid, en bespreek modern onderzoek in verband met de samenzweringstheorie van dit hoofdstuk en haar context, in dit geval de verspreiding van samenzweringstheorieën.

1. Historische setting: 15 maart 44 – einde van april 43

In het vorige hoofdstuk besprak ik de gebeurtenissen tussen de dood van Julius Caesar en het vertrek van Antonius naar Mutina. Antonius bereikte een compromis met de Caesarmoordenaars en Cicero, maar kreeg het daarna zowel met Cicero als Octavianus aan de stok: met Cicero omdat hij Caesars testament en persoonlijke documenten zou gebruiken, en met Octavianus omdat hij niet genoeg deed om de moord op Caesar te wreken. Terwijl Octavianus steeds meer troepen aan zijn kant kreeg, en Cicero zich steeds agressiever opstelde tegenover Antonius, vertrok deze naar Mutina, wetende dat zijn consulaat bijna ten einde kwam.

In dit hoofdstuk focus ik op de handelingen van Antonius, vanaf de dood van Caesar tot na de slag bij Mutina, hoe Cicero deze daden interpreteerde, en in welke mate de latere auteurs Cicero's framing al dan niet overnamen. Deze vermeende daden begonnen met de aanklacht dat Antonius Caesars documenten na diens dood zou gebruiken voor eigen gewin. Vervolgens duwde Antonius wetten door de senaat, waarbij hij de verdeling van de provincies liet aanpassen.¹⁶⁴ Cicero zou niet de eerste zijn die zich tegen Antonius zou keren: Caesars schoonvader, Lucius C. Piso, nam hierin het voortouw. Ook de consuls voor het snel-naderende jaar 43 schaarden zich aan de kant van Cicero. Antonius zou steeds meer als een eenzaat worden gezien, en Cicero zou in diens ogen steeds gevaarlijker schijnen. Het groepsdenken van Cicero werd hierdoor zeker versterkt.¹⁶⁵ Na de eerste *Philippicae*, toen Antonius Rome al had verlaten, begint Cicero pas echt op dreuf te komen met zijn aanvallen. Zoals aangehaald in het eerste hoofdstuk staan de derde en vierde *Philippicae* in het teken van Antonius te laten benoemen tot staatsvijand, wat niet gaat slagen, maar wel zo wordt voorgesteld aan de burger. Maar alhoewel Cicero zich voorstelt als leider van de republiek en leider van de aanklacht tegen Antonius, beschikte hij toch niet over het machtsmonopolie dat hij misschien graag wou hebben.¹⁶⁶ Dit wordt gereflecteerd in de reactie van de senaat op de dreiging van Antonius' beleg van Mutina: in plaats van een oorlogsverklaring tegen Antonius besloot de senaat om een gezantschap van 3 senatoren te sturen

¹⁶⁴ Rawson, "The aftermath," 474.

¹⁶⁵ Idem, 476-7.

¹⁶⁶ Het beste voorbeeld van zijn leiderspositie tegen Antonius inzake de aanklachten tegen hem, zie je volgens mij in Cic. Phil. 12.17, met een duidelijke anafoor: "Ego numquam legatos mittendos censui; ego...; ego...; ego...", waarmee er hierop nog eens extra nadruk wordt op gelegd.

om te zoeken naar een oplossing, tegen Cicero's argumenten van de vijfde *Philippicae* in.¹⁶⁷ Net zoals de vierde de 'volkse' variant van de derde *Philippicae* was, is de zesde een voorstelling van de senaatsvergadering voor het volk. En net zoals Cicero in de vierde verklaarde dat Antonius op elke manier buiten de formele tot staatsvijand benoemd was, zou hij hier stellen dat het gezantschap op elke manier buiten de formele een oorlogsverklaring was.¹⁶⁸

Nadat Antonius zijn eisen had gegeven, het gezantschap terugkeerde, en de senaat de eisen na een debat niet aanvaardde, riep de senaat een noodsituatie uit. Cicero kreeg nog steeds zijn oorlog niet, maar probeerde wel de dood van een van de gezanten in de verf te zetten, alsof hij gestorven was tijdens een oorlog met Antonius.¹⁶⁹

De situatie in de oostelijke provincies begon ook steeds meer invloed te hebben op de gebeurtenissen in Italië. Brutus had Macedonië en Illyrië in handen, en kreeg het proconsulaat over deze provincies, en Cassius had Syrië in handen. Beiden kregen te maken met personen die dicht bij Antonius stonden: Brutus had zich tegen Gaius Antonius, de broer van Marcus Antonius gekeerd, die Macedonië voor Antonius had ingenomen, en Cassius zou in de nabij toekomst te maken krijgen met Dolabella, medeconsul van Antonius in 44 na de dood van Caesar, die Trebonius had vermoord en Asia in handen had.¹⁷⁰ De verovering van Macedonië op Gaius Antonius en de moord op Trebonius waarbij Cicero Cassius op hem wou afsturen maakten dan ook de onderwerpen uit van de tiende en elfde *Philippicae*.¹⁷¹

Toen het seizoen voor veldslagen dichterbij kwam, probeerden Piso en Calenus nog een compromis te zoeken door te zeggen dat Antonius toegevingen wou doen. Als reactie zou er een tweede ambassade komen, waar niemand minder dan Cicero deel van zou uitmaken. Cicero zou hierop kritiek geven in zijn twaalfde *Philippicae*.¹⁷² Antonius zou echter een brief sturen naar Hirtius en Octavianus, waarin hij probeerde de Caesarianen te verenigen. De brief zou het mikpunt worden van Cicero's voorlaatste *Philippicae*.¹⁷³ Hierna zouden Hirtius en Octavianus eindelijk oprukken naar Antonius, met de slag bij Forum Gallorum en de slag bij Mutina als gevolg.

De belangrijkste vraag hierbij is in welke mate Cicero Antonius verwijt dat hij een samenzwering zou beramen tegen Rome, en hoe deze aanklacht zou evolueren tussen zijn eerste *Philippicae* en zijn dertiende: omstandigheden zoals Antonius' consulaat, de situatie in het oosten, en de reacties van Antonius op de verschillende aanvallen zijn hierbij van groot belang, en garanderen dat Cicero's aanvallen zich zouden moeten aanpassen aan de situatie om geloofwaardig en relevant te zijn. Hoe doet hij dit? En verschilt zijn voorstelling van Antonius bij de senaat met die bij het volk?

---

¹⁶⁷ Shackleton Bailey, Ramsey en Manuwald, *Philippicae* 1-6, 242.

¹⁶⁸ Cic. Phil. 6.4.

¹⁶⁹ Marcus Tullius Cicero, *Philippicae* 7-14, vert. D.R. Shackleton Bailey, revisie door John T. Ramsey en Gesine Manuwald, Loeb Classical Library 507 (Harvard University Press: Cambridge, MA, 2010), 71-2. Antonius wou 5 jaar gouverneurschap met commando over zijn 6 legioenen, het wegnemen van Brutus en Cassius' provincies in het oosten, dezelfde beloningen voor zijn troepen als voor Octavianus' troepen, die ze kregen omdat Octavianus zich met de senaat verbond tegen Antonius, en de validiteit van zijn *acta*, zie ook. Rawson, "The aftermath," 480-1.

¹⁷⁰ Rawson, "The aftermath," 481-2; pijnlijk detail: Dolabella was tevens de ex-schoonvader van Cicero, en werd door hem aanvankelijk nog geprezen, zie Cic. Fam. 9.14, daterend uit mei 44.

¹⁷¹ Shackleton Bailey, Ramsey en Manuwald, *Philippicae* 7-14, 95-6; 130-1.

¹⁷² Idem, 182-3.

¹⁷³ Rawson, "The aftermath," 482.

2. In het kielzog van Caesar?

a. Cicero

Doorheen zijn *Philippicae* en brieven uit Cicero meerdere aanklachten tegen Antonius, die samen kunnen gezien worden als een samenzweringstheorie. Deze aanklachten focussen op enkele thema's die al dan niet terugkomen. Een eerste hiervan is het gebruiken van Caesars papieren en privévermogen voor eigen gewin:¹⁷⁴

*Having defended Caesar's handwritten documents for his own gain, he proceeded to overturn Caesar's laws, excellent laws, in order to undermine the Republic. He extended the tenure of provincial office; and though he ought to have been the defender of Caesar's acts, he actually rescinded Caesar's acts in matters both public and private.*¹⁷⁵

Cicero spreekt in zijn brieven over verschillende handelingen die Antonius uitvoert met de papieren, die Ronald Syme relateert. Als eerste haalde Antonius Sextus Cloelius terug uit ballingschap, waarvoor hij naar eigen zeggen in een brief naar Cicero een verzoekschrift hand ingediend bij Caesar, maar Syme onderstreept dat het bij de ene banneling bleef, en dat hij Cicero zou hebben geraadpleegd.¹⁷⁶ Hij gaf burgerrechten aan de Siciliërs, dat volgens Cicero “nooit was aangehaald tijdens Caesars leven”, maar Syme ziet dat Cicero er ook economisch gewin uit zou halen.¹⁷⁷ Tenslotte zou Deiotarus, koning van de Galaten, grondgebied van hem hebben verkregen in ruil voor geld, en te danken aan Antonius' vrouw Fulvia, maar Syme ziet hier geen groot wanbeleid in.¹⁷⁸ In zijn tweede *Philippica*, nota bene net diegene die hij nooit publiek heeft voorgedragen, spreekt hij naast het misbruik van documenten van Caesar ook over het omverwerpen van enkele van zijn wetten. Met andere woorden, maakt Cicero hier de aanklacht dat Antonius door het in handen krijgen van Caesars document hij in zijn naam de juridische kant van de Romeinse maatschappij zo goed als volledig in handen had. Een tegenopmerking die hierop kan worden gegeven is dat Cicero niet specifiek zegt welke beslissingen van Caesar Antonius daadwerkelijk opzijzet: bepaalde belangrijke beslissingen, zoals de aangeduide consuls voor het jaar 43, liggen ook duidelijk niet in zijn bereik. Natuurlijk kon hij hoe dan ook zijn hand niet overspelen zonder in de hand van zijn tegenstanders te werken: in een politiek chaotische periode zou het opvallen indien hij daadwerkelijk de complete juridische macht zou grijpen. Een ander element dat dit tegenspreekt is dat Antonius ook een wet naar voor bracht die duidelijk anti-Caesar leek: mensen verbieden de positie van dictator op te nemen.¹⁷⁹ Cicero prees dit

¹⁷⁴ Een voorbeeld hiervan is een wet waardoor een derde van alle juryleden uit de lagere socio-economische klassen zouden worden geloot, waardoor Caesars veteranen ook in juries konden dienen. John T. Ramsey, “Mark Antony's judiciary reform and its revival under the triumvirs,” *The Journal of Roman Studies* 95 (2005): 20.

¹⁷⁵ Cic. Phil. 2.109; zie ook 2.111: “Qui chirographa Caesaris defendisset lucri sui causa, is leges Caesaris easque praeclaras, ut rem publicam concutere posset, evertit. Numerum annorum provinciis prorogavit; idemque, cum actorum Caesaris defensor esse deberet, et in publicis et in privatis rebus acta Caesaris rescidit.”

¹⁷⁶ Cic. Att. 14.13A; Ronald Syme, *The Roman revolution* (Oxford: Oxford University Press, 1939), 107-8; zie ook Cic. Fam.12.1, waarin hij in een brief naar Cassius verwijst naar deze aanklachten.

¹⁷⁷ Cic. Att. 14.12; Syme, *The Roman revolution*, 108.

¹⁷⁸ Cic. Att. 14.12; Wolfgang Spickermann. “Deiotarus,” *Brill's New Pauly*, geraadpleegd 12.04.2021.

referenceworks.brillonline.com; Syme, *The Roman revolution*, 108.

¹⁷⁹ App. B Civ. 3.25; Cass. Dio 44.51.

zelf in zijn eerste twee *Philippica*.¹⁸⁰ Dit kan gezien worden als symbolische politiek, om zijn republikeinse waarden in de verf te zetten.¹⁸¹ Syme merkt echter fijnzinnig op dat men later dezelfde bevoegdheid onder een andere naam zou kunnen herstellen.¹⁸²

Een tweede thema is de dreiging die uitgaat van Antonius' aanwezigheid in de stad, en meer bepaald, zijn soldaten die hem volgen. In een brief van Brutus en Cassius naar Antonius die in tijd gesitueerd wordt op eind mei 44, stellen ze dat Antonius een groot aantal veteranen naar de stad Rome haalt, wat ongetwijfeld de Caesarmoordenaars ongerust maakt.¹⁸³ In de tweede *Philippica* schetst Cicero dan ook de volgende (en onbestaande) situatie:

*Why is the senate surrounded by a circle of armed men, why do your henchmen hear me with their swords in hand, why are the doors of the Temple of Concord not open, why do you bring into the Forum the most barbarous men of all nations, Ituraeans, with arrows?*¹⁸⁴

In zijn derde *Philippica* onderstreept hij het gevaar dat Antonius betekent door zijn aanwezigheid binnen de stadsmuren.¹⁸⁵ Hiermee sluit hij aan op de in-groep/uit-groep-profilering die ik in het vorig hoofdstuk heb besproken, door hem voor te stellen als outsider in dezelfde stad als de in-groep. Gelijkaardig aan de aanklachten in de tweede redevoering, vinden we ook in de vijfde: opnieuw nadruk op gewapende mannen en de gesloten deuren in de tempel van Concordia.¹⁸⁶ Verdere aanklachten zouden hier geen aandacht meer aan besteden, waarschijnlijk omdat op het moment van de vijfde *Philippicae*, 1 januari 43, het duidelijk zou geweest zijn dat Antonius niet zomaar naar de stad zou komen nadat hij de tocht naar Mutina had gemaakt. Ook hierbij valt een kanttekening te maken: Cicero stelt dat Antonius "de enige man sinds de stichting van de stad is die in het openbaar gewapende mannen aan zijn zijde heeft gehouden in deze stad."¹⁸⁷ Ongetwijfeld vergeet hij dan ook de gladiatoren onder Decimus Brutus die tijdens de moord op Caesar werden gebruikt als bodyguard. Het lijkt zeer aannemelijk dat deze voorstelling van Antonius enkel wordt gebruikt om een situatie van onveiligheid in Rome te schetsen, en in een brief gedateerd in juli 44 blijkt dat Cicero zich toen niet zo onveilig voelde, wat aantoont dat deze dreiging maar zou beginnen nadat Cicero zijn persoonlijke aanval op Antonius was begonnen:

*What am I running away from? Danger? At present, unless I am mistaken, there is none.*¹⁸⁸

Hierop aansluitend is er het derde thema, namelijk het verbinden van Antonius met vreemde volkeren. Doorheen de *Philippica* komt dit een paar keer naar voor: in de tweede komt dit naar voor in de hierboven aangehaalde quote, waar er verwezen wordt naar de "most dangerous men of all nations,

¹⁸⁰ Cic. *Phil.* 1.3, 32; 2.115.

¹⁸¹ Gildenhard, *Cicero*, 299-301.

¹⁸² Syme, *The Roman revolution*, 107.

¹⁸³ Cic. *Fam.* 9.2.

¹⁸⁴ Cic. *Phil.* 2.112: "Cur armatorum corona senatus saeptus est, cur me tui satellites cum gladiis audiunt, cur valvae Concordiae non patent, cur homines omnium gentium maxime barbaros, Ituraeos, cum sagittis deducis in forum?"

¹⁸⁵ *Idem*, 3.13

¹⁸⁶ *Idem*, 5.17-8.

¹⁸⁷ *Idem.*; voor de gladiatoren, zie hoofdstuk 1.

¹⁸⁸ Cic. *Att.* 16.6: "quid fugientem? periculumne? at id nunc quidem, nisi fallor, nullum est".

Ituraeans, with arrows.”¹⁸⁹ In de zevende redevoering, inzake het gezantschap die naar Antonius zou worden gestuurd, is Cicero even duidelijk:

*I suppose we sent envoys to him, not for him to obey and bow to the will of this body, but to have him state terms, impose conditions, order us to open Italy to foreign peoples, while he himself, from whom there is worse to fear than from any tribes, keeps his position intact.*¹⁹⁰

Tenslotte komt dit ook terug in de voorlaatste Philippica, waarin Cicero Antonius wreder voorstelt dan welke tiran van welk barbaars land dan ook, waarbij hij omringd wordt door gewapende barbaren. Op deze manier stelt Cicero Antonius, vanzelfsprekend, voor als de outsider die in de vorige alinea's als gevaar binnen de muren werd beschouwd.

Een vierde, en in mijn ogen belangrijkste thema, is zijn streven naar macht en militaire dominantie. Dit is ook het thema dat het meest voorkomt in zijn *Philippicae*, wat niet mag verbazen door de opzet van de speeches. In zijn derde *Philippicae* legt hij de nadruk op Antonius die terug naar Rome zou komen na een mogelijke veldslag tegen Decimus Brutus.¹⁹¹ Wat zou hij doen als hij de macht zou hebben: de stad bewaken, of plunderen en onderdrukken? Hij zou de macht hebben de stad binnen te gaan en te verlaten wanneer hij wilde.¹⁹² Ten slotte vat hij alle voorgaande aanklachten nog eens samen, want wat zou hij doen in de toekomst, wanneer hij in het verleden al zulke misdaden had begaan als het leeghalen van Caesars huis, zijn begrafenis heeft gebruikt als voorwendsel van plundering, senatoriale decreten heeft uitgevaardigd voor eigen gewin, de senaat omsingelde met soldaten, naast andere aanklachten?¹⁹³ De laatste, die ik niet heb vernoemd in de voorgaande rij verwijst naar een korte reis naar Brundisium, waarbij Antonius de legioenen die onder hem zouden komen te staan als gouverneur van Macedonië op te halen:

*...he hurried to Brundisium to the legions there, slaughtered their most loyal-minded centurions, tried to return to Rome with an army to destroy us and sack the city.*¹⁹⁴

In zijn vijfde *Philippica* maakt Cicero er nog een grotere dreiging van: Antonius zou zich alle bezittingen van de inwoners van Rome toe-eigenen, en aangezien hij zo wrede dingen zou doen tegenover mensen die hij niet kende, zou hij nog wredere dingen doen tegenover Cicero en de senaat, want dat waren zijn echte vijanden.¹⁹⁵ Hij zou niet luisteren naar bevelen van de senaat, maar de senaat zou binnenkort moeten luisteren naar zijn bevelen.¹⁹⁶ Wanneer de wandaden van Dolabella in de elfde *Philippica* worden aangehaald, is dat dan ook het ideale moment voor Cicero om een vergelijking te trekken:

¹⁸⁹ Cic. Phil. 2.112: "homines omnium gentium maxime barbaros, Ituraeos, cum sagittis"; Ituraea was een streek in het huidige Libanon, zie Klaus Bieberstein, "Ituraea," *Brill's New Pauly*, geraadpleegd 12.04.2021, referenceworks.brillonline.com.

¹⁹⁰ Idem, 7.2: "scilicet egatos ad eum misimus, non ut pareret et dicto audiens esset huic ordini, sed ut condiciones ferret, leges imponeret, reserare nos exteris gentibus Italiam iuberet, se praesertim incolumi a quo maius periculum quam ab ullis nationibus extimescendum est."

¹⁹¹ Idem, 3.1.

¹⁹² Idem, 3.27; zie ook 5.21.

¹⁹³ Idem, 3.30.

¹⁹⁴ Idem: "ad legiones Brundisium cucurrerit, ex eis optime sentientis centuriones iugulaverit, cum exercitu Romam sit ad interitum nostrum et ad dispersionem urbis venire conatus?"

¹⁹⁵ Idem, 5.22.

¹⁹⁶ Idem, 6.5, 7.2.

*And so what Dolabella has done to the victim in his power, Antonius threatens to do to many.*¹⁹⁷

Tenslotte herhaalde hij deze aanklachten in de dertiende redevoering, waar hij ook een vergelijking trekt met Caesar: Antonius werd wat hij wilde dat Caesar zou zijn, nadat Caesar stierf.¹⁹⁸

Het delen van zijn macht en de rijkdom die hij zou verkrijgen met zijn trawanten komt ook vaak terug in zijn *Philippicae*. Zijn officieren en bondgenoten worden constant voorgesteld als een roversbende, met Antonius op de hoogste plaats, die het bezit van alle Romeinen zouden krijgen, zowel van de laagste burger als de hoogste senator.¹⁹⁹ Vanaf boek 8 lijkt dit minder en minder voor te komen, met als laatste aanhaling de oplijsting van Antonius' belangrijkste medestanders.²⁰⁰

Een laatste thema inzake deze aanklachten is de onthulling en repliek van Antonius. Het grootste deel van deze elementen komen voor in de laatste *Philippicae*. In de elfde en twaalfde legt Cicero nadruk op de onthulde plannen van Antonius, enerzijds weer in vergelijking met Dolabella, anderzijds inzake de metafoor van de mist.²⁰¹ Deze metafoor slaat op de plotselinge geruchten dat Antonius toch vrede zou willen sluiten, maar Cicero stelt dat hij dit niet vertrouwde, en ineens door de mist kon zien:

*That fog of which I spoke a little earlier is dispersed. Light has broken through, all is plain, we see everything, and not only with our own eyes, but our families and friends warn us.*²⁰²

Antonius' antwoorden op aanklachten komen ook niet zeer veel aan bod, slechts in 2 van de 14 *Philippicae*: in de tweede antwoordt Cicero op verwijten van Antonius die slaan op Cicero's eerste *Philippicae*, maar aangezien deze redevoering niet gegeven is, verliest deze een deel van haar waarde. De antwoorden die worden gegeven op de dertiende redevoering zijn interessanter: aangezien Cicero de brief van Antonius en Hirtius in handen heeft, wekt hij de illusie van een rechtstreeks debat.²⁰³ Antonius schreef in die brieven dat hij als enige doel had om de Caesarmoordenaars zelf te vermoorden, dat hijzelf nooit gespaard zou worden door de senaat, die hem al in het nauw had gedreven.²⁰⁴ Cicero insinueert niet zo veel verder dat Antonius de senaat tegen zichzelf wilt uitspelen, door in zijn brief op te roepen tot saamenhorigheid tussen de Caesarianen, wat inderdaad duidelijk is. Maar dat Antonius zich in het nauw geduwd voelt, lijkt ergens ook wel een gerechtvaardigde uitspraak.

De breed uitgewerkte samenzweringstheorie lijkt duidelijk: de handelingen van Antonius worden hier samengenomen en voorgesteld alsof hij de macht wil grijpen over het hele Romeinse rijk: hij begon met zich te verrijken ten koste van de Romeinse staat, en probeerde de macht binnen Rome zelf zoveel mogelijk in handen te krijgen. Toen hij zag dat dit niet op tijd zou lukken, en hij binnenkort zijn positie als consul zou moeten afgeven, probeerde hij de best mogelijke positie voor een mogelijke inval in Italië veilig te stellen, *Gallia Cisalpina*. Of hij nu voor of na de belegering van Mutina hierin zou slagen maakt niet uit, in beide gevallen zou hij daarna naar Rome trekken en de senaat en bevolking tot slaaf maken, waarbij hij de positie van Caesar zou innemen, indien die zijn dictatuur iets duurzamer had kunnen verderzetten. Cicero's theorie kan waar zijn, maar is zeker niet bewezen. Een interessant

¹⁹⁷ Cic. Phil. 11.2: "Ergo id quod fecit Dolabella in quo potuit multis idem minatur Antonius."

¹⁹⁸ Idem, 13.5,17.

¹⁹⁹ Idem, 4.15, 5.6, 20, 22, 7.18.

²⁰⁰ Idem, 8.26, 13.3.

²⁰¹ Idem, 11.1, 12.3,5.

²⁰² Idem, 12.5: "Discussa est illa caligo quam paulo ante dixi; diluxit, patet, videmus omnia, neque per nos solum, sed admonemur a nostris."

²⁰³ Shackleton Bailey, Ramsey en Manuwald, *Philippicae* 7-14, 225.

²⁰⁴ Cic. Phil 13.35-6.

element hierin is dat Antonius uiteindelijk wel naar Mutina trok, klaar om de provincie over te nemen, maar dat deze handeling op zich niet compleet illegaal was. Antonius stond in veel wat hij deed sterk door zijn positie als consul, terwijl figuren als Cicero en Octavianus op dun ijs liepen: Octavianus die een leger verzamelde tegenover de consul ruikt volgens Syme naar hoogverraad.²⁰⁵ Syme verdedigt Antonius' gedrag. Hij stelt dat er geen goede bewijzen waren voor Antonius die zijn boekje zwaar te buiten zou gaan, noch dat hij de bijbedoelingen had die vooral Cicero hem verweten. Het was voor latere auteurs ook makkelijk om hem te karakteriseren in functie van zijn latere daden, met Actium als kers op de taart. Maar tegelijk stelt Syme ook dat Antonius daarom niet is compleet is vrijgesteld van machtshonger en ambitie.²⁰⁶

Dat Antonius' vermeende handelingen grootschalig zijn en zowel anderen schaden als macht voor zichzelf en zijn partizanen zouden voortbrengen, zou meer dan duidelijk moeten zijn aan de hand van het overzicht van aanklachten tegen hem. Het uitdelen van bezit aan zijn 'roversbende' duidt ook het groepselement aan. Maar een element dat op het eerste gezicht lastiger is, is dat dit allemaal geheim zou moeten zijn gepland en/of verlopen. Maar Cicero stelt dit niet per se als geheim voor: zijn handelingen met Caesars papieren vertelt hij onder andere via brief aan Cassius, en het halen van zijn troepen bij Brundisium, om daarna Rome te plunderen, gebeurde ook niet per se in het geheim.²⁰⁷ Toch is er hier een substitutie van het geheime aspect mogelijk. Walter Spencer bespreekt in zijn doctoraat de paradox van de 'open samenzwering': hier wordt het geheime aspect vervangen door het aspect van het twijfelende publiek. In de zaak tegen Verres gebruikt Cicero dit om de jury af te beelden als mensen die misschien niet zien dat Verres een gevaar voor de staat is, zelfs al werkt Verres niet in het geheim.²⁰⁸ Een gelijkaardig argument kan gemaakt worden voor Antonius, zeker na de verdediging die Syme geeft voor Antonius' daden. Het lijkt minstens aannemelijk dat mensen Antonius niet automatisch als de schuldige persoon zagen die Cicero ze wou laten zien. Indien men deze redenering ook voor Antonius volgt, kan dit perfect doorgaan als een samenzweringstheorie. Mocht deze theorie door elke andere auteur naar voor zijn geschoven, kan er hier zeker kritiek op worden gegeven. Maar het feit dat het net zoals in de appendix van Spencers doctoraat over Cicero gaat, en er in mijn ogen veel parallellen kunnen worden getrokken tussen de beschuldigingen, is voor mij veelzeggend, en reden genoeg om zijn 'twijfelend publiek' toe te passen.²⁰⁹ Indien men hiernaast ook de hypercompetentie van Cicero's Antonius zet, die kan gezien worden in Cicero's voorstelling van Antonius die quasi moeiteloos Rome zou kunnen veroveren (zeker indien het volk en de senaat Cicero's plannen niet volgt), dan zijn voor mij aan alle voorwaarden voldaan om te kunnen spreken van een samenzweringstheorie, hoe grootschalig die hier ook moge worden voorgesteld.

Hoe evolueerden de aanklachten die deel uitmaakten van Cicero's samenzweringstheorie doorheen de *Philippicae*? Indien we kijken naar het aantal aanklachten dat Cicero maakt per redevoering zien we dat een paar *Philippicae* eruit springen als zijnde extra aanvallend, en zowel gericht op het verleden (juridisch-gericht: de daden van Antonius) als op de toekomst (politiek-gericht: hoe men moet optreden om de opkomst van Antonius de kop in te drukken). Daarnaast zijn er enkele die meer gericht zijn op het prijzen, en de huidige situatie waarin Cicero en de Romeinse staat zich bevinden.²¹⁰ Tenslotte zijn er enkele die zich eerder tussen de twee bevinden. Ik stel dat de meest aanvallende, naast de tweede die nooit publiek is gegeven, ook samenvallen met belangrijke beslissingen die

²⁰⁵ Syme, *The Roman revolution*, 125-6.

²⁰⁶ Idem, 107-9.

²⁰⁷ Cic. Fam. 12.1; Cic. Phil 5.22.

²⁰⁸ Spencer, "Conspiracy narratives," 71-2, 156.

²⁰⁹ De parallellen grondig uitwerken zou hier teveel tijd kosten, maar kunnen in mijn ogen worden uitgewerkt in verder onderzoek.

²¹⁰ Ontleend aan de Aristotelische genres van toespraken.

moeten genomen worden: de vijfde bij de vraag of er oorlog moet worden verklaard, maar waarbij er uiteindelijk een gezantschap wordt gestuurd, de achtste waarbij er discussie is over het uitroepen van de noodsituatie of het sturen van een tweede gezantschap, de twaalfde, waarin er weer discussie was over het uitsturen van een tweede gezantschap, maar wanneer dit wel goedgekeurd zou worden, en tenslotte de dertiende, wanneer Antonius de brief inzake een Caesarianen-coalitie voorstelt.²¹¹ In de negende en tiende *Philippicae* komen er zo goed als geen aanklachten, deze zijn vooral gericht op het prijzen van tegenstanders: enerzijds ex-consul Servius Sulpicius Rufus, anderzijds Brutus. De elfde redevoering zou ook eerder deze kant uitgaan, mocht de vergelijking tussen Dolabella en Antonius niet zo vruchtbaar zijn voor aanvallen op de latere.²¹² Ook de vierde, zesde en zevende vertonen wel aanklachten, maar niet zoveel als enkele anderen.²¹³ Als tweede verschil kunnen de thema's aangehaald worden. Niet verrassend komen enkele thema's enkel voor in het begin, zoals de handschriften en wetten die hij aan de hand van Caesars documenten doorvoerde, en het gevaar dat Antonius binnen de muren betekende, en enkele enkel in de laatste, zoals Cicero's onthulling en de antwoorden op Antonius' tegenklacht in de dertiende *Philippicae*.²¹⁴ De andere thema's inzake zijn doel om de hoogste macht te verkrijgen, plunderen en verdelen, en het vreemdelingenaspect, lijken doorheen de redevoeringen verdeeld te zijn.

Een derde verschil is het publiek: zowel de vierde als zesde *Philippicae* zijn gegeven aan het volk, de andere — inclusief de tweede, op zijn minst in het beeld dat Cicero naar voor wou schuiven — voor de senaat. Ten eerste hebben deze twee een andere bedoeling: ze moeten de senaat niet overtuigen om een bepaalde beslissing te nemen, maar de beslissing die het volk nam voorstellen alsof hijzelf in zijn doel geslaagd was: in de vierde is Antonius op elke manier buiten de formele tot staatsvijand benoemd, en in de zesde zou het gezantschap een quasi-oorlogsverklaring betekenen. Ten tweede hebben deze twee redevoeringen maar twee elementen van de aanklachten tegen Antonius: enkel de focus op Antonius die over hun zou heersen en de notie dat hij hun middelen zou overnemen en zou verdelen over zijn eigen manschappen komen in deze speeches voor. Dit lijken mij ook de beste elementen om naar voor te brengen bij dit publiek: het geven van burgerrechten aan de Siciliërs zou het volk waarschijnlijk niet zoveel doen als het beeld van hun leeggeroofde huizen. Tenslotte is er het aspect van de media: namelijk het verschil tussen Cicero's brieven en zijn redevoeringen. Ten eerste valt op dat er niet zoveel brieven zijn die concrete aanvallen op Antonius geven, verwijzen naar de macht die Antonius aan het verkrijgen was, of de reactie van de senaat hierop geven. Het gaat over slechts een tiental brieven aan Atticus, en bijna de helft hiervan van en aan zijn 'vrienden'.²¹⁵ Daarbij valt ook op te merken dat twee van deze brieven aan 'vrienden' niet door hem geschreven zijn, maar door Decimus

²¹¹ Respectievelijk de volgende passages: Cic. Phil. 3.1, 13-4, 27, 29-30; 5.6-7, 17-8, 20-2; 8.12, 15-8, 24-7; 12.3-5, 11-2, 17; 13.5, 17-8, 21, 35, 38.

²¹² Idem., 11.1-2, 10.

²¹³ Idem, 4.4, 9, 15; 6.5-6, 18-9; 7.2-3, 18.

²¹⁴ Hierop kan men aanmerken dat de tweede *Philippicae* ook antwoorden biedt op Antonius' aanklachten, maar aangezien Cicero hier twee keer een illusie van debat opwerpt, enerzijds door de fictieve voorstelling dat de redevoering zou gebracht zijn, anderzijds dat er een debat zou zijn met Antonius die toen al vertrokken was, tegenover Cicero die in de dertiende de illusie gaf van een debat door te reageren op Antonius' brief, geeft voor mij genoeg verschil.

²¹⁵ Respectievelijk Cic. Att. 14.5, 12, 13a, 14; 15.2, 21; 16.2, 6, 15 en Cic. Fam. 10.28; 11.1, 2, 5; 12.1, 4.

Vanzelfsprekend zijn dit niet de enige brieven die Antonius aanhalen, maar naar mijn medeweten wel de enigen die zware nadruk leggen op zijn daden als zijnde het toonbeeld van zijn machtshonger. De zwaarste aanklacht komt in 15.21, waarin hij in een brief aan Atticus zegt dat zijn neef Quintus overliep van Antonius naar Brutus, omdat Antonius zou willen dat hij hem tot dictator zou maken. Dit lijkt wel in te gaan tegen de afschaffing van de positie van dictator door Antonius in april 44, waardoor oftewel de wet niet succesvol was, oftewel Cicero hier lichtzinnig om zou springen met de waarheid, en een kans zag om Antonius in een slecht daglicht te plaatsen.

Brutus aan Brutus en Cassius, en van Brutus en Cassius aan Antonius.²¹⁶ Anderzijds zijn de meest aanvallende brieven ook terug te vinden bij de brieven aan Atticus.²¹⁷ Indien die naast de redevoeringen worden gelegd, denk ik dat het veilig is om te stellen dat de redevoeringen veel aanvullender zijn, en Cicero in de brieven niet hetzelfde beeld naar voor brengt als in de redevoeringen. Het zijn eerder losse klachten dan een daadwerkelijk complete frame.

Hoe wordt Antonius in deze samenzweringstheorie geframed? Ten eerste identificeert Cicero het probleem: Antonius is een gevaar voor de Romeinse samenleving, die van de dood van Caesar profiteerde en zijn macht kon vergroten. Dit deed hij in eerste instantie door de documenten van Caesar die hij in handen had gekregen, en daarna door het intimideren van senaat binnen de muren van Rome zelf. Zijn vertrek naar Mutina stond in het teken van het aflopen van zijn consulaat en de goede militaire positie van de stad en provincie zelf. Van daaruit zou Antonius naar Rome marcheren, de stad veroveren, de burgers tot slaaf maken, en alle rijkdom voor zichzelf houden. De causale interpretatie is te zien in de overkoepelende bedoeling waarmee Cicero de verschillende daden aan elkaar rijgt: het misbruik van de documenten, het verzamelen van troepen in Brundisium, en de tocht naar Mutina. Ten derde is er de evaluatie van de verantwoordelijke. Waar Cicero in de aanklacht inzake Antonius' verantwoordelijkheid voor de dood van Caesar schreef over het verloop van Antonius' leven, legt hij nu de nadruk op zijn machtshonger, barbaarsheid, en autoritair karakter, best samengebracht in deze twee citaten:

*And so, when Caesar was killed, Antonius became to the rest of the community
what he wanted Caesar to be to us.²¹⁸*

*In what barbarous land was there ever so grim and cruel a tyrant as was Antonius
in Rome, surrounded by armed barbarians?²¹⁹*

Daarnaast stelt Cicero, zoals hierboven al aangehaald, dat Antonius ook probeerde om de senaat tegen zichzelf uit te spelen, met de brief die hij schreef naar Hirtius en Octavianus, waarmee hij impliciet ook lijkt te zeggen dat Antonius in een hoek is gedreven, en met zulke lage tactieken als het gebruiken van de geest van Caesar.²²⁰ Ten slotte is er de oplossing die Cicero naar voren schuift. Dit zijn enerzijds meerdere ad hoc oplossingen: het prijzen van Antonius' tegenstanders in de derde *Philippicae*, de noodsituatie laten uitroepen en de deserteurs van Antonius naar Octavianus of de senaat gratie verlenen in de achtste, het uitstellen van een tweede gezantschap in de twaalfde, en het tegenhouden van een Caesarianen-coalitie in de dertiende. Anderzijds zijn er ook de overkoepelende doelstellingen: het volk en de senaat verenigen tegen Antonius, bijvoorbeeld. Dit gebeurt vooral door duidelijk zwart-wit-voorstellingen, binaire tegenstellingen zonder tussenveld, zoals de keuze die hij het volk geeft: strijden tegen Antonius, of zijn slaaf worden, of het vergelijken van de herwonnen vrijheid van de republiek tegenover Caesars dictatuur.²²¹

²¹⁶ Respectievelijk Cic. Fam. 11.1 en 2.

²¹⁷ Cic. Att. 14.12 en 15 21.

²¹⁸ Cic. Phil. 13.17: "Itaque illo interfecto qualem in nos eum esse voluit, talis ipse in ceteros exstitit."

²¹⁹ Idem, 13.18: "Qua enim <in> barbaria quisquam tam taeter, tam crudelis tyrannus quam in hac urbe armis barbarorum stipatus Antonius?"

²²⁰ Idem, 13.38.

²²¹ Antonio Duplá Ansuategui, "Incitement to violence in late republican political oratory," in *Political communication in the Roman world*, ed. Cristina Rosillo-López (Leiden: Brill, 2017), 189-90. Zie Cic. Phil. 2.113, 3.29,33, 6.19, 8.32; Purcell stelt in zijn werk dat Cicero de metafoor gebruikt dat het volk door mensen als Milo werd 'gerekruteerd', alsof het soldaten ware, dat zijn angst voor de massa van het volk toonde. Syme merkt op dat Cicero nu de andere kant kiest: nu is hij het die het volk gebruikt, cf. Nicholas Purcell, "The city of Rome and the plebs urbana in the late Republic," in *The Cambridge Ancient History* 9, eds. J.A. Crook, Andrew Lintott

*Either you must be victorious, Men of Rome, as you surely will be thanks to your patriotism and your strong united will, or— anything but slavery.*²²²

Anderzijds probeert hij ook Octavianus te verheerlijken als tegenstander van Antonius en rechtmatige opvolger van Caesar. Op Octavianus en zijn relatie met Cicero en Antonius ga ik hieronder in, in het volgende hoofdstuk. Het interessantste element van de hele voorstelling is in mijn ogen niet Cicero's interpretatie van Antonius, maar Syme's voorstelling van Antonius: hij relativeert Antonius' daden. Het lijkt me logisch dat Cicero een beeld van Antonius probeert neer te zetten om hem in een slecht daglicht te stellen, maar tegelijk lijkt het me ook aannemelijk dat net die framing van Antonius bijdroeg tot Antonius' daden. De eerste *Philippicae* zette de toon voor zijn latere aanvallen, zelfs al klonk ze nog niet zo dreigend. Zet daarbij Octavianus en zijn daden, waarop ik in het volgende hoofdstuk inga, en het lijkt niet onlogisch dat Antonius zich vijandig tegen hen zou beginnen opstellen. De moord op Caesar en aanwezigheid van gewapende gladiatoren binnen te stad lijken een goede reden om zelf troepen naar de stad te halen. De aanval van Cicero en brief van Brutus en Cassius dat ze gingen strijden, indien nodig, gecombineerd met Octavianus' aankomst in Rome in de zomer van 44, geven hem reden om te vrezen voor wat er met hem kon gebeuren na zijn consulaat.²²³ Hiermee zeg ik niet dat Antonius niets fout deed of niet uit was op meer macht, maar zijn handelingen lijken niet onverantwoord. Misschien begeleidde Cicero — wie weet wel wetens en willens — Antonius naar de vijandige positie die hij zou kunnen uitbuiten.

b. Velleius, Appianus en Cassius Dio

Syme maakte duidelijk dat de daden van Antonius achteraf bekeken makkelijk gezien kunnen worden als het machtsstreven dat hij zou vertonen tijdens het tweede triumviraat en zijn uiteindelijke veldslag tegen Octavianus.²²⁴ Het is dan ook niet verwonderlijk dat de latere auteurs enerzijds hierdoor, en anderzijds door Cicero's *Philippicae* beïnvloed konden worden. De vraag is in welke mate de auteurs dus gebruik maakten van de middelen die Cicero aanreikte, en welke aanpassingen ze er eventueel bij maakten.

Velleius gebruikte volgens Alexander Lessie Cicero's voorstelling van Antonius om zijn eigen doel te volbrengen. Zowel Antonius als Octavianus zouden uiteindelijk de alleenheerschappij nastreven, dus moest er een historiografisch verschil tussen de twee worden gemaakt. Dit werd bereikt door Antonius als de ergste tiran voor te stellen, waardoor hij Octavianus ertegenover kan plaatsen, die alles uit de kast zou moeten halen om hem te stoppen, zelfs al zou dit zijn alleenheerschappij betekenen. Daarnaast kan de lezer sympathie krijgen voor Cicero, doordat hij Octavianus helpt door ook zelf Antonius aan te vallen, zonder Cicero's anti-monarchiegevoelens extra in de verf te zetten, en daarmee dus kritiek te vermijden op keizer Augustus, waaronder hij leefde.²²⁵ Dit kan ook worden opgemerkt in de bronnen. Alhoewel Velleius vrij snel over de gebeurtenissen gaat die de basis vormden voor Cicero's aanklacht, legt hij hierin toch de nadruk op Antonius' karakter en daden die getuigden van zijn tirannie

---

en Elizabeth Rawson (Cambridge, Cambridge University Press, 1994), 679 en Syme, *The Roman revolution*, 162-3.

²²² Cic. Phil. 6.19: "Aut vincatis oportet, Quirites, quod profecto et pietate vestra et tanta concordia consequemini, aut quidvis potius quam serviatis."

²²³ Idem, 11.2.

²²⁴ Syme, *The Roman revolution*, 108.

²²⁵ James Alexander Lessie, "Becoming Mark Antony: a metabiographical study of characterization and reception" (PhD diss., UCLA, 2015), 118-9.

en de slechte kanten van iemand die de alleenheerschappij zoekt. Hij overloopt de aanklachten: geld van Caesar uit de tempel van Ops in beslag nemen, geknoei met de *acta*, het verlenen van burgerrechten en immuniteit voor belastingen. Velleius vat het dan ook kort samen:

*The state languished, oppressed by the tyranny of Antony.*²²⁶

De grootste nadruk van zijn werk ligt echter op Octavianus en zijn relatie met Antonius, en dat is ook te vinden in deze passages. De aanklachten worden voorafgegaan door de wederzijdse beschuldigingen van Antonius en Octavianus aan elkaar (waarbij deze geuit tegenover Octavianus vals waren, maar de complotten die Antonius tegen hem organiseerde — niet verrassend — wel waar worden geacht). Wat interessanter is, is dat de aanklachten los van Cicero's *Philippicae* worden getoond. Iets verder in het werk schrijft Velleius immers hierover:

*This is the period when Cicero in a series of speeches branded the memory of Antony for all time to come. Cicero assailed Antony with his brilliant and god-given tongue...*²²⁷

Deze periode valt echter wel vrij laat in zijn werk: in 2.61 wordt het hele conflict bij Mutina beschreven, met daarna de tocht van Antonius naar Lepidus en de dood van Decimus Brutus. De speeches worden pas bij de dood van Decimus Brutus, enkele maanden na Mutina, geplaatst, terwijl de laatste net gegeven werd bij de overwinning van de senaat en Octavianus over Antonius. Velleius plaatst dus wel relatief veel tijd en plaats in zijn werk tussen de aanklachten en de aanvallen van Cicero waarop die aanklachten gebaseerd konden zijn. Dit betekent een van de volgende drie dingen: enerzijds kon Velleius de aanklachten los van Cicero's *Philippicae* zien, en waren ze oftewel zo duidelijk en op zichzelf staand dat de verbinding niet nodig was, of waren ze gebaseerd op andere bronnen, of anderzijds zijn ze wel verbonden aan Cicero, en wou hij hem bagatelliseren. De eerste optie heeft mijn voorkeur.

Appianus geeft een relaas over Antonius' handelingen dat parallel met dat van Cicero lijkt te lopen. Antonius wordt ook aangeduid als iemand die de macht wil overnemen, en alle handelingen die hij stelt lenen zich tot dit doel. Er zijn echter twee grote verschillen: ten eerste laat Appianus Antonius zelf zijn daden toegeven en verklaren.²²⁸ Ten tweede wordt Cicero hier zelf bij betrokken: hij zou bij het gezantschap naar Antonius de voorwaarden vervalst hebben.²²⁹ Appianus begint met nadruk te leggen op Antonius vanaf de dood van Caesar en deal met Cicero en de senaat. Hierop legt zijn Antonius tegenover het volk de nadruk op hoe onveilig de situatie voor hem persoonlijk is, wat de reden is dat hij geen wraak kan nemen op de Caesarmoordenaars, en tegenover de senaat de nadruk op onderlinge afhankelijkheid.²³⁰ Hij benoemde militaire tribunen, waarop de senaat argwaan uitte op zijn grote militaire macht en zijn persoonlijke bewakers die zo groot in aantal waren. Antonius beloofde echter dat dit allemaal maar tijdelijk zou zijn.²³¹

²²⁶ De aanklachten zijn te vinden in Vell. Pat. 2.60, het citaat in 2.61: "Torpebat oppressa dominatione Antonii civitas."

²²⁷ Vell. Pat. 2.64: "Haec sunt tempora, quibus M. Tullius continuis actionibus aeternas Antonii memoriae inussit notas, sed hic fulgentissimo et caelesti ore".

²²⁸ In een vrij lange speech, App. B Civ. 3.33-37, met extra informatie in 3.38-9.

²²⁹ Idem, 3.61.

²³⁰ Idem, 2.130, 133-4. Hierbij verwijst Antonius tegenover de senaat naar de veteranen van Caesar, die door diens dood geschokt waren.

²³¹ Idem, 3.5.

In dezelfde passage laat Appianus ook optekenen dat Antonius Caesars testament gebruikt om diens wetten door te voeren, maar ook meer dan dat.²³² Hij wordt door Octavianus aangevallen, maar verdedigt zich. En dan begint hij zijn handelingen te verklaren aan zijn militaire tribunen. Ten eerste hoe de senaat hem verdacht van het opjutten van het volk door Caesars lijk te tonen. Ten tweede hoe de Caesarmoordenaars goede provincies kregen waarin er grote aantallen troepen aanwezig waren, terwijl hij er geen had. Ten derde hoe hij de provincies van Brutus en Cassius had gepakt, en hen Kreta en Cyrene had gegeven, waar geen extra troepen waren. Tenslotte hoe hij Macedonië zou ruilen voor *Gallia Cisalpina* met Decimus Brutus, en hoe hij troepen ging ophalen in Brundisium, “voor noodgevallen, natuurlijk.”²³³ De senaat zou Decimus Brutus tegen hem opzetten, en *Gallia Cisalpina* van hem weghouden.²³⁴ Maar de samengevatte motivatie van Antonius is hierbij het interessantste:

When Antony had finished setting out these details, the tribunes were reassured that everything he had done in scheming against the senate had been done out of genuine hatred for the assassins.²³⁵

Dit doet onmiddellijk denken aan Antonius' motivering uit de dertiende *Philippica*, waarin Antonius dit gebruikt als verklaring voor zijn gedrag en tocht naar Mutina.²³⁶ Waarschijnlijk was deze brief, of op zijn minst de opname van fragmenten van de brief in de dertiende *Philippica*, de inspiratie voor de redenering van Antonius in deze speech. Tenslotte speelt, zoals hierboven vermeld, Cicero hier zelf ook een rol: hij vervalste zogezegd de orders van de senaat aan Antonius die werden meegegeven met het gezantschap. In plaats van de ruil van *Gallia Cisalpina* voor Macedonia eiste Cicero in de documenten dat Antonius Gallië achter zich zou laten en dat hij zich moest schikken naar de wensen van de senaat. Het interessantste hieraan is dat Cicero hiervoor zelf niet verantwoordelijk wordt gehouden:

...,not, so it seems, because of an underlying personal hostility, but because some divine spirit was interfering in public affairs to effect change, and was intending bad things for Cicero himself.²³⁷

Appianus is de enige die Antonius zichzelf op deze schaal laat verdedigen. Dit toont ook de twee kanten van het conflict tussen de senaat en Octavianus enerzijds, en ten aanzien van hem anderzijds.²³⁸ Op deze manier past hij in de beschrijving van Gowing: deze merkt op dat Antonius de meeste speeches in Appianus' werk heeft, waarbij hij stelt dat deze werden gebruikt om Antonius' handelingen te verklaren, waarvoor zijn verklaring en toegeving van zijn daden het perfecte voorbeeld zijn.²³⁹ Lessie stelt dat Cicero bij Appianus niet wordt verheerlijkt in Appianus' werk, wat ondersteund wordt door de aanklacht van Cicero. Maar echt zwartgemaakt wordt hij ook niet, doordat de verantwoordelijkheid

²³² Na de gebeurtenissen bij Mutina spreekt Appianus zich wel uit over een commissie die Antonius' handelingen als consul aanviel, terwijl hij volgens Appianus zelf niets veel zou hebben misdaad, en Caesars handelingen zou hebben opgevolgd, in App. B Civ. 3.82.

²³³ App. B Civ. 3.35-7.

²³⁴ Idem, 3.38.

²³⁵ Idem, 3.39: “Τοιαῦτα τοῦ Ἀντωνίου διεξιόντος, παρέστη τοῖς ταξιάρχαις αὐτὸν ἅπαντα μετ’ ἐχθρας ἀκριβοῦς ἐς τοὺς ἀνδροφόνους, ἐπιτεχνάζοντα τῇ βουλῇ, πεποικέναι.”

²³⁶ Zie supra, bij deel 2.a van dit hoofdstuk.

²³⁷ App. B Civ. 3.61: “οὕτω μὲν φιλονίκως τε καὶ ψευδῶς τὰς ἐντολὰς ὁ Κικέρων συνέγραφεν, οὐδεμιᾶς ἐχθρας τοσσησδε ὑπόουσης, ἀλλ’, ὡς ἔοικε, τοῦ δαιμονίου τὰ κοινὰ ἐς μεταβολὴν ἐνοχλοῦντος καὶ αὐτῷ Κικέρωνι κακῶς ἐπινοοῦντος.”

²³⁸ Gowing, *The triumviral narratives*, 245.

²³⁹ Idem, 118-9.

wordt verlegd naar een bovennatuurlijke entiteit. Hij wordt hier wel nog niet voorgesteld als de tiran die Lessie van hem maakt.²⁴⁰

Tenslotte is er de versie van Cassius Dio. Hierin zou Lepidus onmiddellijk na de dood van Caesar hebben geprobeerd de macht te grijpen onder het voorwendsel dat hij Caesar wou wreken, maar zou Antonius hem hieruit hebben gepraat.²⁴¹ Antonius zou ook het volk hebben opgejut met het lijk van Caesar, en Antonius maakte aanpassing aan de *acta* van Caesar voor eigen gewin.²⁴² Antonius kreeg het aan de stok met Octavianus, en ging troepen halen in Brundisium.²⁴³ Dio vat hier, zoals in hoofdstuk 1 aangehaald, enkele *Philippicae* samen in de speech van Cicero, op het tijdstip van de vijfde. Hierin haalt hij argumenten aan die ook in die redevoeringen voorkwamen: het gevaar van Antonius in de stad Rome zelf, hoe hij Gallië voor zichzelf wou nemen, waarbij de handelingen van Antonius niet erg leken, maar zware gevolgen hadden, namelijk de belegering van steden, soldaten die tegen de eigen stad worden gebruikt, en de verkwisting van rijkdommen.²⁴⁴ Hij gedroeg zich als dictator en misbruikte zijn macht.²⁴⁵ Zijn doel om tiran te worden leek duidelijk voor deze Cicero.²⁴⁶ Dit was dan ook zijn plan:

*I decide that he has shown himself an enemy of our government and of our liberty and a plotter against them. For who that loved his country or hated tyranny would have committed a single one of the many and manifold offences which he has perpetrated?*²⁴⁷

Net zoals in het vorig hoofdstuk heeft Calenus reacties hierop klaarstaan: enerzijds valt hij Cicero persoonlijk aan. Hij zou samenwerken met Octavianus, wiens vader hij vermoorde, probeert de senaat tegen elkaar uit te spelen, heeft zelf niets bereikt tijdens zijn consulaat, en had moeten ingrijpen toen Antonius al deze misdaden beging, niet pas nu.²⁴⁸ Anderzijds verdedigt hij Antonius' daden: in het vorig hoofdstuk zagen we dat hij zijn daden op de *Lupercalia* verdedigde, en daarnaast ook zijn beschikking over Caesars financiële middelen.²⁴⁹ De beslissingen die waren gemaakt, zouden door Cicero zijn goedgekeurd, zonder dwang, want Antonius had geen soldaten bij zich totdat de senaat bang was dat het volk in opstand zou komen.²⁵⁰

Enerzijds neemt Dio dus grote delen van Cicero's theorie over. Anderzijds nam hij een groot deel van Antonius' verwijten tegenover Cicero over.²⁵¹ In zijn eigen beschrijving volgt Dio eerder een eigen gelijkaardige beschrijving, zoals Appianus. De karakterisering van Antonius wordt hier vooral getoond in Cicero's en Calenus' speeches, en veel minder in zijn eigen beschrijving, conform Gowings

²⁴⁰ Lessie, "becoming Mark Antony," 124, 190; Hiermee gaat hij ook in tegen Gowing: Lessie stelt dat Dio meer neutraal staat tegenover Antonius, en dat het Appianus is die hem als kwaadaardige dictator voorstelt. Gowing stelt net dat Appianus' visie op Antonius net meer positief is, en dat Dio vaker Antonius ziet door de ogen van Octavianus. Gowing, *The triumviral narratives*, 119-20.

²⁴¹ Cass. Dio 44.22, 34.

²⁴² Idem, 44.53.

²⁴³ Idem, 45.11-3.

²⁴⁴ Idem, 45.19, 22-3.

²⁴⁵ Idem, 45.24-5.

²⁴⁶ Idem, 45. 33-4.

²⁴⁷ Idem, 45.37: "καὶ κακῶς καὶ ἀσελγῶς ἔπραξεν, καὶ ἐχθρον καὶ ἐπίβουλον καὶ τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐλευθερίας ἡμῶν γεγονέναι διορίζομαι· τίς γὰρ ἂν τὴν πατρίδα φιλῶν ἢ τίς τυραννίδα μισῶν ἔν γε τι τούτων ἐποίησεν ἃ πολλὰ καὶ παντοδαπὰ οὗτος δέδρακε; πολέμιος μὲν δὴ πάλαι καὶ πανταχόθεν ὧν ἡμῖν ἐλέγχεται,"

²⁴⁸ Idem, 46.3, 4, 9, 10; hij had tevens ook de Caesarmoordenaars overgehaald en omgekocht, zie Cass. Dio 46.22.

²⁴⁹ Idem, 46.23.

²⁵⁰ Idem, 46.23-4.

²⁵¹ Zie supra, hoofdstuk 1.2.b, en Burden-Strevens, *Cassius Dio's speeches*, 89-90.

interpretatie van Dio's werk. In die speeches wordt de as Octavianus-Antonius dan ook centraal gesteld.²⁵²

c. Plutarchus en Suetonius

Zowel Plutarchus als Suetonius gaan bijna niet in op de aanklachten. Suetonius vermeldt dat Octavianus Antonius zou bekampen in twee van de vijf burgeroorlogen waarin hij zou strijden: Mutina en Actium.²⁵³ In *Divus Julius* spreekt hij over de uitvaart van Caesar, waarbij, zoals in het eerste hoofdstuk vermeld, Antonius weinig bijdroeg en geen verantwoordelijkheid droeg in de reactie van het volk op de uitvaart.²⁵⁴ Dit valt te verklaren door de focus van Suetonius op Caesar en Octavianus zelf: hij zou Antonius pas betrekken indien hij van groot belang was voor gebeurtenissen inzake deze twee personen. De aanloop naar Mutina was voor hem blijkbaar niet zo belangrijk, wat op zichzelf ook wel iets zegt over Suetonius zelf.

Plutarchus is iets uitgebreider, niet verrassend door de focus van zijn 'Levens van Cicero' en 'Antonius'. In het 'Leven van Cicero' spreekt hij over een alomtegenwoordige angst dat Antonius alleenheerser zou worden, waarbij Cicero het bangst van allemaal was. Cicero zou als legaat met Dolabella naar Syrië meegaan, maar zou door Hirtius en Pansa overtuigd worden om in de buurt te blijven.²⁵⁵ Cicero zou dit doen, maar bleef bang voor een samenzwering van Antonius, wat ook de reden zou zijn dat hij niet naar een senaatsvergadering zou komen. Dit was volgens Plutarchus het gevolg van geruchten die tot hem kwamen, en informatie die hij zou hebben ontvangen, zonder dat Plutarchus hier verder op ingaat, tenzij om te zeggen dat Antonius verontwaardigd was en soldaten op hem zou afsturen, mochten anderen hem niet hebben tegengehouden.²⁵⁶

In het 'Leven van Antonius' lijkt hij op het eerste gezicht veel neutraler over de manier waarop Antonius aan het geld en de documenten van Caesar was gekomen: beiden zijn bij hem in bewaring gegeven door Caesars vrouw, Calpurnia. Hij vertelt ook over de over mensen die hij uit ballingschap heeft gehaald, terwijl Syme maar sprak van 1 individu.²⁵⁷ Maar tenslotte, meer in lijn met de andere auteurs, stelt hij dat:

*... Antony managed everything else in autocratic fashion, being consul himself, and having his brothers in office at the same time, Caius as praetor, and Lucius as tribune of the people.*²⁵⁸

Niet veel verder in het werk spreekt hij ook over Cicero die als invloedrijk persoon iedereen probeerde op te zetten tegen hem, en stelt dat hij erin slaagde om de senaat te overtuigen om hem tot staatsvijand te laten verklaren, waarop Hirtius en Pansa legioenen tegen hem zouden sturen.²⁵⁹ In het Leven van Cicero is iedereen bang, en Cicero het meest. Hij was bang voor Antonius vanwege

²⁵² Gowing, *The triumviral narratives*, 119-20. De reden dat ik deze as hier niet bespreek, is omdat ik hier in het volgend hoofdstuk dieper op ingaat.

²⁵³ Suet. Aug. 10.

²⁵⁴ Suet. Iul. 84-5.

²⁵⁵ Plut. Cic. 43.

²⁵⁶ Idem.

²⁵⁷ Plut. Ant. 15.

²⁵⁸ Idem: "καὶ τὰλλα δὲ ἔπραττεν αὐτοκρατορικῶς ὁ Ἀντώνιος, αὐτὸς μὲν ὑπατεύων, τοὺς δὲ ἀδελφοὺς ἔχων συνάρχοντας, Γάϊον μὲν στρατηγόν, Λεύκιον δὲ δήμαρχον."

²⁵⁹ Idem, 17.

geruchten en niet-gespecificeerde informatie die hij zou bezitten, maar volgens Plutarchus waarschijnlijk terecht, aangezien Antonius soldaten op hem wou afsturen. Dit kan ook verwijzen naar het uiteindelijke einde van Cicero, aangezien hij gedood zou worden dankzij zijn relatie met Antonius bij de proscripties van het tweede triumviraat. In het leven van Antonius zien we echter dat Cicero net de aanstoker was voor de haat tegen Antonius, en hij bijna als slachtoffer wordt neergezet, alhoewel hij quasi-autocratisch de macht had. In beide werken is er een dader en slachtoffer, maar bij het werk over Antonius is hij de slachtoffer en Cicero de dader, en in het werk van Cicero vice versa. Het is duidelijk dat Plutarchus de daden interpreteert aan de hand van wie hij centraal stelt in zijn Levens, het ene moment Cicero in zijn Leven, het andere moment Antonius in zijn Leven.

3. Samenzweringstheorieën in de oudheid

Net zoals de samenzweringstheorie van het vorige hoofdstuk vertoont deze ook gelijkenissen en verschillen met de werken van Pagán, Roisman, Spencer, en de theorie uit het vorige hoofdstuk. Gelijkaardig aan het vorige hoofdstuk en de werken van Pagán en Roisman is er hier ook sprake van de-historiseren en de bevestiging van het huidige politieke systeem.²⁶⁰ De verwijzing naar vorige samenzweerders en gewapende generaals binnen Rome en de gelijkenis tussen Antonius en Caesar komen meerdere keren voor in de *Philippicae*.²⁶¹ De vergelijking tussen Caesar en Antonius zorgt ook voor een bevestiging van het eigen systeem, de republiek: de constante aanval op de positie van Antonius als mogelijke alleenheerser, versterkt door het beeld van de vorige alleenheerser die gewelddadig aan zijn einde is gekomen, draagt bij aan zijn doel om mensen te verzamelen onder de banier van de republiek, en het idee van de republiek dus sterk te houden. Ook de al eerder aangehaalde 'slavernij of strijden'-boodschap sluit hier bij aan. Dit geeft structuur en een gevoel van controle over evenementen waar het grootste deel van de senaat geen macht over of goede verklaring voor heeft, namelijk de daden van Antonius.²⁶² Ten slotte is er hier ook een overgewicht van de dispositionele verklaring over de situationele: in mijn ogen gaat een situationele verklaring uit van Antonius' positie die onder vuur ligt door het aflopen van zijn consulaat en Cicero's aanvallen, alhoewel hij in lichte mate Caesars documenten gebruikte voor persoonlijke verrijking, terwijl de dispositionele verklaring uitgaat van Antonius' karakter en machtshonger waar Cicero nadruk op legt.²⁶³

Andere kenmerken die minder of niet toepasbaar waren op de vorige theorie zijn hier wel van toepassing. Enerzijds zijn de vooroordelen over Antonius als machtshongerig duurzamer dan die inzake zijn verantwoordelijk voor de dood van Caesar, die Cicero zelf deels ontkende.²⁶⁴ De vooroordelen zouden deels terugkomen in de periode oplopend naar Actium, die ik later in de thesis bespreek. Een ander effect is dat in tegenstelling tot de vorige theorie Rome als slachtoffer wordt afgebeeld. In de vorige theorie was Caesar het slachtoffer van Antonius' vermeende daden, terwijl het bij deze theorie de stad Rome, de Romeinse burgers en de Romeinse senaat zijn.²⁶⁵ Een derde aspect is Pagán's mantra: "Waarom overkomen goede mensen zoveel slechte dingen?"²⁶⁶ Waar dit bij de vorige theorie niet compleet leek te passen, past het hier wel perfect. Waarom lijden goede mensen? Door Antonius' machtshonger en alle daden die in dit teken staan. Een vierde element is de tegensamenzwering.

²⁶⁰ Pagán, *Conspiracy theory*, 27-9; Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 157-8, 160.

²⁶¹ Cic. Phil.4.15, 5.17, 8.15, 13.17, 35

²⁶² Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 157.

²⁶³ Pagán, *Conspiracy theory*, 32-3.

²⁶⁴ Idem, 5.

²⁶⁵ Pagán, "Toward a model," 31.

²⁶⁶ Pagán, *Conspiracy theory*, 1; Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 159-60.

Pagán stelt in haar werk over samenzweringsnarratieven dat het voor elke samenzwering mogelijk is een tegen-samenzwering te ontdekken. Ze geeft hierbij het voorbeeld van de Catilinarische redevoeringen, waarbij het mogelijk is om Cicero's aanval te zien als een samenzwering om Catilina ten val te brengen, die een gevaar is vanwege zijn economische voorstellen.²⁶⁷ Dio laat Calenus in zijn speech Cicero beschuldigen van opportunisme en het politiek misbruiken van Octavianus, en stelt dat hij tweedracht wilt zaaien om zijn tegenstander in een slecht daglicht te stellen, wat perfect naast het voorbeeld van Catilina kan worden gezet.²⁶⁸ Tenslotte heeft deze theorie een ander aspect dat niet op de vorige samenzweringstheorie van toepassing was, namelijk het aspect van de 'open samenzwering' van Spencer. Dit wordt versterkt door het aspect van de outsider die binnen de staat, maar tegen de staat, optreedt, en zelfvoorstelling van Cicero als beschermer van de staat die als enige het gevaar van de samenzwering inzielt.²⁶⁹

De theorie heeft echter ook kenmerken die de huidige stand van het onderzoek tegenspreken. Er zijn de elementen die ook bij de eerste theorie al voorkwamen. Hierbij is er het aspect van de zondebokken: net zoals de vorige theorie ligt ook hier niet de nadruk op vrouwen, slaven of buitenlanders, al kan het punt wel gemaakt worden dat Antonius als outsider wordt afgebeeld. Ook het epistemologisch vacuüm van Pagán is hier niet van toepassing: de daden op zichzelf zijn duidelijk, ze worden gewoon door Cicero verbonden en voorgesteld als een groot plan.²⁷⁰ Daarnaast laat Appianus enerzijds Antonius de theorie van Cicero bevestigen, en anderzijds spreekt hij over handelingen van Cicero die het gezantschap beïnvloeden. Dit was, zoals eerder aangehaald, de schuld van een goddelijke geest. Pagán haalt aan dat deze geesten vaak net positieve machten zijn, die samenzweringen tegenhouden.²⁷¹ Hier is de geest, iemand die Cicero net naar een samenzweringstheorie leiden, door Antonius veel te harde voorwaarden op te leggen, een negatieve geest: “..and was intending bad things for Cicero himself.”²⁷²

4. Recent onderzoek: verspreiding van samenzweringstheorieën

De theorie van Cicero vinden we, met onderlinge verschillen, terug in zowel Cicero's *Philippicae* als in het werk van Appianus, Dio en Velleius. We zien hier dus een poging van Cicero om, doorheen de verschillende toespraken, de senaat en het volk te overtuigen van zijn standpunt, waarbij hij reacties van Antonius tegenspreekt, of op zijn minst de neergeschreven en waarschijnlijk opgepoetste versies van de redevoeringen die hij voor dit doel had neergeschreven in zijn *Philippicae*. Zoals ik hierboven heb gesteld gebruikt Cicero hiervoor bepaalde middelen, zoals verwijzingen naar zijn staatsmanschap en zelfprofilering als redder van de staat, vergelijkingen met of minstens verwijzingen naar andere samenzweerders zoals Catilina en Clodius, en de generalisering van kleinere daden, zoals het gebruiken van Caesars documenten, naar zijn overkoepelende verklaring dat Antonius de staat wil overnemen. Antonius' poging tot verklaring worden daarbij publiek geridiculiseerd.²⁷³ Anderzijds zien we de versies van latere auteurs, waarbij de gebeurtenissen gedramatiseerd en voorgesteld worden om hun eigen belangen te verdedigen. Voor Dio is dit het vooruitkijken naar Octavianus' uiteindelijke winst — hier aanwezig door de prominente rol die hij krijgt in de speeches van Cicero en Calenus — en het

²⁶⁷ Pagán, *Conspiracy narratives*, 129.

²⁶⁸ Cass. Dio 46.2-4, 9.

²⁶⁹ Spencer, “Conspiracy narratives,” 71, 150-2, 156.

²⁷⁰ Pagán, *Conspiracy theory*, 3.

²⁷¹ Idem, 43-4.

²⁷² App. B Civ. 3.61: “καὶ αὐτῷ Κικέρωνι κακῶς ἐπινοοῦντος.”

²⁷³ Zie hierboven, 2a; App. B Civ. 3.61.

versterken van zijn geloofwaardigheid door het opnemen van Cicero's aanklachten uit zijn *Philippicae*. Voor Appianus is dit het tonen van het onhoudbare doorzettingsvermogen en de mateloze ambitie van de personen tijdens deze periode van conflict en burgeroorlogen.²⁷⁴ Hierbij leggen Appianus en Dio ook elk nadruk op waarom Antonius die doelen wilt bereiken: Appianus laat Antonius ze zelf toegeven, en Dio volgt vooral de Ciceriaanse interpretatie.

Dit sluit aan op het onderzoek van Adrian Bangerter, Pascal Wagner-Egger en Sylvain Delouée. Zij stellen dat samenzweringstheorieën in twee vormen worden verspreid: enerzijds *storytelling*, het vertellen van verhalen die dramatische versies zijn van evenementen die de handelingen van bepaalde personen en hun doelen centraal zetten, en anderzijds argumentatie, waarbij er gedebatteerd wordt over een theorie om te kijken in welke mate er redenen kunnen worden gegeven die ze oftewel steunen oftewel tegenspreken.²⁷⁵ Bij deze laatste optie voegen de auteurs toe dat verdedigers van samenzweringstheorieën vaak gebruik maken van verschillende soorten drogredenen, zoals *ad hominem*, *ad verecundiam*, overhaaste generalisaties, inductie en omkeren van de bewijslast.²⁷⁶ Ze merken echter ook op dat deze vaker voorkomen in het weerleggen van de 'officiële versies' dan in het verdedigen van de eigen (samenzwerings)theorie.²⁷⁷ Maar inzake dit verschil is het ook interessant om op te merken dat deze theorie van Cicero uiteindelijk wordt gevolgd, en dus de officiële versie is. Dit sloot dan ook aan bij mijn keuze om het element dat een samenzweringstheorie moet ingaan tegen de officiële uitleg niet te zien als constitutief element: soms zijn samenzweringstheorieën de officiële versie.²⁷⁸

Vervolgens spreken ze ook over de mate waarin geloof erin, situationele factoren en inhoud ervan een invloed hebben op de verspreiding. Vanzelfsprekend is het onmogelijk om een uitspraak te doen over de precieze verspreiding over Cicero's theorie, maar het is wel interessant om te kijken naar de omstandigheden rond deze theorie en de overname door latere auteurs om te kijken in welke mate er aan de omstandigheden voor een gunstige verspreiding voldaan zijn. Inzake het geloof in de theorieën stellen de hedendaagse auteurs dat dit geen grote invloed heeft: zowel samenzweringstheorieën die geloofd worden als diegene die niet geloofd worden, worden verspreid, maar diegene die wel geloofd worden verspreiden zich wel sneller.²⁷⁹ De senaat gaat mee in Cicero's verhaal, wat waarschijnlijk wel zal hebben bijgedragen tot een algemene geloofwaardigheid. De historiografen lijken zich ook op minstens deels op zijn versie te baseren in hun eigen werk, wat volgens mij ook wijst dat ze er geloof in hadden. Daarnaast zou de vijandige afbeelding van Antonius ook geloofwaardig zijn in het terugkijken na Actium. Daarnaast halen ze situationele factoren aan die een betere verspreiding mogelijk zouden maken. Hierbij zijn het niet per se traumatische elementen, maar bredere psychologische elementen die dit effect zouden voortbrengen: grootschalige sociale veranderingen en moeilijke periodes zoals periodes na rampen of tijdens of juist na oorlogen werken dit in de hand.²⁸⁰ Het geloof dat traumatische elementen op zich niet per se als verklaring worden gezien doet denken aan de overgang van het interpreteren van samenzweringstheorieën als veruitwendiging van paranoia, met als boegbeeld Richard Hofstadter, naar een minder vooringenomen en minder pejoratieve visie

²⁷⁴ Gowing, *The triumviral narratives*, 35-6; zie Cass. Dio 45.38-9, 42; 46.3, 22, 26 en App. B Civ. 3.33-37, waarin Appianus Antonius zelf laat vertellen over de redenen voor zijn ambitie en doorzettingsvermogen.

²⁷⁵ Adrian Bangerter, Pascal Wagner-Egger en Sylvain Delouée, "How conspiracy theories spread" in *Routledge Handbook of conspiracy theories*, eds. Michael Butter en Peter Knight (New York: Routledge, 2020), 207-8.

²⁷⁶ Idem. Ter verduidelijking: *ad hominem* betekent het aanvallen van de tegenstander omwille van zijn persoon, niet zijn argumenten, *ad verecundiam* betekent dat de stelling moet geloofd worden omdat ze komt van een persoon met gezag, deze worden ook argumenten *ab auctoritate* genoemd.

²⁷⁷ Idem.

²⁷⁸ Zie de inleiding, deel 3, cf. Krekó, "Countering conspiracy theories," 242-3.

²⁷⁹ Bangerter, Wagner-Egger en Delouée, "How conspiracy theories spread," 208.

²⁸⁰ Idem, 210.;

op samenzweringstheorieën, die zich de laatste decennia heeft voltrokken. De langzame overgang van de republiek naar de keizertijd en de burgeroorlogen tussen Caesar en Pompeius en Antonius tegen de senaat en Octavianus lijken hier van toepassing, wat een verspreiding in de hand zou werken. Hofstadter zou hierbij stellen dat er door de gebeurtenissen in de voorgaande decennia paranoia zou gekomen zijn, dat dan de samenzweringstheorieën zou hebben voortgebracht.²⁸¹ In welke mate de overname door latere auteurs een product was van omgevingsfactoren of gewoon leek te passen in het beeld dat zij wilden overnemen, is echter moeilijk om precies af te lijnen. Tenslotte is er de inhoud van de theorie die invloed heeft op de verspreiding: hoe nieuwer, geloofwaardiger, consistent en grootschaliger de theorie is, hoe beter de verspreiding.²⁸² Voor de theorie van Cicero zijn deze factoren vrij duidelijk: ze is gloednieuw, geloofwaardig, vrij consistent, en grootschalig, waardoor het zich makkelijk zou kunnen verspreiden. Alle factoren buiten het 'nieuwe' element blijven ook van toepassing voor latere auteurs, met de 'consistentie'-factor die zelf nog groter zou zijn door de daden van Antonius oplopend naar Actium, waardoor het makkelijker is om hem als 'dé' slechterik te framen. Tenslotte stellen ze dat de inhoud van de theorie zich aanpast en evolueert doorheen de tijd. Dit kan verbonden worden met de eigen draai of toegeving die Dio en Appianus toevoegen.

5. Conclusie

De samenzweringstheorie die Cicero naar voor brengt is duidelijk bedoeld om Antonius in een hoek te drijven, en Cicero slaagt daar uiteindelijk ook in, geholpen door de aanwezigheid van Octavianus. Hij legt de nadruk op Antonius die begon met het misbruiken van de documenten van Caesar, alhoewel hij ook goede dingen deed, zoals het afschaffen van de positie van dictator. Het gevaar van zijn aanwezigheid en die van zijn handlangers, gekoppeld aan het idee van vreemde volkeren die binnen Rome aanwezig zijn, en zijn directe macht over de stad Rome, mocht hij die veroveren, staan in zijn narratief centraal. De economische winst die hij zou krijgen, zou hij delen met zijn trawanten, en Cicero stelde zichzelf als de centrale vertegenwoordiger van de republiek, die Antonius zou tegenhouden, en door de leugens in zijn repliek kon kijken. In Cicero's *Philippicae* zien we hem het felst gericht op Antonius als machtshongerig wanneer de senaat daadwerkelijk beslissingen moest maken over de mate waarin ze hem zou veroordelen. Buiten enkele thema's die eerder in de eerste of laatste *Philippicae* voorkwamen, komen de meeste doorheen de 14 redevoeringen door. Hierbij wordt er bij de speeches voor het volk vooral gehamerd op directe gevolgen voor het volk: de dictatoriale overheersing en plundering van de stad. In Cicero's brieven zien we eerder losse flarden van zijn aanklachten tegen Antonius, maar het totaalbeeld komt enkel naar voor in zijn *Philippicae* zelf.

Velleius, Appianus en Cassius Dio nemen alle drie in een bepaalde mate de aanklachten en het beeld van Antonius als machtshongerig over, maar met een eigen draai. Velleius herhaalt de aanklachten, en vernoemt het werk van Cicero bij naam, maar zet de twee los van elkaar in zijn eigen werk, alsof ze niet gelinkt zouden zijn. Appianus laat Antonius de aanklachten toegeven, en stelt Cicero voor als iemand die het conflict met Antonius nog meer wou laten escaleren, overgenomen door een slechte geest. Dio lijkt Antonius ook als machtshongerig voor te stellen, en grijpt terug op de aanklachten uit de *Philippicae* in de speeches van Cicero en Calenus. Plutarchus gebruikt voor zijn 'Levens' twee aparte

---

²⁸¹ Zie bijvoorbeeld Spencer, *Conspiracy narratives*, 148, Roisman, *Conspiracy rhetoric*, 121, McKenzie-McHarg, "Conceptual history," 17 en vele andere, en Richard Hofstadter, *The paranoid style in American politics* (Vintage Books: New York, 2012) voor de recentste versie van Hofstadters werk, dat oorspronkelijk in de jaren 60 werd uitgegeven.

²⁸² Bangerter, Wagner-Egger en Delouvé, "How conspiracy theories spread," 211-3.

frames, waarin beiden de kans krijgen om in een goed en slecht daglicht te plaatsen. Suetonius onthoudt zich van de aanklachten, waarschijnlijk door zijn focus op Octavianus. Antonius was enkel belangrijk als diens tegenstander, niet als tegenstander van Cicero en de senaat.

Net zoals de samenzweringstheorie uit het vorige hoofdstuk, worden er in deze theorie ook bepaalde elementen uit hun historische context getrokken om met Antonius te vergelijken: enerzijds Caesar, anderzijds de vroegere samenzweerders die Cicero had gestopt. Ook het bevestigen van de republikeinse waarden komt voort uit Cicero's gebruik van deze theorie. Tenslotte wordt er ook hier meer aandacht besteed aan de dispositionele verklaring dan aan de situationele verklaring: de problemen komen voort uit Antonius' machtshonger, niet uit de chaotische politieke situatie waarin de republiek zich bevond. In deze theorie zijn de vooroordelen tegen Antonius echter wel duurzaam, is Rome nu wel het echte slachtoffer — in plaats van de dictator Caesar uit de vorige theorie — en ze vormt wel een antwoord waarom goede mensen zoveel slechte dingen overkomen: het is de schuld van Antonius' machtshonger. Maar net zoals de vorige theorie is het epistemologisch vacuüm waar Pagán over spreekt hier niet van toepassing, en staan vrouwen, slaven, en buitenlanders bijna compleet los van de theorie.

Ten slotte kan het resultaat van het recent *Routledge*-onderzoek perfect gelinkt worden aan Cicero's theorie over Marcus Antonius, en de navolging door latere auteurs. Zowel de twee verspreidingsmethodes als het gevolg van het geloof in de theorie, de situationele factoren en de inhoud op de al dan niet betere verspreiding lijkt ook van toepassing op deze theorie. Op deze manier zijn we weer een stap dichterbij de visie dat samenzweringstheorieën van alle tijden zijn, of toch zeker ook in de klassieke oudheid voorkwamen.

In het volgend hoofdstuk ga ik in op de samenzweringstheorieën die door Octavianus en Antonius tegen elkaar worden gebruikt: beiden zullen elkaar beschuldigen van moordpoging op zichzelf. Hierbij ga ik ook in op de opkomst van Octavianus en zijn rol in de gebeurtenissen tussen de dood van Caesar en de slag bij Mutina.

Hoofdstuk 3: Caesariaanse rivalen

In dit derde hoofdstuk verleg ik mijn focus van Cicero's aanklachten naar de aanklachten tussen Antonius en Octavianus. Terwijl Cicero hier vrij kort overgaat, geven Velleius, Appianus en Cassius Dio meerdere mogelijke verklaringen, terwijl Plutarchus en Suetonius elk een van de twee personen centraal zetten. Na een historische situatieschets die focust op de relatie tussen de twee Caesarianen, geef ik een overzicht van de mogelijke samenzweringstheorieën en verklaringen die hier dicht in de buurt bij komen. Vervolgens ga ik in op de gelijkenissen en verschillen met de vorige samenzweringstheorieën, en het bestaande onderzoek van Pagán, Roisman en Spencer, waarna ik overga tot het bespreken van modern onderzoek in verband met de samenzweringstheorieën van dit hoofdstuk en haar context, en dat is in dit geval de relatie tussen samenzweringstheorieën en *fake news*.

1. Historische setting: begin mei 44 – mei 43

Naast Cicero en Antonius is er nog een ander persoon die een centrale rol zou spelen in de gebeurtenissen, maar die tot nu toe nog grotendeels op de achtergrond bleef. Dit is Octavianus, die enkele jaren na de slag bij Actium de titel Augustus op zich zou nemen, en hiermee de eerste Romeinse keizer zou worden.²⁸³ De achterneef van Caesar, nog geen 20 jaar oud tijdens de gebeurtenissen van Mutina, was na de dood van Caesar uit Griekenland teruggekomen uit Griekenland, en duikt op bij Cicero in de loop van april 44.²⁸⁴ Door het nakomen van enkele beloftes van Caesar aan het volk, en zijn adoptie door Caesar, werd hij al snel populair bij het volk en de veteranen, waardoor het niet mag verbazen dat Antonius zich bedreigd voelde: dit was zijn voornaamste doelpubliek, als al dan niet trouwe vertrouweling van Caesar, en te zien in zijn daden in verband met de begrafenis.²⁸⁵ Antonius zou zich hebben verzet tegen Octavianus en diens daden proberen dwarsbomen.²⁸⁶ De relatie tussen de twee zou tot even voor Antonius' vertrek ongemakkelijk blijven: vijandig genoeg om te spreken over afgunst, maar onderhuids, doordat de veteranen de twee niet tegenover elkaar wilden zien.²⁸⁷ De emmer van Antonius, die zich ongetwijfeld bedreigd voelde door Octavianus' aanwezigheid en Cicero's

---

²⁸³ Technisch gezien was zijn naam eerst Octavius, werd hij Octavianus nadat hij door Caesars testament geadopteerd werd, en werd in de bronnen sinds dan vaak gewoon Caesar genoemd, en werd hij Augustus genoemd vanaf het moment dat hij de titel ontving. In deze thesis noem ik hem gemakshalve gewoon Octavianus.

²⁸⁴ Dietmar Kienast, "Augustus," *Brill's New Pauly*, geraadpleegd 18.04.2021, referenceworks.brillonline.com; Rawson, "The aftermath," 471-2; Cic. Att. 14.12. Cicero lijkt niet echt positief over hem: "Octavius is with me here—most respectful and friendly. ... My judgement is that he cannot be a good citizen. There are too many around him."; Er bestaat ook debat over de precieze datum dat Octavianus in Rome aankwam: Mark Toher stelt dat Octavianus al in april in Rome was, maar David Wardle spreekt dit tegen. Zie Mark Toher, "Octavian's arrival in Rome, 44 BC," *Classical Quarterly* 54, nr. 1 (2004), 174-184 en David Wardle, "Baby stepped for Octavian: 44 BC?" *Classical Quarterly* 68, nr. 1 (2018): 178-191.

²⁸⁵ Rawson, "The aftermath," 475-6.

²⁸⁶ Idem, 472-3. Zie bijvoorbeeld Cass. Dio 45.6, waarin Antonius Octavianus' poging om volkstribuun te worden zou hebben gedwarsboemd.

²⁸⁷ Idem, 477-8; zie bijvoorbeeld Cass. Dio. 45.11: "As for Caesar and Antony, in all their acts they were opposing each other, but had not yet fallen out openly, and while in reality they had become enemies, they tried to disguise the fact so far as appearances went."

eerste *Philippicae*, liep echter pas over toen twee legioenen van hem overliepen naar Octavianus. Hierdoor zou hij zijn aanvallen op Octavianus stopzetten, en naar Mutina trekken.²⁸⁸

Voor Cicero was de komst van Octavianus zeer welkom. Syme omschrijft het bondgenootschap van Octavianus en de senaat als een vernieuwde versie van de deal van 17 maart 44, maar in plaats van Antonius en de senaat, werken Octavianus en de senaat nu samen.²⁸⁹ Antonius, als gemeenschappelijke vijand, speelde hiervoor een cruciale rol: de vijand van een vijand is een welkome bondgenoot. Cicero en de senaat kregen hierdoor een betere band met de Caesarianen en veteranen, die de gebeurtenissen van 14 maart 44 nog niet zouden vergeten zijn. Octavianus kreeg legitimiteit: uiteindelijk was hij maar een privépersoon die troepen rond zich verzamelde, terwijl Antonius als reactie hierop troepen in Brundisium ging halen. Indien hij niet door de Republiek zou worden erkend, en Antonius geen vijand zou zijn waartegen hij zou kunnen optreden, zou hij eigenlijk verraad plegen tegenover consul Antonius. Cicero zou dit zelfs opnemen in zijn *Philippicae*:

*For if he [Antonius] is a consul, the legions that deserted a consul have deserved to be beaten to death, Caesar [Octavianus] is a criminal and Brutus a villain for having raised armies against a consul by private initiative.*²⁹⁰

Dit hielp Octavianus dan ook om versneld een goede positie als propraetor te verkrijgen.²⁹¹ Octavianus had nu dus een formele alliantie met Cicero en de senaat, maar deze leek volgens Syme eerder oppervlakkig, bekeken vanuit Cicero's neerbuigende houding in zijn brieven. Octavianus leek Cicero te willen paaien, en Cicero wou Octavianus gebruiken.²⁹²

Mutina bleek echter snel een kantelmoment te zijn: Hirtius en Pansa werden gezien als gematigd, Caesarianen die de kant van de senaat kozen, en fungeerden als dam tussen Octavianus en de Caesarmoordenaars.²⁹³ De twee consuls legden echter bij de veldslagen of kort daarna het loodje, en Octavianus zou in zijn kringen praten over Cicero, en hoe deze hem opzij wou schuiven.²⁹⁴ Octavianus zou Antonius laten lopen, bekendmaken dat hij consul wou worden, en naar Rome terugkeren om deze positie op te eisen.²⁹⁵ Niet veel later, in mei 43, zou Octavianus met Antonius en Lepidus, die niet lang na Mutina de republiek in de steek had gelaten en de kant van Antonius had gekozen, het tweede triumviraat stichten. Cicero zou de daaropvolgende proscripties niet overleven.²⁹⁶ Volgens Syme was zijn finale onderschatting "the military resource of the best general of the day and the political maturity of the youth Octavianus."²⁹⁷ Alhoewel deze verheerlijking iets te overdreven lijkt, lijkt de onderschatting van Octavianus wel degelijk de fatale miscalculatie van Cicero.²⁹⁸

In dit hoofdstuk ga ik in op beschuldigingen van Antonius dat Octavianus moordenaars op hem had afgestuurd. Van de 6 auteurs die ik in deze thesis gebruik zijn er twee die de aanklacht waar achten,

²⁸⁸ Rawson, "The aftermath," 478-9; Syme, *The Roman revolution*, 119.

²⁸⁹ Syme, *The Roman revolution*, 126-7.

²⁹⁰ Cic. Phil. 3.14: "Nam si ille consul, fustuarium meruerunt legiones quae consulem reliquerunt, sceleratus Caesar, Brutus nefarius qui contra consulem privato consilio exercitus comparaverunt."

²⁹¹ Rawson, "The aftermath," 480.

²⁹² Syme, *The Roman revolution*, 133, 141-3; zie bijvoorbeeld Cic. Att. 16.11, waarin hij Octavianus "maar een jongen" noemt.

²⁹³ Rawson, "The aftermath," 484-5.

²⁹⁴ Cic. Fam. 11.20.

²⁹⁵ Rawson, "The aftermath," 484-5.

²⁹⁶ Idem, 484-6.

²⁹⁷ Syme, *The Roman revolution*, 175.

²⁹⁸ Onder andere Toher legt de nadruk op de onervarenheid van Octavianus in het begin van zijn carrière, Wardle volgt dit. Toher, "Octavian's arrival," 184, en Wardle, "Baby steps," 190.

een die de aanklacht laat voortkomen uit een droom, twee auteurs die er een samenzweringstheorie in zien, en een die de vermeende moordpoging niet eens aankaarten. In de vorige twee hoofdstukken kwamen de theorieën van Cicero, maar in dit geval van Antonius (en Octavianus, bij Appianus) zelf. Omwille hiervan bespreek ik de auteurs per kamp waarin ze zich bevinden: de schrijvers die erkennen en/of geloofden dat de moordpoging plaatsvond of zou plaatsvinden, diegene die dit tegenspraken of lieten tegenspreken, en diegene die ze (quasi) niet behandelden.

2. Moord om elke hoek

a. Cicero, Suetonius en Plutarchus

In een brief aan ene Cornificius, die gedateerd wordt rond 10 oktober 44, vertelt Cicero het volgende:

I feel sure that the city news is sent to you. If I thought otherwise, I should give you the particulars myself, especially about Caesar Octavian's attempt. The general public thinks Antony has trumped up the charge because he wants to lay hands on the young man's money; but intelligent and honest men both believe in the fact and approve.²⁹⁹

De vertaler, Shackleton Bailey, haalt hierbij in een voetnoot aan dat dit slaat op een moordpoging die bevolen zou zijn door Octavianus.³⁰⁰ In deze korte beschrijving leren we drie dingen: ten eerste dat Cicero, en “alle intelligente en eerlijke mannen”, dit zouden geloven. Ten tweede, dat de bevolking, of toch minstens een aanzienlijk deel van de bevolking, dit niet zou geloven. Ten slotte dat dit nieuws bekend was, zowel aan Cicero als aan de bevolking. Van deze elementen lijkt de tweede echter niet zo zeker. Het valt niet volledig uit te sluiten dat Cicero dit niet geloofde, maar wel wou doen uitschijnen dat Octavianus hiertoe in staat zou kunnen zijn. Alhoewel Cicero zelf de jongeman in brieven als dusdanig karakteriseerde, maar bij andere bejubelde, kan dit bedoeld zijn om Octavianus bij bepaalde, misschien twijfelende kennissen, net daadkrachtig voor te stellen.

Qua timing kan deze brief geplaatst worden tussen twee belangrijke gebeurtenissen inzake de relatie tussen Octavianus en Antonius pre-Mutina: enerzijds Antonius' boycot van Octavianus bij al zijn plannen, en anderzijds het overlopen van twee legioenen van Antonius naar Octavianus, in een periode die door Appianus en Dio wordt gezien als chaotisch en vol wantrouwen.³⁰¹ Anderzijds valt hij tussen de eerste en tweede/derde *Philippicae*, in een periode waarin Cicero's aanval nog niet volledig gericht was op de vernietiging van Antonius' reputatie. Wat opvalt, is dat deze vermeende moordpoging niet lijkt terug te komen in Cicero's *Philippicae*. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het ondersteunen van een moordpoging op een consul in functie niet de goede manier zou zijn om Cicero openbaar te steunen. Antonius eerst tot staatsvijand laten verklaren, en pas daarna hier nadruk op leggen, lijkt een betere tactiek. Maar als dit daadwerkelijk het plan was, waarom vinden we dan geen verwijzing in de

²⁹⁹ Cic. Fam. 12.23: “Rerum urbanarum acta tibi mitti certo scio. quod ni ita putarem, ipse perscriberem, in primisque Caesaris Octaviani conatum. de quo multitudini fictum ab Antonio crimen videtur, ut in pecuniam adolescentis impetum faceret; prudentes autem et boni viri et credunt factum et probant.”

³⁰⁰ Zie ook Suet. Aug. 10, Vell. Pat. 2.60, Gowing, *The triumphal narratives*, 302 plaatst deze poging op 5/6 oktober.

³⁰¹ App. B Civ. 31 en 45 en Cass. Dio 45.6 en 18, al stelt Appianus dat er hiervoor ook al ruzie was tussen de twee. De twee gekozen gebeurtenissen dienen echter eerder als chronologische mijlpalen dan als absolute afbakening.

latere *Philippicae*? Volgens mij is Cicero's missie dan al zo goed als geslaagd: de senaat heeft zich tegen Antonius gekeerd, en Octavianus is al genoeg publiek geprezen en razend populair. Hem blijven verheerlijken zou misschien de positie van de senaat in het gedrang brengen, in de gedachte dat enkel de senaat en Octavianus als partijen zouden overblijven.

Eenzijds zien we dus, in private brieven, Cicero die de vermeende moordpoging en daarmee Octavianus ondersteunt, en publiek zien we steun voor de vermeende opdrachtgever en afgunst tegen het vermeende slachtoffer, maar geen vermelding van de moordpoging zelf.

Bij Cicero kan er volgens mij echter geen sprake zijn van een samenzweringstheorie. Cicero's versie is geen uitleg voor een bepaalde gebeurtenis of situatie, eerder een *fait divers*, of een nieuwtje dat gedeeld wordt. Hij stelt het alvast als dusdanig voor. Cicero stelt het daarnaast ook voor als bewezen, en inzake de hypercompetentie kunne we opmerken dat Octavianus niet in zijn zagezegde opzet geslaagd zou zijn, aangezien Antonius nog leefde. Maar hiertegenover kunnen we stellen dat Cicero — alhoewel hij zich soms slecht uitlaat over de jongeman — wel nog steeds inziet dat hij een leger onder zich heeft, en dus los van deze gebeurtenis nog steeds een competente persoon is. De grootschalige gevolgen en het doel om iemand te schaden — mocht zijn poging succesvol zijn geweest — zijn wel van toepassing, en het lijkt bij hem ook voorgesteld als geheim, met een inherent idee dat het in groep was voorbereid, niet door Octavianus alleen. Dit voorbeeld lijkt me dan ook beter te fungeren als een gerucht, dat eerder kort is, zonder een breed uitgewerkt plot.³⁰²

Suetonius gaat vervolgens nog een stap verder dan het vermelden van de moordpoging, hij stelt dat Octavianus hiertoe werd aangespoord. In dezelfde passage als diegene waarin hij vertelt dat Antonius Octavianus' poging om volkstribuun te worden boycotte, stelt hij:

But when his designs were opposed by Marcus Antonius, who was then consul, and on whose help he had especially counted, ... he went over to the aristocrats, who he knew detested Antony, ... Accordingly at the advice of certain men he hired assassins to kill Antony, and when the plot was discovered, fearing retaliation he mustered veterans, by the use of all the money he could command, both for his own protection and that of the State.³⁰³

Hierbij zien we een vrij gelijkaardige, maar ook korte, versie, aan die van Cicero: beiden houden het bij Octavianus die een moordpoging organiseerde op Antonius. Maar Suetonius voegt hier een paar details aan toe: ten eerste zou het niet Octavianus zelf zijn die met het plan naar voren kwam, maar zouden het anderen zijn die hem dit zouden hebben geadviseerd. In eerste instantie lijkt het logisch dat een link wordt gelegd met de net hiervoor vernoemde *optimates*, maar Suetonius gebruikt specifiek het woord '*nonnullis*'. Aangezien Octavianus door het mislukken van de moordpoging veteranen zou inhuren om zowel hem als de republiek te beschermen, lijkt het vreemd dat hij dit woord zou gebruiken, mochten ze daadwerkelijk mee in de samenzwering zitten. Ten tweede maakt Suetonius hier een verbinding tussen de moordpoging en het naar zich trekken van de veteranen, die

³⁰² Zie hiervoor mijn inleiding, waarin ik kort het verschil tussen samenzweringstheorieën en geruchten bespreek. Hiernaast is het ook interessant op te merken dat Cicero niet in Rome was toen deze moordpoging zou gebeuren, wat het 'gerucht'-element in mijn ogen enkel sterker maakt.

³⁰³ Suet. Aug. 10: "Sed adversante conatibus suis M. Antonio consule, quem vel praecipuum adiutorem speraverat, ac ne publicum quidem et translativum ius ulla in re sibi sine pactione gravissimae mercedis impertiente, ad optimates se contulit, quibus eum invisum sentiebat ... Hortantibus itaque nonnullis percussores ei subornavit, ac fraude deprehensa periculum in vicem metuens veteranos simul in suum ac rei p. auxilium quanta potuit largitione contraxit;"

hij volgens andere auteurs ging halen in Capua, terwijl Antonius troepen ging halen in Brundisium.³⁰⁴ Enerzijds verklaart de lengte van de passage het tweede element: Suet. *Aug.* 10 vat de hele situatie samen van Octavianus' terugkeer naar Rome tot het einde van de slag bij Mutina. Dit lijkt echter het eerste element tegen te spreken, want waarom zou hij dit tegenover Cicero's versie net verlengen? Eventueel kan dit toch ook gelinkt worden aan de lengte: op deze manier maakt Suetonius het element van de vermeende moordpoging vast aan Octavianus die een bondgenootschap begint met de *optimates*, dat een belangrijk element is in het verhaal van Octavianus pre-Mutina. Dat Suetonius deze vermeende moordpoging opneemt in zijn werk is echter *an sich* al veelzeggend, en toont dat hij het ziet als een van de belangrijkste elementen van de burgeroorlog tegen Antonius, eindigend met de conflicten bij Mutina.

Bij Suetonius lijken de meeste elementen van samenzweringstheorieën van toepassing: Octavianus probeerde Antonius, zijn rivaal bij de veteranen en Caesarianen, te vermoorden, omdat die hem tegenwerkte. Dit deed hij door in het geheim moordenaars op hem af te sturen. Zijn doel was hierbij het uitschakelen van zijn politieke tegenstander, om zo de Caesarianen volledig in zijn kamp te krijgen, en vervolgens zijn wraak op de Caesarianen te kunnen voltrekken.³⁰⁵ Hij deed dit in het geheim, aangespoord door een niet verder vernoemde groep, en samen met de ingehuurde moordenaars en, ongetwijfeld, zijn eigen medewerkers. Een element dat hier niet helemaal van toepassing lijkt, is de hypercompetentie: Octavianus slaagt niet in zijn poging. Maar Octavianus wordt zowel in de brief van Cicero, en zeker in het werk van Suetonius, wel voorgesteld als iemand krachtdadig, die wel de poging ondernam om hem uit te schakelen, iets wat de senaat bijvoorbeeld maar niet kon doen, of niet durfde. Van hypercompetentie is misschien niet volledig sprake, maar incompetent kan Octavianus in de bronnen niet genoemd worden. Een ander element is dat het waar kan zijn, maar niet bewezen is. Suetonius ziet het wel als bewezen, maar zijn visie boezemt niet veel vertrouwen in, en er wordt zo goed als geen bewijs gegeven.

Plutarchus, tenslotte, is net zoals Cicero ook eerder kort over de situatie. Het grote verschil met de andere auteurs is dat Plutarchus de aanklacht tegenover Antonius niet laat voortkomen uit Antonius die de moordenaars kon stoppen, maar uit een droom, en een daaropvolgend rapport dat hem onder ogen kwam:

*Afterwards, as he lay asleep that night, Antony had a strange vision. He thought, namely, that his right hand was smitten by a thunder-bolt. And after a few days a report fell upon his ears that the young Caesar was plotting against him.*³⁰⁶

Octavianus wou de situatie volgens Plutarchus uitleggen aan Antonius, maar zou hem niet hebben overtuigd, waarna de twee na een korte periode van verzoening weer tegenover elkaar kwamen te staan, en ze begonnen beide in Italië troepen te verzamelen.³⁰⁷ De verklaring van Antonius zien als een samenzweringstheorie voelt niet helemaal op zijn plaats: Antonius lijkt overtuigd te zijn door de combinatie van de droom, en er lijkt door het rapport ook bewijs te zijn, wat mijn tweede element van samenzweringstheorieën lijkt tegen te spreken. De andere elementen lijken min of meer vervuld: de samenzwering verklaart waarom Antonius en Octavianus na een korte periode van verzoening terug tegenover elkaar kwamen te staan, de schaal van de samenzwering is vrij groot, aangezien het gaat

³⁰⁴ Cass. Dio 45.12, Cic. Att. 16.8; Rawson, "The aftermath," 478.

³⁰⁵ Suet. *Aug.* 10.

³⁰⁶ Plut. *Ant.* 16: "Ἐἶτα κοιμώμενος ἐκείνης τῆς νυκτὸς ὄψιν εἶδεν ἄτοπον ὁ Ἀντώνιος. ἐδόκει γὰρ αὐτοῦ τὴν δεξιὰν χεῖρα βεβληθῆσθαι κεραυνῷ. καὶ μεθ' ἡμέρας ὀλίγας ἐνέπεσε λόγος ὡς ἐπιβουλεύοι Καῖσαρ αὐτῷ. Καῖσαρ δὲ ἀπελογεῖτο μὲν, οὐκ ἔπειθε δέ."

³⁰⁷ *Idem.*

over de consul, en het schadelijke element lijkt vanzelfsprekend. De hypercompetentie lijkt hier ook niet echt uitgesproken. Men kan opwerpen dat om de consul te kunnen proberen vermoorden, men waarschijnlijk wel zeer competent moet zijn, maar hier kwam de aanklacht voor de daadwerkelijke poging, waardoor dit element niet helemaal op zijn plaats lijkt. Plutarchus lijkt deze passage te combineren met de volgende, waarin Cicero hem tot staatsvijand liet benoemen.³⁰⁸ Hierbij is in mijn ogen het cruciale citaat:

*But it was his nature to rise to his highest level when in an evil plight, and he was most like a good and true man when he was unfortunate.*³⁰⁹

Dit lijkt Plutarchus' doel te zijn met deze passages: Antonius naar zijn diepste punt leiden, om hem dan aan zijn comeback te laten beginnen, enkele maanden na de slag bij Mutina, het tweede triumviraat. De samenzweringsaanklacht lijkt hier geen 'call to arms', zoals bijvoorbeeld bij Velleius of Appianus, maar eerder een dramatische klap in het gezicht die Antonius dieper wegduwt in zijn langzame val, eerder een dramatisch element dan een historiografisch of retorisch element.

Cicero, Suetonius en Plutarchus gebruiken hier dus ofwel geen, ofwel een eerder magere samenzweringsstheorie. Hoe verhouden die zich tegenover auteurs die Antonius' handelingen tegenspreken?

b. Velleius en Appianus

Zowel Velleius als Appianus spreken zich, in verschillende maten, uit tegen deze moordpoging. Velleius behandelt dit, niet verbazingwekkend, vrij kort:

*... and it was not long before Antony began wickedly to insinuate that an attempt had been made upon his life through plots fostered by Octavius. In this matter, however, the untrustworthiness of the character of Antony was disclosed, to his discredit. Later the mad ambition of Antony and Dolabella, the consuls, for the attainment of an unholy despotism, burst into view.*³¹⁰

Velleius plaatst dit tussen de aankomst van Octavianus en Antonius die hem hierna zou hebben opgezocht, "eerder uit angst dan uit minachting", en Antonius' misbruik van Caesars papieren.³¹¹ Het is duidelijk wat Velleius hier doet: hij gebruikt de vermeende moordpoging, die in Cicero's werk, en eventueel ook in andere verloren gegane werken zoals de boeken van Livius die deze gebeurtenissen omschreven, om Antonius te karakteriseren. Antonius' aanklacht wordt hier voorgesteld als de woorden van een waanzinnige, als aanloop naar zijn ambitie die later zou overlopen. Dit past in zijn groter plaatje waarbij zijn hoofdpersonage Octavianus uiteindelijk tegen Antonius zou komen te staan in de beslissende slag, en waarbij Antonius dus retroactief als de aartsvijand wordt aangeduid die hij uiteindelijk zou worden. Hierbij wordt de vermeende moordpoging omgedraaid: in plaats van Octavianus die de moordpoging zou hebben ondernomen, bekritiseert hij Antonius dat hij nog maar zou durven denken dat hij dit zou hebben geprobeerd. Velleius insinueert dus dat Antonius gebruik

³⁰⁸ Plut. Ant. 17.

³⁰⁹ Idem: "ἀλλὰ φύσει παρὰ τὰς κακοπραγίας ἐγένετο βέλτιστος ἑαυτοῦ καὶ δυστυχῶν ὁμοιότατος ἦν ἀγαθῶ, κοινοῦ μὲν ὄντος τοῦ αἰσθάνεσθαι τῆς ἀρετῆς τοῖς δι' ἀπορίαν τινὰ σφαλλομένοις,"

³¹⁰ Vell. Pat. 2.60: "... mox etiam velut insidiis eius petitus scelestis insimulare coepit, in quo turpiter deprehensa eius vanitas est. Aperte deinde Antonii ac Dolabellae consulum ad nefandam dominationem erupit furor."

³¹¹ Idem.

maakt van een samenzweringstheorie: hij zou volgens hem valselijk een samenzwering gebruiken om aan te tonen dat Octavianus een gevaarlijke vijand was, die de consul zou proberen te vermoorden. In tegenstelling tot Cicero acht hij de moordpoging niet als echt gebeurd, en het is duidelijk dat Antonius hem er impliciet ook van beschuldigd macht naar zich toe te trekken, door het opruimen van zijn rivaal. De poging die nooit zou hebben plaatsgevonden zou in het geheim zijn gebeurd: mocht Velleius' Antonius doorhebben dat er een poging was, zou deze hebben geklaagd dat er een poging komt, niet dat er al een had plaatsgevonden. Velleius kiest om Antonius te laten spreken over een poging in het verleden, dus is het impliciet aanwezig dat dit in het geheim werd gepland. Net zoals bij andere auteurs ga ik er ook van uit dat Octavianus niet alleen zou werken in de versies van de auteurs: enerzijds zouden er een of meerdere moordenaars ingehuurd zijn, anderzijds zou Octavianus dit hebben besproken met vertrouwelingen. Tenslotte is er de hypercompetentie. Alhoewel Velleius ontkent dat de poging heeft plaatsgevonden, stelt hij echter ook dat Antonius bang was van Octavianus. Een consul die bang is van een jongeman insinueert dat Octavianus in de ogen van Velleius' Antonius een machtig persoon zou zijn, wat ook past in het groter doel van zijn werk: Octavianus als de grote redder van Rome afbeelden. Op deze manier past deze scene in de grotere frame van Velleius: Octavianus die Rome redt van de Caesarmoordenaars, en de persoon die hen maar liet doet wat ze wilden, en die zelf de oppermacht wou, de verschrikkelijke Antonius.

Velleius' kritiek op Antonius op zich kan echter ook worden gezien als een samenzweringstheorie. Hierbij stelt hij dat Antonius uit ambitie een samenzweringstheorie zou gebruiken om veteranen en het volk tegen Octavianus op te zetten. Hiervoor geeft hij, buiten de ambitie, geen bewijs. Het slecht voorstellen van Antonius, om daardoor Octavianus in een beter licht te zetten, is hierbij zijn doel. Ongetwijfeld acht Velleius impliciet dat dit in het geheim gepland was, en dat Antonius zijn trawanten zou gebruiken om Antonius' theorie te verspreiden. Met deze dubbele samenzweringstheorie kan hij zowel Octavianus in de verf zetten, door te stellen dat Antonius bang van hem is, en anderzijds Antonius in een slecht daglicht te stellen door hem voor te stellen als leugenachtig en gestoord, aangezien hij een samenzweringstheorie zou gebruiken om Octavianus in een slecht daglicht te plaatsen.

Appianus laat Antonius zelf zijn daden tegenover de senaat toegeven in zijn werk over de burgeroorlogen. Zowel hiervoor als hierna laat hij Antonius én Octavianus samenzweringstheorieën gebruiken, in beide gevallen om de ander in een slecht daglicht te plaatsen, maar specifiek voor vooral om hun (al dan niet geveinsde) slechte positie in de verf te zetten.

Een eerste voorbeeld hiervan is de vinden na de vermelding van Antonius' boycot van Octavianus' poging om tribunaire macht te verkrijgen, hetzij door zelf tribuun te worden, hetzij door iemand anders naar voor de schuiven als kandidaat.³¹² Octavianus nam het, zoals te verwachten, volgens Appianus niet goed op:

On the grounds that there was now open conspiracy against him, Octavian sent numerous agents to his father's colonies to tell them how badly he had been treated and to find out what the feelings were in each of them. He also sent some men carrying provisions into Antony's camp to mingle with the soldiers, to establish relations with the most intrepid of them, and secretly distribute pamphlets among the ordinary soldiers.³¹³

³¹² App. B Civ. 3.31.

³¹³ Idem: "ὁ δὲ Καῖσαρ, ὡς σαφῶς ἐπιβουλευόμενος ἤδη, πολλοὺς περιέπεμπεν ἕς τε τὰς τοῦ πατρὸς ἀποικίδας πόλεις ἐξαγγέλλειν, ἃ πάσχοι, καὶ τὴν ἐκάστων γνώμην καταμανθάνειν" ἔπεμπε δὲ καὶ ἕς τὰ

Appianus laat Octavianus naar voor brengen dat er een samenzwering gaande was tegen hem, door enerzijds Antonius en anderzijds de senaat, die hem beiden het tribunaat misgunden.³¹⁴ Octavianus presenteert hier de handelingen van de twee als een samenzweringstheorie: beiden plannen zijn ondergang, en gebruikt deze open samenzwering als verklaring om hun handelingen te verklaren. Antonius en de senaat hebben in theorie wel een poot om op te staan, aangezien Octavianus zelf te jong is om tribuun te worden, maar Appianus laat Octavianus hier wel insinueren dat het om meer gaat dan simpelweg de ene boycot, met de vermelding van een ‘open samenzwering’. De senaat en Antonius worden hier als machtige personen afgebeeld, die door hun positie net in staat zijn om Octavianus te benadelen. Het groepsaspect is hier duidelijk, en het geheim aspect wordt hier ingewisseld voor de ‘open conspiracy’, zoals ook in het vorige hoofdstuk van toepassing leek, en hier zelfs door Appianus zelf wordt aangehaald. Octavianus zou zich hierbij voorstellen als een onderdrukte erfgenaam van Caesar, waarmee hij sympathie van de veteranen wou winnen, en de senaat en Antonius in een slecht daglicht wou plaatsen.

Maar ook aan Antonius’ kant laat Appianus ook vermeldingen van samenzweringen komen, al is het hier niet Antonius zelf, maar de militaire tribunen:

*We are aware that his murderers hate and conspire against us in equal measure, and that the senate are tending to favor them. But when the people drove the assassins out we took fresh courage, seeing that Caesar’s cause was not altogether without friends, forgotten or unappreciated. [...] Yet you are wasting your concerns on your disagreement with the young Caesar, and we are quite reasonably afraid that your feud will be an additional burden in the coming war that is all but upon us, ...*³¹⁵

De tribunen erkennen hier dat ze geloven dat de Caesarmoordenaars, en in mindere mate de senaat, samenzworen tegen Antonius en de soldaten onder hen. Hierbij zijn er echter, tegenover de theorie van Octavianus, enkele verschillen: ten eerste lijkt er hier geen nadruk te liggen op de actie die moet ondernomen worden, het wordt gewoon rustig vermeld, alsof het bijna een vanzelfsprekendheid is. Zodoende is het geen uitleg van een bepaalde handeling of gebeurtenis, waardoor het geen samenzweringstheorie kan zijn. Mocht Antonius zelf dit vertellen, zou dit kunnen worden gezien als een herinnering dat ze allemaal in gevaar zouden zijn, en zou Antonius handelingen kunnen voorstellen waarop de soldaten uit overweging van het gevaar dan sneller zouden op ingaan. Maar aangezien ze het zelf erkennen, en er geen emotionele waarde lijken aan te geven, en de samenzwering niet centraal zetten in hun boodschap, lijkt deze naar de achtergrond te verdwijnen, meer een *fait divers* te zijn, zoals Cicero’s vermelding van Octavianus die moordenaars stuurde naar Antonius. Ten tweede is de aanval niet gericht op de Caesariaanse rivaal, Octavianus. Dit toont ook de veronderstelde situatie van veel veteranen: ze wilden niet tegenover een ander Caesariaans boegbeeld komen te staan.³¹⁶

Ἀντωνίου στρατόπεδα ἐπιμίγνυσθαί τινας ἀγορὰν φέροντας καὶ ἐντυγχάνειν τοῖς θαρροῦσι μάλιστα καὶ ἐς τὸ πλῆθος διαρριπτεῖν ἀφανῶς βιβλία.”

³¹⁴ Inzake de senaat: idem, “The senate begrudged him this promotion, and were afraid that if he were tribune he would bring his father’s murderers to justice before the people.”

³¹⁵ App. B Civ. 3.32: “ἔχθει μὲν ἴσω καὶ ἐπιβουλῇ τοὺς φονέας αὐτοῦ γιγνώσκομεν εἰς ἡμᾶς χρωμένους καὶ τὴν βουλὴν ἐκείνοις ἐπιρρέπουσαν, τοῦ δήμου δ’ ἐξελάσαντος αὐτοὺς ἀνεθαρρήσαμεν, οὐ πάντη τὰ Καίσαρος ὀρώντες ἄφιλα οὐδὲ ἀμνήμονα οὐδὲ ἀχάριστα. [...] καὶ τῆς βουλῆς σοι Δέκμον ἐπαλειφούσης, καὶ σοῦ τὰς φροντίδας ἐς τὴν Καίσαρος τοῦ νέου διαφορὰν δαπανῶντος, δέδιμεν εἰκότως, μὴ ἐς τὸν μέλλοντα καὶ ὅσον οὐπω παρόντα πόλεμον ἢ στάσις ὑμῶν τῷ πολέμῳ συνεπιθῆται καὶ διαπραχθῆ τοῖς ἐχθροῖς καθ’ ἡμῶν, ἃ βούλονται.

³¹⁶ En vice versa, zie App. 3.42 en Syme, *The Roman revolution*, 125-7.

Niet veel later, nadat Appianus' Antonius de motivatie voor zijn daden tegenover de senaat had gegeven, herhaalt hij hoe de militairen hem liever verzoend zouden zien met Octavianus. In contrast hiermee haalt hij echter het volgende aan:

Not long after, however, Antony transferred some of his bodyguards to his associates, maintaining that Octavian was plotting against him and these were his agents. He may have been making a false accusation, or really believed it, or he had heard of the men sent into his encampments, and turned the plot to block his actions into a plot against his life.³¹⁷

Hoogstwaarschijnlijk is dit de versie van de samenzweringstheorie die we bij Velleius zien, en de moordpoging die door Cicero en Suetonius ook wordt behandeld. Hierin krijgen we weeral enkele details die we bij andere auteurs niet krijgen. Eerst en vooral krijgen we een specifieke omschrijving van de vermeende moordpoging: volgens Appianus draait het oftewel om lijfwachten van Antonius, oftewel de mannen die Octavianus stuurde naar Antonius' kamp om pamfletten te verspreiden en onrust te stoken, die vermeld werden net na de samenzweringstheorie van Octavianus.³¹⁸ Hij geeft hier drie versies: ten eerste zou Antonius het gewoon compleet kunnen verzinnen. Ten tweede zou hij het oprecht geloven, wat dan eerder op paranoia lijkt. Ten derde zou hij het baseren op de soldaten die Octavianus stuurde, en op basis hiervan een moordcomplot veinzen. Welke verklaring er ook zou kloppen verandert niets aan de voorstelling van een samenzweringstheorie van Antonius. Hij stelt dat er een samenzwering tegen hem is om Octavianus gedrag te verklaren, en in het geval van de derde verklaring geldt het ook als verklaring van de troepen die Octavianus naar zijn kamp zou hebben gestuurd. Er is geen specifiek bewijs dat het daadwerkelijk gebeurd zou zijn, en Appianus zelf lijkt het eerder te betwijfelen. De samenzwering die Antonius naar voren schuift, veronderstelt dat Octavianus zijn grootste rivaal zou kunnen vermoorden, en tussen de regels dat hij als enige overblijvende Caesariaan vrij spel zou hebben tegen de Caesarmoordenaars en de senaat. Octavianus moest het wel in het geheim hebben gepland, aangezien lijfwachten, personen die letterlijk en figuurlijk dicht bij Antonius stonden, betrokken waren. Tenslotte lijkt Octavianus hierbij ook hypercompetent: als hij ervoor kon zorgen dat zijn agenten lijfwachten van Antonius waren, wat zou dan buiten zijn macht liggen? Wat een interessant detail van de theorie is, is dat Appianus begint met de 'oplossing' voor de samenzwering, het wegsturen van de soldaten, en dan pas de reden waarom vermeldt. Men kan opwerpen dat hij geen nadruk zou willen leggen op de theorie, maar op handeling zelf, maar dit lijkt moeilijk te staven, aangezien Appianus er veel aandacht aan schenkt door onder andere mogelijke interpretaties te geven waarom Antonius dit verspreidde.

Want verspreid werd de theorie volgens Antonius zeker. Appianus legt dan ook nadruk op hoe deze gebeurtenissen gepercipieerd waren bij het volk:

But the story spread rapidly, immediately causing a widespread disturbance among the people and great indignation. For there were only a few who had sufficient reasoning power to realize that it was in the interests of Octavian for Antony to live, damaging though he was, because the murderers were afraid of him. [...] While the more intelligent deduced this, the majority, seeing how much Octavian suffered every day from the indignities and losses inflicted on him,

³¹⁷ App. B Civ. 3.39: "οὐ πολὺ δὲ ὕστερον ὁ Ἀντώνιος τῶν σωματοφυλάκων τινὰς ἐς τοὺς φίλους παρήγαγεν ὡς ὑπὲρ τὰς γενομένων ἐπιβουλεύοντος αὐτῷ τοῦ Καίσαρος, εἴτε συκοφαντῶν εἴτε τῷ ὄντι νομίσας εἴτε περὶ τῶν εἰς τὰ στρατόπεδα περιπεμφθέντων καὶ τὴν ἐς τὸ ἔργον ἐπιβουλὴν μεταφέρωι ἐς τὸ σῶμα."

³¹⁸ Idem. 3.31. Dit verbindt de twee samenzweringstheorieën, enerzijds van Octavianus over Antonius, en hier vice versa.

*regarded the accusation as credible, and considered it sacrilegious and intolerable that a conspiracy should be formed against Antony's life while he was consul.*³¹⁹

Ironisch genoeg krijgen we hier een uitleg waarbij enerzijds de ‘verstandige mannen’ zouden weten dat Octavianus Antonius niet dood zou willen, en andere mensen zouden denken dat hij hem daadwerkelijk dood wou hebben, net het omgekeerde als bij Cicero.³²⁰ Een ander interessant detail is de verspreiding van de theorie, via de ‘*storytelling*’, die ik heb besproken in het vorige hoofdstuk. Octavianus reactie op de mensen die geloofden dat Octavianus daadwerkelijk Antonius wou vermoorden wordt hierna gegeven. Kort samengevat zou hij iedereen die het geloofde opgejaagd proberen overtuigen, en vertellen dat het net Antonius was die een samenzwering op hem zou beramen, om de gunst van het volk van hem af te nemen, en dat, indien er hem iets zou overkomen, Antonius daarvoor gezorgd zou hebben. We krijgen hierdoor, in tegenstelling tot bij Velleius, een dubbele samenzwering, maar in plaats van een die wordt gegeven door een personage en de andere door de auteur zelf, laat Appianus beide samenzweringstheorieën voortkomen uit zijn personages. Tenslotte vermeld Appianus ook mensen die noch Antonius, noch Octavianus vertrouwden, en dachten dat de twee stiekem samen dit plan hadden opgezet om hun gemeenschappelijke vijand te bedriegen, en nog anderen dat Antonius zijn aantal lijfwachten wou vergroten of de kolonisten wou vervreemden van Octavianus.³²¹ Welke van deze ook nu geloofwaardig zijn en welke niet maakt voor mijn thesis weinig uit, maar dat er zoveel mogelijke motieven zijn, tot een bondgenootschap tussen de aartsrivalen toe, toont wel aan dat Appianus samenzweringstheorieën aanhaalde als mogelijke verklaringen, en dat deze (sub)periode, vol van ruzie en conflict tussen Antonius en Octavianus, een broeihaard voor deze samenzweringstheorieën blijkt te zijn.

In deze situaties is te zien dat Appianus niet altijd even positief blijkt over Octavianus: hij moet de daden van Antonius en de senaat opblazen tot een samenzwering om de veteranen in de koloniën aan zijn kant te krijgen, probeert over zijn toeren mensen te overtuigen dat hij niet samenzweert tegen Antonius, en lijkt bijna verslaafd aan de publieke opinie die hij aan zijn kant wil houden. Antonius’ gedrag lijkt meer gepast: hij geeft zijn daden toe, maar verklaart ook waarom. Bij de samenzweringstheorieën lijkt hij niet zo emotioneel te reageren als Octavianus zelf. Deze reacties passen bij Gowings visie op de narratieve visie op de opkomst van Octavianus: hij stelt dat Appianus vaak lijkt te wisselen tussen positieve en negatieve visies op de latere keizer, eventueel doordat zijn assistent zijn bronnen zou verzamelen, waardoor hij soms bronnen zou gebruikt hebben die pro-Octavianus getint waren, en soms anti-Octavianus getint. Wel onderstreept hij ook de objectiviteit die uit Appianus moet blijken doordat hij duidelijk afbeeldt dat Octavianus niet bang was om mensen te gebruiken voor zijn eigen doeleinden.³²² Samenzweringstheorieën, en zeker de laatste als reactie op een samenzweringstheorie die hem beschuldigt, lijken hier goed bij aan te sluiten.

³¹⁹ Idem: “ὁ τε λόγος ἐκδραμῶν αὐτίκα θόρυβον ἤγειρε πάνδημον, καὶ ἀγανάκτησις ἦν. ὀλίγοι μὲν γάρ, οἷς τι λογιζοῦ βαθέος ἦν, ἤδεσαν Καίσαρι συμφέρειν Ἀντώνιον καὶ βλάπτοντα ὅμως περιεῖναι, ἐπίφοβον ὄντα τοῖς φονεῦσιν· [...] ὧδε μὲν εἴκαζον οἱ συνετώτεροι· τὸ δὲ πλεόν, ὀρῶντες, οἷα καθ’ ἐκάστην ἡμέραν ὁ Καίσαρ ὑβριζόμενός τε καὶ ζημιούμενος πάσχοι, οὐκ ἄπιστον ἐτίθεντο τὴν διαβολὴν οὐδὲ ὄσιον ἢ ἀνεκτὸν ἐνόμιζον Ἀντώνιον ὑπατεύοντα ἐς τὸ σῶμα ἐπιβεβουλευῆσθαι.

³²⁰ Zie hierboven, 2a.

³²¹ App. B Civ. 3.39.

³²² Gowing, *The triumviral narratives*, 90-93.

c. Cassius Dio

Tenslotte is er Cassius Dio, die wel het conflict tussen Antonius en Cicero bespreekt, maar niet specifiek verwijst naar de moordpoging. Toch komt hij hier op een bepaald moment heel dichtbij, waarbij hij elk element van een mogelijke samenzweringstheorie lijkt te bespreken, zonder de daadwerkelijke theorie naar voor te schuiven. Net zoals bij Appianus begint over de theorie wanneer Octavianus en Antonius tijdelijk verzoend leken, maar door de vermeende moordpoging elkaar opnieuw beginnen te verdenken. Cassius Dio duidt het volgende als concrete reden aan:

*... then they began to suspect each other afresh, as a result either of some actual treachery or some false calumny, as regularly happens under such conditions, and fell out again.*³²³

In tegenstelling tot de andere auteurs, die wel verwijzen naar de moordpoging, houdt Dio de specifieke aanklacht op de achtergrond. Net zoals Appianus schuift hij meerdere opties naar voor, maar in tegenstelling tot de oudere auteur houdt hij hier wel de optie open dat het verraad — in mijn ogen verwijzend naar de moordpoging — echt gebeurd kon zijn. Dio gaat wel verder over het wederzijds verdenken:

*For when men become reconciled after some great enmity they are suspicious of many acts that have no significance and of many chance occurrences; in brief, they regard everything, in the light of their former hostility, as done on purpose and for an evil end.*³²⁴

In de laatste zin van dit citaat komen twee belangrijke kenmerken van samenzweringstheorieën die praktisch in elk werk over samenzweringstheorieën lijken voor te komen: enerzijds is er het aspect dat toeval onmogelijk is, of omgekeerd, dat alles gepland is.³²⁵ Ten tweede zien de bedenkers overal een kwaadaardig doel dat mensen, ten koste van zichzelf, proberen te bereiken.³²⁶ Dio spreekt vervolgens over “groepen mensen die het net goed vinden dat mensen met macht elkaar verdenken, en helpen stoken en meedoen in de samenzweringen van machtsrivalen.”³²⁷ Tenslotte sluit hij deze passage af met de opmerking dat “mensen die slachtoffer van laster waren makkelijker konden worden omgepraat door hun vrienden die niets met de laster te maken hebben.”³²⁸ Dit laatste citaat doet denken aan Suetonius’ versie, waarin hij stelt dat Octavianus door anderen werd overtuigd om de moordpoging te begaan. Wat achter interessanter is, is dat deze hele passage overgaat van een vrij vage samenzweringstheorie, over een moordpoging die bij andere auteurs specifiek werd aangehaald, naar het bespreken van samenzweringstheoriekenmerken. Naar mijn mening spreekt Cassius Dio hier

³²³ Cass. Dio 45.8: “ἔπειτα δὲ ἀνθυποπτεύσαντες ἀλλήλους, εἴτ’ ἐξ ἀληθοῦς ἐπιβουλῆς εἴτε καὶ ἐκ ψευδοῦς διαβολῆς, οἷα ἐν τῷ τοιοῦτῳ φιλεῖ γίνεσθαι, διηνέχθησαν αὐθις.”

³²⁴ Idem: “ὅταν γὰρ τινες ἐκ μεγάλης ἔχθρας συνενεχθῶσι, πολλὰ μὲν μηδὲν δεινὸν ἔχοντα πολλὰ δὲ καὶ ἐκ συντυχίας συμβαίνοντα ὑποτοποῦσι· πᾶν γὰρ ἐνὶ λόγῳ ὡς καὶ ἐξ ἐπιτήδεις καὶ ἐπὶ κακῶ τιτι γιγνόμενον πρὸς τὸ προὔπαρξαν ἔχθος λαμβάνουσι.”

³²⁵ Zie bijvoorbeeld Aaronovitch, *Voodoo histories*, 9; Nefes en Romero-Reche, “Sociology, social theory,” 96-7; Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 4; Spencer, “Conspiracy narratives,” 149.

³²⁶ Dit loopt volgens mij gelijk met mijn derde element, dat de vermeende samenzwering van een samenzweringstheorie als doel heeft dat bepaalde mensen geschaad worden en/of de samenzweerdere macht verkrijgen om andere te kunnen schaden.

³²⁷ Cass. Dio 45.8.

³²⁸ Idem.

over wat wij zien als het moderne concept samenzweringstheorieën, en in welke context hij deze zag opkomen, met als grootste verschil dat hij dit niet als een apart, afgeleid concept ziet.

Hierboven spreek ik over een vrij vage samenzweringstheorie. Net zoals Velleius en Appianus spreekt Dio over het wederzijdse wantrouwen als resultaat van verraad of laster. Dit lijkt volgens mij zo goed als zeker te verwijzen naar de vermeende moordpoging, waarbij we echter geen details krijgen. Maar net als Appianus lijkt Dio hier een samenzwering te veronderstellen: oftewel het daadwerkelijke verraad (de moordpoging door Antonius) oftewel laster (van Antonius, dat Octavianus hem zou willen vermoorden, of dit al zou hebben geprobeerd, terwijl het al dan niet zou gebeurd zijn). Deze twee opties zijn de reden waarom Octavianus en Antonius vanuit die stabiele en verzoende positie weer het vuur aan elkaars schenen begonnen te leggen: oftewel zou Octavianus daadwerkelijk een moordpoging hebben begaan, oftewel wou Antonius de publieke steun voor Octavianus een hak zetten door te insinueren dat hij dat zou hebben geprobeerd. Er wordt geen bewijs geleverd, integendeel, Appianus blijft over beide mogelijke opties zeer vaag. Het schadelijke element is van beide opties al besproken en duidelijk: ze willen hun rivaal publiek in een slecht daglicht stellen, de steun van het volk onttrekken, en de Caesarveteranen aan hun kant hebben. Beide zouden in het geheim zijn gepland, de moordpoging zou zo goed als zeker ook in het geheim zijn uitgevoerd, en de laster van Antonius zou waarschijnlijk onverwachts uit het niets gekomen zijn. Tenslotte stonden de twee personen bekend als hypercompetent: Antonius als consul, en Octavianus als hoofderfgenaam van Caesar, die op luttele maanden een leger rond zich had verzameld.

De laatste vraag hierbij is waarom Dio zo vaag blijft over deze vermeende moordpoging. Gowing stelt dat Octavianus' daden door Dio meestal werden goedgesproken, onder het mom van 'het doel heiligt de middelen'.³²⁹ Octavianus is zijn hoofdpersonage, die van in het begin als bovennatuurlijk wordt gezien, en waarbij Dio vooruitkijkt naar zijn uiteindelijk overwinning en zijn positie als eerste keizer.³³⁰ Mocht Dio daadwerkelijk spreken over de moordpoging, zou hij dit kunnen kaderen als 'het doel heiligt de middelen', en zo Octavianus een vrijgeleide hiervoor geven. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat Dio Octavianus eerst in een legale positie wou zien: indien Antonius' consulschap afgelopen is, Octavianus tot praetor en later tot consul zal worden benoemd, en dan tegenover Antonius komt te staan, zou het eervoller zijn om Antonius' dood na te streven. Mutina, en vooral Actium, lijken hiervoor een eervoller podium dan Rome, op het moment dat Antonius nog consul is. Anderzijds blijft er ook nog steeds de mogelijkheid dat Dio niet de moordpoging insinueert, maar naar mijn mening lijkt dit absoluut het geval, onder andere door een min of meer parallel verloop met dat van Appianus, waar de moordpoging op ongeveer hetzelfde moment zou verlopen als de aangehaalde passage van Dio.

3. Samenzweringstheorieën in de oudheid

De samenzweringstheorieën van Velleius, Appianus en Dio vertonen vele kenmerken die hierboven al aan bod kwamen. Ten eerste is er bij Velleius sprake van een voorkeur voor de dispositionele verklaring van de gebeurtenissen boven de situationele: er is geen mogelijkheid dat er een moordpoging heeft plaatsgevonden, Antonius heeft deze zelf verzonnen enkel en alleen om Octavianus in een slecht daglicht te stellen, en dit zou een teken van zijn ambitie zijn geweest.³³¹ De situatie was dus het gevolg van Antonius' persoon, niet van de situationele verklaring dat er daadwerkelijk een moordpoging zou

³²⁹ Gowing, *The triumviral narratives*, 91.

³³⁰ Idem, 91-3.

³³¹ Vell. Pat. 2.60; Pagán, *Conspiracy theory*, 32-3.

zijn geweest, of dat het in deze situatie nuttig zou zijn voor Antonius om in deze situatie te liegen om Octavianus in een slecht daglicht te plaatsen. De tweede theorie, dat Octavianus volgens Antonius een moordpoging zou hebben beraamd, gaat echter wel uit van de situationele verklaring. Bij Appianus zien we ook de twee opties: dispositioneel boven situationeel bij Octavianus' aanklacht, en situationeel boven dispositioneel bij de aanklacht van Antonius.³³² In deze laatste situatie krijgt de situationele verklaring, Antonius die de situatie misbruikt om zijn rivaal in een slecht daglicht te stellen, voorkeur op de dispositionele verklaring dat Antonius dit zou doen vanuit zijn eigen persoonlijkheid, zoals de ad-hominem-aanval van Velleius op Antonius. Hetzelfde valt te zien bij Dio: door zijn beschrijving dat mensen die achterdochtig tegenover elkaar komen te staan nadat ze al vijandig tegenover elkaar hadden gestaan, alles als opzettelijk en kwaadaardig zien, wordt er hier meer nadruk gelegd op de daadwerkelijke situatie waarin Antonius en Octavianus zich bevinden, en niet op de dispositionele positie van Antonius of Octavianus zelf.³³³ Elk paar personen in die situatie zouden volgens Dio, door hetzij verraad, hetzij laster, terug vijandig tegenover elkaar komen te staan. Maar anderzijds is er ook de laster, die, parallel met hierboven, door deze woordkeuze dispositioneel lijkt.

Een element dat hier nauw bij aansluit is Pagán's motto, waarom goede mensen het slachtoffer worden van slechte daden.³³⁴ Bij Appianus en Dio zou Antonius met de laster of het daadwerkelijk geloven dat er een moordpoging op hem gepland of geprobeerd was, de goede persoon zijn die zegt dat hij een slachtoffer was. Bij Appianus gebeurt dit bijvoorbeeld ook zeer duidelijk bij Octavianus in zijn brief naar de veteranen in de *coloni*: er zou een samenzwering zijn tegen hem, de adoptiefzoon van Caesar.³³⁵ Bij Velleius' eigen aanklacht is de situatie omgekeerd: hier is Octavianus het slachtoffer, en is hij het slachtoffer van de samenzweringstheorie van Antonius' theorie. Een derde element, dat bij het tweede aansluit, is dat leiders inspelen op het gevoel van machteloosheid en periodes van crisis: zowel Antonius bij Appianus en Dio als Octavianus bij Appianus lijken dit element te onderstrepen.³³⁶ Antonius stelt dat hij aangevallen werd, wat toont dat hij in gevaar is, en dat er een vijand is op wie de burgers van Rome en de veteranen hun pijlen kunnen richten, en Octavianus stelt tegenover de veteranen dat de senaat en Antonius het op hem gemunt hebben. Zoals ik heb besproken in het vorige hoofdstuk zorgt de instabiele periode ook voor een goede verspreiding van de samenzweringstheorieën, wat zeker het geval lijkt bij Appianus' narratief.³³⁷ Bij Velleius lijkt de theorie echter niet te onderstrepen dat Octavianus zich machteloos zou voelen bij de situatie. Vervolgens stellen Appianus en Dio dat Antonius de enige is die ziet wat er gebeurt, vergelijkbaar met Cicero's aanklachten in het vorige hoofdstuk: Antonius stelt zichzelf voor als enige die ziet wat een gevaar Octavianus en zijn moordpogingen wel betekenen.³³⁸ Hetzelfde zien we bij Appianus' Octavianus tegenover de veteranen. Tenslotte is er het element dat er voor elke samenzwering een tegensamenzwering te identificeren zou vallen.³³⁹ Bij Appianus doet Octavianus dit zeer duidelijk: na de beschuldiging van Antonius komt hij met een eigen samenzweringstheorie op de proppen, dat Antonius de valse aanklacht verspreidt om het volk te paaien en naar zijn kant te trekken, om zo de leider van de Caesarianen te worden en meer macht in handen te krijgen. Bij Velleius is het de auteur

---

³³² App. B Civ. 3.38.

³³³ Cass. Dio 45.8; ook het element dat alles verbonden is en niets toevallig lijkt is hierin aanwezig, zoals hierboven gesteld. Spencer, *Conspiracy narratives*, 149.

³³⁴ Pagán, *Conspiracy theory*, 1; Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 159-60.

³³⁵ App. B Civ 3.31

³³⁶ Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 157.

³³⁷ Zie hier bijvoorbeeld de reactie van Octavianus en de mogelijke verklaring van het volk zelf, App. B Civ. 3.39-40.

³³⁸ Spencer, *Conspiracy narratives*, 150-2.

³³⁹ Pagán, *Conspiracy narratives*, 129.

zelf die de tegensamenzweringsstheorie insinueert. Dio plaatst de twee samenzweringsstheorieën naast elkaar, en stelt dat ze beide mogelijk waren.

Wat deze gebeurtenissen ook zo interessant maken, is dat er hier, in tegenstelling tot de vorige hoofdstukken, wel sprake lijkt van Pagán's epistemologische vacuüm.³⁴⁰ Cicero's brief is geschreven terwijl hij zich buiten Rome bevond, en spreekt over de moordpoging in wat meer op een gerucht lijkt dan op nieuws. Appianus en Dio geven meerdere opties over wat er gebeurd kon zijn, Velleius lijkt er zeker van dat er geen poging zou geweest zijn, maar is enorm onbetrouwbaar over de geloofwaardigheid van de moordpoging, en Suetonius en Plutarchus lijken zeker te zijn van de moordpoging, of die nu gebeurd zou zijn of slechts gepland was, maar spreken allebei vanuit een eerder biografisch perspectief, om enerzijds nadruk te leggen op Octavianus' handelingen inzake de burgeroorlog bij Suetonius en anderzijds op de val en daaropvolgende wederopstanding van Antonius. De gebeurtenissen bevinden zich dus, zeker tegenover de gebeurtenissen van de vorige hoofdstukken, in een groter epistemologisch vacuüm, wat ook verklaart waarom er zoveel verschillende verklaringen worden gegeven door de auteurs. Ten slotte valt ook op te merken dat ook Pagán's stelling dat samenzweringsstheorieën worden gebruikt om duurzame vooroordelen in stand te houden en ongelijke machtsverhoudingen te rechtvaardigen ook hier wel van toepassing is, in tegenstelling tot de vorige hoofdstukken.³⁴¹ Vooral bij Velleius zien we hier dat Octavianus' positie, die nauwelijks legaal zou zijn totdat hij Antonius zou aanvallen bij Mutina, verdedigd wordt, en dat zijn positie gerechtvaardigd wordt. De Octaviaanse propaganda, die ik in latere hoofdstukken aanhaal, is hier duidelijk zichtbaar.

Er zijn echter ook punten die niet overeenstemmen met het bestaand onderzoek. Net zoals de vorige hoofdstukken is er opnieuw het element van de zondebokken: wederom gaat het niet om vrouwen, slaven of buitenlanders die een grote rol spelen, maar om Octavianus, Antonius, en in mindere mate de senaat.³⁴² Maar er zijn ook verschillen die wel in (een van) de vorige hoofdstukken voorkwamen, maar niet bij de theorieën in dit hoofdstuk. Een eerste hiervan is de vervanging van de historische specificiteit.³⁴³ Bij de vorige hoofdstukken zagen we dat er historische vergelijkingen werden getrokken om de situaties als ahistorisch voor te stellen. Bij deze theorieën zien we dit echter niet. Het zou makkelijk zijn om vergelijkingen te trekken naar de vorige burgeroorlogen, wat bijvoorbeeld wel wordt gedaan door Dio's Calenus, maar niet door de auteurs inzake de moordpoging of de aanklacht dat deze zou hebben plaatsgevonden.³⁴⁴ Vervolgens wordt bij deze theorieën de stad Rome niet als slachtoffer voorgesteld.³⁴⁵ Het gaat voor deze theorieën specifiek over Antonius en Octavianus als mogelijke slachtoffers, en er wordt geen directe nadruk gelegd op de gevolgen voor de staat. Tenslotte wordt er ook geen nadruk gelegd op het bevestigen van het huidige politieke systeem. Zowel Antonius als Octavianus lijken hier eerder op het persoonlijke niveau elkaar te beschuldigen, dan de Romeinse staat erin te betrekken.

---

³⁴⁰ Idem, 2.

³⁴¹ Idem, 4-5.

³⁴² Idem, 1-2.

³⁴³ Idem, 27-8.

³⁴⁴ Cass. Dio 46.2.

³⁴⁵ Pagán, "Towards a model," 31.

4. Recent onderzoek: samenzweringstheorieën en fake news

In mijn inleiding haalde ik kort de link aan tussen *fake news* en samenzweringstheorieën aan, verwijzend naar het artikel van Avramov, Gatov en Yablokov. In dat artikel stellen deze auteurs dat *fake news* een versterkende werking heeft ten aanzien van samenzweringstheorieën: er wordt als het ware ‘bewijs’ gevormd om een bepaalde theorie, zoals een samenzweringstheorie, te ondersteunen.³⁴⁶ Maar hierop bestaan er uitzonderingen. De auteurs van het artikel stellen dat er ook gevallen zijn, zoals het Pizzagate-schandaal, waarbij het *fake news* gelijktijdig wordt verspreid met de gedetailleerde ontwikkeling van de samenzweringstheorie.³⁴⁷ Het is interessant om te zien dat de samenzweringstheorieën hier enkel de regel volgen, en niet de uitzondering. In dit hoofdstuk zagen we bijvoorbeeld dat Appianus als extra detail geeft dat Antonius zijn lijfwachten wegstuurde, met de aanklacht dat ze agenten van Octavianus waren.³⁴⁸ Dit kan worden gezien als een versterkend geval van *fake news* voor de samenzweringstheorie, voor de mogelijkheid dat Appianus’ Antonius daadwerkelijk zou denken dat Octavianus een samenzwering tegen hem plande. Alhoewel Plutarchus geen daadwerkelijke samenzwering construeerde in zijn werk, zou hij wel stellen dat Antonius een rapport onder ogen kreeg waarin Octavianus’ complot zwart op wit zou staan.³⁴⁹ Ook dit element lijkt op het eerste gezicht informatie die bij alle auteurs zou voorkomen mocht dit daadwerkelijk waarheid zijn. Het meest verbazende element, is dat er echter niet veel voorbeelden van *fake news* inzake de samenzweringstheorieën lijken voor te komen. Verschillende auteurs geven wel verschillende interpretaties met eigen elementen, zoals Plutarchus, die lijken gegeven te worden om het eigen doel te ondersteunen. Octavianus die volgens Plutarchus daadwerkelijk zijn moord zou plannen en het element dat dit in een rapport werd opgenomen helpt zijn afbeelding van Antonius, die tot een persoonlijk dieptepunt komt. Cicero en Dio geven allebei relatief weinig details of andere mogelijkheden, Velleius draait de samenzwering om, en Suetonius geeft een verklaring die best mogelijk is, namelijk dat anderen bij Octavianus aandrongen om een samenzwering tegen hem te plannen. Al deze auteurs zouden hun individuele doelen kunnen versterken, en de auteurs die samenzweringstheorieën naar voren schuiven zouden die ook kunnen versterken. Maar buiten Appianus en Plutarchus, die zelfs geen samenzweringstheorie naar voor lijkt te brengen, gebruiken de andere auteurs hier geen *fake news*. We zullen dit bijvoorbeeld wel zien bij de aanklachten van Octavianus tegen Antonius, oplopend naar de slag bij Actium.

Het verbaast niet dat het wel de twee situaties zijn waarin Octavianus en Antonius tegenover elkaar staan waarbij *fake news* voorkomt. Avramov, Gatov en Yablokov merken op dat samenzweringen meer voorkomen bij politieke propaganda en oorlogsvoering, en iets later dat *fake news* in gelijkaardige situaties goed lijkt aan te slaan.³⁵⁰ Ook inhoudelijke gelijkenissen lijken het samengaan van de twee te helpen: beiden zijn gericht op publieke figuren (of groepen), en werken misleidend of vervalsend.³⁵¹ Hierbij valt echter wel op te merken dat deze laatste gelijkenis wel uitgaat van het misleidend of vervalsend karakter van samenzweringstheorieën, die naar mijn mening net het pejoratieve karakter van samenzweringstheorieën ondersteunt, en volgens mijn definitie ook niet handig is om te gebruiken, aangezien er ook al samenzweringstheorieën zijn geweest die wel degelijk waar bleken te zijn.

³⁴⁶ Avramov, Gatov en Yablokov, “Conspiracy theories,” 513.

³⁴⁷ Idem.

³⁴⁸ App. B Civ 3.39.

³⁴⁹ Plut. Ant. 16.

³⁵⁰ Avramov, Gatov en Yablokov, “Conspiracy theories,” 515.

³⁵¹ Idem, 514.

Ten slotte spreken de auteurs ook over de interactie tussen *fake news* en samenzweringstheorieën. Ze stellen hierbij dat de twee elkaar versterken, en in een ‘luscyclus’ terechtkomen: *fake news* levert volgens hen input voor bekende samenzweringsnarratieven, die het *fake news* kunnen gebruiken als zogezegd bewijs voor de samenzwering zelf.³⁵² Er lijkt wel degelijk sprake te zijn van de wisselwerking tussen de twee: het lijfwacht-aspect zorgt ervoor dat Octavianus’ mogelijke samenzwering des te gevaarlijker en beter gepland lijkt, wat Octavianus nog minder betrouwbaar laat lijken, en anderzijds, indien er geen samenzwering van Octavianus zou geweest zijn, toont het dat Antonius niet bang is om grove leugens op elkaar te stapelen om zijn plan geloofwaardiger te maken.

5. Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik gekeken naar de relatie tussen Antonius en Octavianus, en de visies op de vermeende moordpoging van Octavianus en Antonius. Cicero verwijst naar de moordpoging, maar geeft geen details, en verzwijgt ze ook in zijn *Philippicae*, wat doet vermoeden dat hij de moordpoging niet in de verf wou zetten omdat Antonius nog steeds consul was, en dit Octavianus zou kunnen schaden. Toen Antonius Rome al had verlaten, zou het niet meer nuttig zijn geweest, Antonius zou immers snel tot staatsvijand worden benoemd. Suetonius spreekt over mensen die Octavianus zouden overtuigen om de moordpoging te begaan, terwijl Plutarchus spreekt over een droom en een rapport die Antonius zouden hebben verwittigd dat Octavianus hem wou vermoorden. Beiden bekijken de activiteit vanuit een ander hoofdpersonage, en beide lijken dit te doen voor het dramatische effect voor het biografische karakter van hun werk. Velleius, Appianus en Dio komen met de dubbelsamenzweringstheorie. Bij Velleius gaat de ene uit van Antonius zelf, waarop Velleius deze theorie gebruikt voor zijn eigen samenzweringstheorie, om Antonius’ karakter in de verf te zetten, als tegenstander van zijn geliefde Octavianus. Appianus laat beide theorieën uitgaan van zijn personages, en geeft verschillende samenzweringstheorieën en andere verklaringen: Octavianus die hulp nodig heeft van de veteranen, Antonius’ legaten die op de hoogte zijn van de samenzweringen tegen hen, en dan de dubbeltheorieën van Antonius en Octavianus tegen elkaar. Dio, die zelf verwijst naar de twee mogelijke theorieën, geeft twee mogelijkheden, voor de terugkerende ruzie tussen Antonius en Octavianus: daadwerkelijk verraad van Octavianus, namelijk de moordpoging die echt zou geweest zijn, of laster, namelijk Antonius die loog over de aanklacht om het volk aan zijn kant te krijgen. De framing van deze gebeurtenissen door Appianus en Dio heb ik hierboven laten afhangen van hun overkoepelend doel, maar bij Dio krijgen we hiervoor een vrij stroeve verklaring. Een andere mogelijkheid is dat beide auteurs gewoon een overzicht willen geven van mogelijke verklaringen voor de heropstart van hun ruzie, na een periode van verzoening: Appianus geeft een vrij groot overzicht, terwijl Dio het korter en suggestiever voorstelt, misschien wetende dat zijn lezers Appianus’ werk zouden kennen.

Inzake de gelijkenissen en verschillen tussen deze samenzweringstheorieën en zowel de eerder aangehaalde theorieën als het onderzoek van Pagán, Roisman en Spencer, viel als eerste op dat de dispositionele verklaring soms voorrang krijgt op de situationele, maar dat de omgekeerde situatie ook voorkomt. Pagán’s mantra, waarom goede mensen slechte dingen overkomen, is zeker een belangrijk deel van de samenzweringstheorieën van Antonius en Octavianus, dat ervoor zorgt dat ze zichzelf als hulpbehoevend kunnen voorstellen om zo het volk en/of veteranen aan hun kant te kunnen krijgen. Daarbij helpt het ook dat ze hun situatie als periode van crisis kunnen afbeelden door bijvoorbeeld te insinueren dat hun tegenstander het op hen gemunt had, of dit zei om mensen aan hun kant te krijgen.

---

³⁵² Idem.

Zij waren dan ook de enige persoon die doorhad wat een gevaar de ander was, al zou Cicero zeker het sentiment delen dat Antonius een gevaar voor de staat zou zijn. De laatste, en voor dit hoofdstuk meest tekenende eigenschap, zijn de tegensamenzweringen, waardoor samenzweringen hier tegenover elkaar komen te staan bij Velleius, Appianus en Dio. Net zoals bij de vorige theorieën hebben vrouwen, slaven en buitenlanders hier ook weinig mee te maken. Maar tegenover de andere theorieën wordt er hier veel minder nadruk gelegd op het de-historiseren van de aanklachten, alhoewel het makkelijk zou lijken voor de auteurs om dit te doen. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat dit vooral interessant was voor de retorische samenzweringstheorieën van Cicero, en minder voor historiografische werken, al zou Velleius' werk eerder binnen de eerste categorie vallen, hoewel hij ook niet de-historiseert. Het slachtoffer van deze samenzweringstheorieën is hier, in tegenstelling tot het vorige hoofdstuk, niet Rome zelf, maar eerder de tegenstanders Octavianus en Antonius. Ten slotte lijkt er hier ook minder sprake van het systeembevestigend aspect van samenzweringstheorieën, hoogstwaarschijnlijk door de positie van Antonius en Octavianus die beiden op hun eigen manier tegenover de senaat stonden: Octavianus als illegale generaal, en Antonius als onbetrouwbare consul.

Tenslotte heb ik aangetoond dat, hoewel de definiëring van Avramov, Gatov en Yablokov volgens mij een klassieke fout maakt, hun visie op de link tussen *fake news* en samenzweringstheorieën ook kan toegepast worden inzake samenzweringstheorieën uit dit hoofdstuk, en ook de situatie oplopend naar Actium. Hierbij is het interessant dat dit enkel lijkt voor te komen bij de relatie tussen Antonius en Octavianus, wat lijkt te suggereren dat *fake news* misschien eerder gelinkt kan worden aan propaganda dan aan samenzweringstheorieën.³⁵³

In het volgende hoofdstuk bespreek ik de afloop van de veldslagen bij Mutina, en hoe de vertegenwoordigers van de winnaars, zowel Octavianus als Cicero, de slachtoffers van een samenzweringstheorie werden. Dit is tevens het laatste hoofdstuk waarbij ik bronnen van Cicero kan gebruiken, aangezien hij bij de creatie van het tweede triumviraat op de proscriptielijsten werd gezet, en kort daarna aan zijn einde komt. Een tweede aspect dat dit hoofdstuk speciaal maakt, is dat ik twee aparte situaties bespreek: enerzijds de theorie dat Cicero de dictatuur na zou streven, nadat er geruchten kwamen dat Antonius de veldslagen bij Mutina had gewonnen, en anderzijds dat Octavianus verantwoordelijk zou zijn voor de dood van de consuls Hirtius en Pansa.

---

³⁵³ Zie inzake propaganda en de burgeroorlogen tussen 44 en 31 voor Christus Loïc Borgies, *Le conflit propagandiste entre Octavien et Marc Antoine: De l'usage politique de la uiterpretatio entre 44 et 30 a. C.* (Brussel: Editions Latomus, 2016), specifiek 16-19 voor een overzicht van voorgaande werken en Marie-Laure Freyburger-Galland, "Political and religious propaganda between 44 and 27 BC," *Vergilius* 55 (2009): 17-30.

Hoofdstuk 4: Mutina en Rome

In dit vierde hoofdstuk kijk ik naar twee situaties: enerzijds het overlijden van de consuls, en anderzijds geruchten over Cicero, die de leiding van de stad Rome in handen leek te hebben. Cassius Dio en Suetonius spreken allebei over mogelijk kwaad opzet aan de kant van Octavianus, dat als verklaring werd gegeven door de senaat om Octavianus in een slecht daglicht te plaatsen. In Rome zullen we zien dat Cicero de ene samenzweringstheorie — die tegen hem gericht is — bestrijdt met een andere. Nadat ik weer kort de historische situatie schets en de samenzweringstheorieën bespreek, en in welke mate andere auteurs deze visie al dan niet delen, bespreek ik opnieuw de gelijkenissen en verschillen met de vorige samenzweringstheorieën en het bestaand onderzoek inzake samenzweringstheorieën in de klassieke oudheid. Tenslotte ga ik kort in op het onderzoek van Peter Krekó, inzake het bestrijden van samenzweringstheorieën.

1. Historische setting: april 43 – oktober 43

Bij Mutina kwamen Octavianus en de twee consuls, Hirtius en Pansa, tegenover Antonius te staan. Tijdens de eerste veldslag op 14 april, de slag bij Forum Gallorum, werd Pansa verwond, maar kon Hirtius met zijn troepen Antonius terugdringen. Octavianus verdedigde Hirtius' en zijn kamp, en de drie werden tot imperator benoemd. In de daaropvolgende veldslag, de eigenlijke slag bij Mutina, werd Antonius verslagen, maar werd Hirtius gedood, en Pansa overleed niet veel later aan zijn verwondingen.³⁵⁴ In Rome zou Cicero de leiding op zich hebben genomen, en volgens Appianus zou hij Antonius' handlangers die zich nog in de stad bevonden extra belasten, waarna Publius Ventidius hem zou proberen te arresteren. Cicero zou volgens hem moeten vluchten, maar geen enkele andere auteur vermeldt deze anekdote.³⁵⁵ Hoe dan ook keek men nog steeds naar Cicero als invloedrijk persoon, en ook enkele weken na de gebeurtenissen staat hij nog steeds in contact met belangrijke personen als Lepidus en Decimus Brutus, die hem nog steeds op de hoogte hielden en hem te vriend wilden houden, zelfs al zou dit bij Lepidus duidelijk niet echt gemeend lijken.³⁵⁶

Decimus Brutus liet aan Cicero weten dat hij Antonius niet kon achtervolgen aangezien hij geen cavalerie en pakhieren had.³⁵⁷ Octavianus zou Antonius kunnen achtervolgen, maar deed dit uiteindelijk niet. De weken en maanden hierna zouden Plancus en Lepidus zich bij Antonius aansluiten, en zou Octavianus zich tenietgedaan en gebruikt voelen ten aanzien van de senaat. Die zou vooral, of volgens sommige auteurs enkel, Decimus Brutus eren en het commando over de troepen aan hem geven.³⁵⁸ Hierdoor gekrenkt trok Octavianus naar Rome met onder andere de legioenen van Hirtius en Pansa, om het consulaat af te dwingen.³⁵⁹ Als consul zorgde hij ervoor dat Antonius en Dolebella geen *hostes* meer waren, en hij vormde samen met Antonius en Lepidus het tweede triumviraat. Octavianus moest van zijn troepen een huwelijksverbond sluiten met Antonius' stiefdochter, en er werden proscriptielijsten aangelegd, waarop onder andere Cicero's naam zou komen te staan.³⁶⁰

³⁵⁴ Rawson, "The aftermath," 483; voor een verslag van de slag bij Forum Gallorum, zie Cic. Fam. 10.30.

³⁵⁵ App. 3.66.

³⁵⁶ Cic. Fam. 10.34, 34a, 11.13, 20. Velleius noemde Cicero de "stem van het volk", Vell. Pat. 2.66.

³⁵⁷ Cic. Fam. 11.13.

³⁵⁸ App. B Civ. 74; Cic Fam. 11.20; Dio 46.39; Vell. Pat. 2.62; Rawson, "The aftermath," 484-5.

³⁵⁹ Rawson, "The aftermath," 485.

³⁶⁰ Idem, 486.

In deze periodes zien we twee samenzweringstheorieën: ten eerste stellen enkele auteurs dat de dood van de consuls Hirtius en Pansa niet zomaar toevallig plaatsvond, maar dat dit door Octavianus gepland zou zijn. Ten tweede zien we dat Cicero in zijn veertiende *Philippica* spreekt over geruchten dat hij dictator zou willen worden, nadat er bericht kwam na de slag bij Forum Gallorum waarin verkeerdelijk werd doorgegeven dat Antonius de consuls overwonnen zou hebben. Dit gerucht probeert hij tegen te spreken door een samenzweringstheorie naar voor te schuiven tegen hem. In tegenstelling tot de vorige hoofdstukken behandel ik hier de samenzweringstheorieën niet per auteur, maar per situatie. Dit doe ik vooral door de bronnensituatie: veel auteurs verwijzen helemaal niet naar de samenzweringstheorieën, of lijken er zelf geen te gebruiken, en diegene die dit wel doen, doen dit niet altijd uitgebreid.

2. Moord en macht

a. Hirtius, Pansa en Octavianus

Van alle auteurs die ik bespreek in deze thesis zijn er maar twee die daadwerkelijk de mogelijkheid van een samenzweringstheorie inzake de dood van Hirtius en Pansa openhouden, namelijk Cassius Dio en Suetonius. Suetonius beschrijft dit het meest gedetailleerd:

As Hirtius lost his life in battle during this war, and Pansa shortly afterwards from a wound, the rumour spread that he had caused the death of both, in order that after Antony had been put to flight and the state bereft of its consuls, he might gain sole control of the victorious armies. The circumstances of Pansa's death in particular were so suspicious, that the physician Glyco was imprisoned on the charge of having applied poison to his wound. Aquilius Niger adds to this that Augustus himself slew the other consul Hirtius amid the confusion of the battle.³⁶¹

Ten eerste spreekt Suetonius hier zelf over een gerucht. In mijn ogen blijft het hier niet bij: hij geeft extra informatie en details en zelfs een reden waarom Octavianus dit zou kunnen hebben gedaan. De elementen van samenzweringstheorieën lijken hier allemaal van toepassing te zijn. Ten eerste is het duidelijk een uitleg voor bepaalde gebeurtenissen, namelijk de dood van Hirtius en Pansa, die in nevelen gehuld zouden lijken. Er wordt geen bewijs gegeven, enkel ongefundeerde aanklachten tegen Glyco en Octavianus, en een getuigenis door de historicus Aquilius Niger, die niet door de andere behandelde schrijvers wordt vermeld.³⁶² Octavianus' plan zou grootschalig zijn, aangezien het de positie van de senaat en van de hele republiek enorm zou verzwakken, en hij de legers voor zichzelf kon nemen. Het plan zou in het geheim gepland en uitgevoerd zijn, aangezien de meeste auteurs er niets van zouden hebben gemerkt. Octavianus wordt tenslotte ook gezien als hypercompetent, aangezien hij zelf Hirtius zou kunnen vermoorden zonder dat anderen ervan op de hoogte zouden zijn.

³⁶¹ Suet. Aug. 11 "Sed ut cognovit Antonium post fugam a M. Lepido receptum ceterosque duces et exercitus consentire pro partibus, causam optimatum sine cunctatione deseruit, ad praetextum mutatae voluntatis dicta factaque quorundam calumniatus, quasi alii se puerum, alii ornandum tollendumque iactassent, ne aut sibi aut veteranis par gratia referretur. Et quo magis paenitentiam prioris sectae approbaret, Nursinos grandi pecunia et quam pendere nequirent multatos extorres oppido egit, quod Mutinensi acie interemptorum civium tumulo publice exstructo ascripserant pro libertate eos occubuisse."

³⁶² Over deze historicus weten we niets, tenzij dat Suetonius hem hier gebruikte als bron. Karl-Ludwig Elvers, "A. Niger," *Brill's New Pauly*, geraadpleegd 27.04.2021. referenceworks.brillonline.com.

Suetonius frame dit vanuit de onzekerheid van deze gebeurtenissen. In de vorige passage, behandeld in het vorige hoofdstuk, was Suetonius zeker van zijn stuk: Octavianus had moordenaars op Antonius afgestuurd.³⁶³ In tegenstelling tot die situatie, toont Suetonius hier onzekerheid, houdt hij zich op een afstand door te spreken over een gerucht. Alhoewel hij zelf geen mening heeft over de geloofwaardigheid van de geruchten, gaat hij wel in detail in op de elementen à charge. Wat hij hier doet, is dus een andere versie van wat hij deed in de vorige passage: daar was hij overtuigd zonder de nood om bewijs naar voor te brengen, terwijl hij hier zwijgt over de geloofwaardigheid, maar wel bewijs bespreekt. Beide passages hebben echter hetzelfde doel: tonen dat Octavianus het heft in handen kon nemen, of zou kunnen hebben genomen. De framing doormiddel van het gerucht is duidelijk. Octavianus wou troepen voor zich wou winnen en tegenstanders uit wou schakelen nadat duidelijk werd dat ze tegen Antonius zouden winnen, en wordt bestempeld als gevaarlijk en machtshongerig. De impliciete oplossing is dat hij tegengehouden moest worden om dit te herhalen tegenover andere belangrijke republikeinse individuen. Maar door het gerucht naar voor te schuiven en details erbij te geven, kan hij dit gebruiken om zijn doel voor de passages er juist voor en juist na verder te zetten in deze passage, zelfs al is er geen eensgezindheid over de zekerheid van de gebeurtenissen zelf.³⁶⁴

Cassius Dio beeldt de gebeurtenissen licht anders af. In plaats van zelf min of meer neutraal te blijven over de geloofwaardigheid van de aanklacht, en daarbij gebruik te maken van een gerucht, spreekt hij over de aanklacht als uitgaande van de senaat:

Up to this time Caesar (Octavianus) was being aggrandized by the people and the senate, and consequently expected that among other honours to be bestowed he would forthwith be appointed consul; for it happened that Hirtius perished in connection with the capture of Antony's camp and that Vibius died of his wounds not long afterwards, so that Caesar was charged with having caused their death that he might succeed to the office. But the senate had already, while it was still uncertain which of the two would prevail, taken the precaution to abolish all the privileges the granting of which hitherto to any individuals contrary to established custom had paved the way to supreme power,³⁶⁵

Dio stelt hier duidelijk dat de senaat probeerde om Octavianus weg te houden van het ambt van consul, en dit op twee manieren: door te stellen dat hij zelf consul wou worden, geven ze hem een duidelijk motief om de twee te hebben vermoord. Met andere woorden, een samenzweringstheorie. Anderzijds namen ze zelf al maatregelen om machtsmisbruik tegen te gaan, zodat Octavianus, mocht hij consul worden, zijn macht niet zou kunnen misbruiken. In tegenstelling tot Suetonius, die spreekt vanuit onzekerheid, krijgen we hier een samenzweringstheorie die wordt gebruikt om een politieke machtshongerige tegenstander in een slecht daglicht te stellen.

³⁶³ Suet. Aug. 10. Ik heb ook besproken hoe Cicero hier ook zeker van was, maar latere auteurs er een stuk minder zeker over waren.

³⁶⁴ Suet. Aug. 12 spreekt over zijn verraad tegenover de senaat en Cicero, wanneer hij een alliantie zal beginnen met Antonius en Lepidus.

³⁶⁵ Cass. Dio 46.39: “Μέχρι μὲν οὖν τούτων ὁ Καῖσαρ καὶ πρὸς τοῦ δήμου καὶ πρὸς τῆς βουλῆς ἠϋξέτο, κάκ τούτου τά τε ἄλλα τιμηθήσεσθαι καὶ ὑπατος εὐθύς ἀποδειχθήσεσθαι προσεδόκα· συνέβη γὰρ τὸν τε Ἴρτιον ἐν τῇ τοῦ Ἀντωνίου στρατοπέδου καταλήψει καὶ τὸν Οὐίβιον ἐκ τῶν τραυμάτων μὴ πολλῶ ὕστερον φθαρῆναι, ὅθεν αἰτίαν τοῦ θανάτου αὐτῶν πρὸς τὴν τῆς ἀρχῆς διαδοχὴν ἔσχεν. ἡ δὲ γερούσια πρότερον μὲν, ἕως ἔτι ἀδηλον ἦν ὀπότερός σφων κρατήσῃ, πάνθ’ ὅσα ἐν τῷ πρὶν δυναστείας τισὶν ἕξω τῶν πατρῶν δοθέντα παρεσκευάκει προκατέλυσαν, ἐπ’ ἀμφοτέροις μὲν που ταῦτα ψηφισάμενοι ὡς καὶ προκαταληψόμενοι δι’ αὐτῶν τὸν νικήσοντα, τὴν δὲ αἰτίαν ἐς τὸν ἕτερον τὸν ἡττηθῆσόμενον μέλλοντες ἀναφέρειν.”

De samenzweringstheorie voldoet aan de voorwaarden: een samenzwering als verklaring voor de dood van de consuls, geen bewijs, zogezegd gepland zodat hij zelf troepen en een goede positie binnen de Romeinse staat zou verkrijgen, en impliciet geheim gepland en uitgevoerd, aangezien aanhangers van de consuls en senaat hem zeker zouden hebben proberen tegenhouden. De framing die hier wordt gebruikt en die van Suetonius zijn twee kanten van dezelfde munt: Suetonius probeert te onderstrepen dat Octavianus niet terugdeinsde voor politiek geweld, of het nu lukte of niet, om hem te karakteriseren. Dio's senaat gebruikt de samenzweringstheorie echter als aanklacht tegen een machtslustig individu. Dit past ook perfect binnen Dio's narratief: Dio keek voorwaarts, met Octavianus als hoofdpersonage.³⁶⁶ Aangezien Octavianus zich tegen de senaat zou keren, helpt het om hem een extra motief te geven. Een aanklacht dat hij verantwoordelijk zou zijn voor de moord is dus een prima springplank voor Octavianus' handelingen die hierop volgen. De samenzweringstheorie wordt hier dus gebruikt in de framing van de samenzweringstheoretici, niet van de vermeende dader, net zoals Velleius bijvoorbeeld Antonius karakteriseert door het gebruik van een samenzweringstheorie om Octavianus te beschuldigen.

Andere auteurs halen deze aanklachten echter niet aan. Cicero spreekt over de dood van de consuls als ongelukkig en spijtig, waarbij hij lijkt te verwijzen naar Octavianus die nu zelf machtsghongerig het consulaat zou najagen.³⁶⁷ Zijn veertiende *Philippica* wordt geplaatst op de 21ste april, de dag van de slag bij Mutina, waardoor Cicero hierin niet ingaat op de dood van de consuls, die dezelfde dag zou plaatsvinden. Velleius blijft zoals verwacht zeer kort, en vermeldt enkel dat de twee stierven, de ene op het slagveld, de andere een paar dagen later.³⁶⁸ Appianus stelt dat Octavianus zich haastte om het lichaam van Hirtius te halen na diens dood, waarbij er geen enkele verwijzing is naar een slechte relatie tussen Octavianus en de consuls, integendeel: Pansa zou op zijn sterfbed verteld hebben dat de senaat hem uit de weg zou willen ruimen en dat ze hem enkel gebruikten tegen Antonius. Zoals bij Cassius Dio krijgen we hier een goede verklaring waarom Octavianus zich tegen de senaat zou keren, maar Pansa wordt hier als een uiteindelijke martelaar voor de Caesarianen voorgesteld.³⁶⁹ Plutarchus, tenslotte, vermeldt zowel in zowel zijn *Leven van Cicero* als in zijn *Leven van Antonius* dat de consuls stierven tijdens en na de slag bij Mutina, maar ook niet meer dan dat.³⁷⁰ Pagán vermeldt tenslotte dat ook Tacitus deze zaken wel bespreekt.³⁷¹

De reden waarom auteurs iets niet vermelden is moeilijker vast te stellen dan de reden waarom ze iets wel vermelden. Cicero zou zijn afgunst van Antonius sterker in de verf kunnen zetten door de theorie zelf te gebruiken in zijn brieven, zelfs al zou hij er geen extra *Philippica* voor schrijven. Bij Appianus zou het gerust passen in Gowings visie dat Appianus keek op welke manier Octavianus het tot keizer zou schoppen: de eventuele zet dat hij de senaat en magistraten opzij zou schuiven door de consuls te vermoorden zou hiervan een duidelijk aspect zijn, dus zou hij er alle baat bij hebben om het wel te vermelden.³⁷² Maar in tegenstelling tot Dio gooit hij het over een andere boeg, door Pansa een Caesariaanse martelaar te maken net voor zijn dood. Plutarchus zou in het *Leven van Cicero* hiermee Cicero's lot als slachtoffer van het tweede triumviraat nog beter in de verf kunnen zetten. Velleius is de enige auteur waarbij er niet onmiddellijk een reden voor de geest komt om dit wel te vermelden, aangezien dit zijn hoofdpersonage in een slecht daglicht zou plaatsen.

³⁶⁶ Gowing, *The triumviral narratives*, 35.

³⁶⁷ Cic. Fam. 11.10, 12.25a.

³⁶⁸ Vell. Pat. 2.61.

³⁶⁹ App. B Civ. 3.71, 75-6.

³⁷⁰ Plut. Ant. 17.

³⁷¹ Pagán, *Conspiracy theory*, 97.

³⁷² Gowing, *The triumviral narratives*, 35-6.

Wat opvalt is dat Appianus zijn relatie tussen Octavianus en de consuls laat doortrekken naar Octavianus' breuk met de senaat, aangezien hij de aantijgingen gebruikt om zich te verzekeren van de troepen:

Making a personal appearance before his assembled troops, he detailed the insults delivered to him by the senate, and the plot against all Gaius Caesar's partisans, who were being destroyed one by one. He urged them to fear for their own interests if they were transferred to a general who was hostile to their party, or sent to one war after another with the purpose of either having them killed or setting them against each other.³⁷³

Cassius Dio stelt ook dat Octavianus de senaat beschuldigde, maar geeft geen details.³⁷⁴ Velleius spreekt zich ook uit over de senaat die nu zijn 'ware aard' als 'Pompeïsche partij', maar beschuldigt die er zelf van, in plaats van Octavianus de mededeler te laten zijn.³⁷⁵ Plutarchus draait de rollen om, en laat Octavianus in Cicero's Leven de senaat verraden, gelijkaardig aan Suetonius, die hem laat overlopen naar Antonius en Lepidus toen hij zou zien dat die samenwerkten.³⁷⁶ De aanklacht van Appianus (en in mindere mate ook die van Dio) lijkt op het eerste gezicht op een samenzweringstheorie, maar het schiet tekort: aangezien Pansa het complot van de senaat volgens Appianus uit de doeken doet, wordt de beschuldiging van Octavianus volgens hem ondersteund door bewijs. Dit toont ook aan dat niet zomaar elke aanklacht *an sich* een samenzweringstheorie was.

b. Cicero

Cicero gaf zijn speech die de basis vormde van zijn laatste *Philippica* op 21 april 43, een dag nadat het (juiste) nieuws van de slag bij Forum Gallorum, op 14 april 43, aankwam. Dit was ook de dag waarop de slag bij Mutina zou plaatsvinden.³⁷⁷ In zijn uiteindelijke veertiende *Philippica* vertelt hij ook over een gerucht tegen hem:

You know that during the past few days there was a vast amount of talk that on Shepherds' Day, that is today, I would come down to the Forum with the fasces. ... When, as you know, three or four days ago a sinister report from Mutina was circulating, our traitorous fellow citizens, puffed up with joy and insolence, gathered together in one place, ... When they plotted there our massacre and assigned functions among themselves—who would seize the Capitol, who the Rostra, who the city gates—they thought it likely that the community would rally to me, and so in order to bring me into odium or even peril of my life when that happened, they spread this rumor about the fasces.³⁷⁸

³⁷³ App. B Civ. 3.86: "ἀλλ' αὐτὸς ἐς τὸν στρατὸν συνειλεγμένον ἐπελθὼν, τὰ τε ὑβρίσματα, ὅσα ἐς αὐτὸν ἐκ τῆς βουλῆς γέγενητο, κατέλεξε, καὶ τὴν ἐς πάντας τοὺς Γαΐου Καίσαρος ἐπιβουλήν, καθ' ἓνα καθαιρουμένους, δεδιέναι τε αὐτοῖς περὶ σφῶν διεκελεύσατο, μεταφερομένοις ἕξ τε πολέμιον τῆς μοίρας στρατηγὸν καὶ πολέμους ἑτέρους ἀφ' ἑτέρων, ἵν' ἢ ἐκφθαρεῖεν ἢ καὶ πρὸς ἀλλήλους στασιάσειαν"

³⁷⁴ Cass. Dio 46.41.

³⁷⁵ Vell. Pat. 2.62.

³⁷⁶ Plut. Cic. 46; Suet. Aug. 12.

³⁷⁷ Shackleton Bailey, Ramsey en Manuwald, *Philippicae* 7-14, 291-2.

³⁷⁸ Cic. Phil. 14.14-15: "Scitis enim per hos dies creberrimum fuisse sermonem, me Parilibus, qui dies hodie est, cum fascibus descensurum [...] Cum, ut scitis, hoc triduo vel quadriduo tristis a Mutina fama manaret, inflati

Cicero brengt hiermee twee samenzweringstheorieën naar voor: ten eerste spreekt hij over een ongespecificeerde groep, waarschijnlijk aanhangers van Antonius, afgaande van de context, die de macht wilden grijpen in Rome. Ten tweede is er de theorie die hij hiermee probeert te verklaren, namelijk dat hij de macht zou willen grijpen in Rome, terwijl Octavianus en de consuls zich buiten Rome bevinden. Hierbij zien we de dubbele samenzwering die we ook in het vorige hoofdstuk zagen: een samenzwering wordt hierbij als de basis gezien voor een andere samenzwering.³⁷⁹ Beiden vormen een verklaring voor een bepaalde gebeurtenissen of situaties: de eerste verklaart Cicero's haantjesgedrag in Rome, dat onder andere wordt onderstreept door Appianus.³⁸⁰ De tweede gebruikt een samenzwering als verklaring voor het bestaan van de eerste theorie: de enige reden dat er een gerucht bestaat, is omdat Cicero's tegenstanders hem in een slecht daglicht wilden stellen.³⁸¹ Voor beiden wordt er geen bewijs geleverd: Cicero zegt specifiek dat de 'bron van al het kwaad' binnenkort bekend gemaakt zou worden, maar geeft geen specifieke naam.³⁸² Beide theorieën zijn grootschalig: de eerste veronderstelt de val van de senatoren en het verlies van de macht, de tweede veronderstelt dat Cicero de macht zou grijpen en Octavianus buitenspel zou zetten om zelf alleenheerser te worden. Cicero stelt dat de geruchten over zijn streven naar de dictatuur bekend zijn, maar lijkt zich niet uit te spreken over de openbaarheid van het complot tegen hem: enerzijds zou het wel in het geheim gepland zijn, en is Cicero de persoon die het naar buiten brengt, anderzijds kan het openbaar gebeuren, en kan er sprake zijn van een open samenzwering, zoals de theorie in hoofdstuk 2.³⁸³ Bij de andere theorie zou Cicero pas uit de schaduw komen wanneer hij de positie van dictator veiliggesteld zou hebben. Tenslotte worden in beide theorieën de verantwoordelijken hypercompetent geacht: in de eerste stelt Cicero dat ze de hele senaat uit de weg zouden kunnen ruimen, en in de tweede wordt Cicero als de de-facto bestuurder van Rome afgebeeld tijdens de afwezigheid van de consuls, Octavianus en Antonius. En deze afbeelding van Cicero is volgens mij de spil van deze twee theorieën.

Want uiteindelijk komen deze passages neer op Cicero die zichzelf in de verf kan zetten. Zoals ik hierboven stel, zijn de twee theorieën duidelijk verbonden: Cicero stelt de geruchten voor als een aanval op zichzelf door mensen die de macht in Rome willen overnemen en de senaat willen afzetten. Op deze manier kan hij enerzijds de geruchten van zijn mogelijk dictatuur van zich afslaan, maar anderzijds kan hij de aanklachten ook gebruiken om zijn leiderschap en positie te tonen: als hij kan tonen dat anderen bang zouden zijn omdat hij zo centraal staat in het hele bestuur, en tegelijk de dreiging van een mogelijke dictatuur kan wegnemen, blijft enkel zijn sterke positie over, en kan hij daarmee de geruchten omdraaien naar iets positief. Dit zou hij dan kunnen gebruiken om zijn overkoepelende doel in deze laatste *Philippica* te bekomen, om Antonius eindelijk als *hostis* te laten benoemen. Hij zou hier uiteindelijk ook in slagen, en zijn aanzien hooghouden tegenover Octavianus, die na Mutina hoogstwaarschijnlijk enorm veel prestige zou krijgen. Bij deze visie zou men nog een stap verder kunnen gaan, en stellen dat Cicero dit zelf zou kunnen hebben verzonnen, om de zogezegde samenzweersers te verbinden met Antonius en hem op deze manier nog meer in een slecht

---

laetitia atque insolentia impii cives unum se in locum, ad illam curiam furiis potius suis quam rei publicae infelicem congregabant. Ibi cum consilia inirent de caede nostra partirenturque inter se qui Capitolium, qui rostra, qui urbis portas occuparent, ad me concursum futurum civitatis putabant. Quod ut cum invidia mea fieret et cum vitae etiam periculo, famam istam fascium dissipaverunt;

³⁷⁹ Pagán, *Conspiracy narratives*, 129.

³⁸⁰ App. B Civ. 3.66.

³⁸¹ Het precieze plan was om eerst te insinueren dat Cicero dictator wou worden, hem zelf de *fascies* te overhandigen, om hem daarna door een gewapende groep te laten vermoorden, waarna ze de rest van de senatoren zouden aanvallen en de macht zouden grijpen. Cic. Phil. 14.15.

³⁸² De vertalers schuiven Calenus als mogelijke verantwoordelijke naar voor, zie Shackleton Bailey, Ramsey en Manuwald, *Philippicae* 7-14, 308, voetnoot 17.

³⁸³ Spencer, "Conspiracy narratives", 156.

daglicht te stellen, en zichzelf goed voor te stellen. Een tegenargument vindt men echter bij Cicero zelf: de tribuun Publius Apuleius hield een publieke vergadering om de geruchten te kop in te drukken.³⁸⁴ Dit toont dat er genoeg belang werd gehecht aan de geruchten, anders zouden ze die niet op deze manier publiek proberen tegen te spreken. Cicero's framing is dus concluderend zeer precies: de geruchten proberen hem te framen als een mogelijke dictator, maar Cicero ziet dit probleem, linkt het aan een samenzwering met de insinuatie dat het Antonius' handlangers zijn die zich tegen hem keren, en versterkt daarmee zijn eigen positie.

Het doelpubliek heeft ook een invloed op de manier waarop Cicero deze aanklachten voorstelt. In het tweede hoofdstuk merkte ik al op dat samenzweringstheorieën vooral werden gebruikt in situaties waarin Cicero de senaat wou overtuigen om bepaalde handelingen te nemen. In deze *Philippica* probeerde hij Antonius tot *hostis* te laten verklaren, wat dus in dit patroon past. Ook het element dat de samenzweerders zich na de dood van Cicero zouden keren tegen de senatoren, toont ook duidelijk dat hij dit publiek wou overtuigen.

Een vraag die bij Cicero's versie naar voor wordt gebracht, is waarom geen enkele andere auteur hiernaar verwijst. Bij de meeste auteurs kan hiervoor als argument aangehaald worden dat de gebeurtenissen in de stad Rome in de schaduw staan van de veldslagen bij Mutina. Deze auteurs, Velleius, Suetonius en Cassius Dio, hadden ook meer interesse in Octavianus dan in Cicero zelf. Ze halen hem dan ook vooral aan inzake zijn relatie met Cicero, in plaats van Cicero's daden in deze weken te behandelen. Hierop zijn er twee uitzonderingen, Plutarchus en Appianus. De eerste behandelt Cicero uitbundig in zijn *Leven van Cicero*. Maar zelfs in een narratief dat rond Cicero draait kan men geen verwijzing vinden naar de aanklacht dat hij dictator wou worden of zijn reacties hierop. Ook in dit werk lijkt de relatie tussen Octavianus en Cicero centraal te staan in de weken rond Mutina.³⁸⁵ Daarnaast is er Appianus, die eerder in dit hoofdstuk beschrijft hoe Cicero moest vluchten voor zijn handelingen tegen Antonius' trawanten.³⁸⁶ Alhoewel het misschien meer dan toeval is dat Cicero zowel in zijn *Philippica* als in Appianus' werk wordt bedreigd, dat het in beide gevallen lijkt te gaan om aanhangers van Antonius, en dat er sprake is van machtsmisbruik van Cicero, liggen de twee versies te ver uit elkaar. Bij Appianus moet Cicero vluchten omdat hij Antonius' aanhanger in de stad te zwaar zou belasten, waardoor Ventidius hem met twee legioenen van Antonius zou komen arresteren, terwijl Cicero volgens zijn eigen versie door samenzweerders werd beschuldigd dat hij een dictatuur na zou streven. De reden waarom hij zijn eigen versie naar voren schuift is onduidelijk. Mogelijke verklaringen zijn het eventuele gebruik van een bron die andere auteurs niet gebruiken en die nu verloren is, een grote misinterpretatie van Cicero's versie, of dat hij de situatie in Rome wou verbinden met de gebeurtenissen bij Mutina, en dit kon doen via Ventidius.

3. Samenzweringstheorieën in de oudheid

Net zoals de vorige theorieën zien we bij de aanklacht tegen Cicero een voorkeur voor de dispositionele verklaring over de situationele verklaring: de samenzweringstheorie dat hij een dictatuur wou

---

³⁸⁴ Cic. Phil. 14.16.

³⁸⁵ Plut. Cic. 42, 44-6.

³⁸⁶ App. 3.66.

introduceren gaat uit van Cicero's machtslust, en niet van de situationele verklaring dat men in tijden van chaos naar hem keek, zeker met de verkeerde informatie dat Antonius Octavianus en de consuls zou hebben verslagen.³⁸⁷ Zijn verdediging gaat ook eerder uit van een dispositionele verklaring: zijn vijanden zijn erop gebrand hem als dictator voor te stellen, om hem legitiem te kunnen vermoorden. Bij de dood van Hirtius en Pansa ligt de situatie iets moeilijker: Dio lijkt geen voorkeur te geven aan de dispositionele of situationele verklaring, terwijl Suetonius, zoals hierboven gesteld, wel meegaat in het bewijs à charge, en hierdoor meer waarde lijkt te hechten aan de dispositionele verklaring dat Octavianus de moorden had gepleegd of had laten plegen uit machtslust. Het tweede gelijkaardige element, het voorkomen van theorieën in tijden van crisis, lijkt hier overduidelijk van toepassing, zeker bij de theorie over Cicero.³⁸⁸ Pagán's mantra, waarom goede mensen slechte dingen overkomen, is bij de verschillende theorieën ook van toepassing: Hirtius en Pansa, in vele bronnen de schoolvoorbeelden van patriottische consuls, konden niet zomaar overlijden op het slagveld, er moest meer achter zitten, namelijk Octavianus' machtslust.³⁸⁹ En zowel Cicero als de geruchten insinueren dat de ander de macht in de stad wou grijpen, waarbij het volk de dupe zou zijn. Tenslotte, aansluitend op het vorige element, is Rome en haar bevolking hier het (toekomstige) slachtoffer van deze theorieën.³⁹⁰

Bij Cicero zien we ook weer enkele eigenschappen die we in de vorige hoofdstukken ook al tegenkwamen. Ten eerste stelt hij zichzelf voor als de enige die echt ziet wat er gebeurd, en als de persoon die het voortouw neemt om het gevaar te bestrijden.³⁹¹ Hij is ook niet bang om een samenzweringstheorie te bestrijden met een eigen samenzweringstheorie.³⁹² Tenslotte probeert zowel het gerucht tegen Cicero als Cicero zelf de nadruk te leggen op het onderhouden van de maatschappelijke waarden en politieke systeem: de positie van dictator had een slechte connotatie, en werd gezien als een aanval op het bestaande systeem, terwijl Cicero's theorie zich keerde tegen wat hij zag als een aanval op de staat.³⁹³ Dit laatste element zien we ook bij Dio en Suetonius: het gerucht en de aanklacht vanuit de senaat dat Octavianus de dood van de consuls had beraamd kunnen ook worden gezien als republikeins protectionisme, al is dit bij Dio veel sterker dan bij Suetonius.

Net zoals de vorige hoofdstukken zijn er ook een paar elementen die niet van toepassing lijken. Het eerste element hiervan is, weeral, dat er geen vrouwen, slaven of buitenstaanders betrokken blijken bij de samenzweringstheorieën.³⁹⁴ Ook het epistemologische vacuüm lijkt hier, zoals in de vorige hoofdstukken, niet van toepassing te zijn.³⁹⁵ De dood van Hirtius en Pansa wordt door Cicero niet als een verdacht overlijden te zien, de consuls stierven ten gevolge van de veldslagen, er lijkt geen initiële twijfel over te zijn. De theorieën kunnen vooral worden bekeken als een senatoriale aanval op de jonge generaal die op dat moment de sterkte persoon binnen Rome leek te zijn. De situatie in Rome lijkt ook niet voor te komen uit verdachte omstandigheden en een tekort aan kennis, maar uit politieke overwegingen. Daarnaast maakt geen enkele auteur bij het verwijzen naar deze theorie gebruik van de-historiseren om deze theorieën uit hun context te trekken en als ahistorisch voor te stellen.³⁹⁶ Ten slotte valt ook hier op dat er inzake Octavianus geen duurzame vooroordelen in stand worden

---

³⁸⁷ Pagán, *Conspiracy theory*, 32-3.

³⁸⁸ Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 159-60.

³⁸⁹ Pagán, *Conspiracy theories*, 1; Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 159-60.

³⁹⁰ Pagán, "Towards a model," 31.

³⁹¹ Spencer, "Conspiracy narratives," 150-2.

³⁹² Pagán, *Conspiracy narratives*, 129.

³⁹³ Pagán, *Conspiracy theory*, 4; Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 157.

³⁹⁴ Pagán, *Conspiracy theory*, 1-2.

³⁹⁵ Idem, 2.

³⁹⁶ Idem, 27.

gehouden of ongelijke machtsposities worden gerechtvaardigd.³⁹⁷ Bij Octavianus wordt die machtspositie net in vraag gesteld. Bij Cicero lijkt dit wel zo te zijn, aangezien hij bedreigd wordt door zijn machtspositie maar hiermee deze ook verdedigt en in de verf zet. Maar van duurzame vooroordelen is er duidelijk geen sprake.

4. Recent onderzoek: tegengaan van samenzweringstheorieën

Péter Krekó werkte in zijn bijdrage in het *Routledge Handbook* rond het tegengaan van samenzweringstheorieën en misinformatie. Zijn artikel spreekt onder andere over de soort samenzweringstheorieën die zo snel mogelijk aangepakt moeten worden en manieren om ze te bestrijden. Deze aspecten lijken een interessante invalshoek voor de samenzweringen in verband met Cicero.

Samenzweringstheorieën die onmiddellijk moeten worden aangepakt hebben volgens Krekó drie eigenschappen. De eerste is een hoge schadelijkheid. Hierbij haalt hij als voorbeelden theorieën over het H.I.V.-virus en tegen Joden aan, die zorgden voor enerzijds minder geloof in het virus, minder gebruik van condooms, en daarmee een sterkere verspreiding, en anderzijds meer geweld tegenover Joden.³⁹⁸ Een tweede element is een lage plausibiliteit: sommige theorieën hebben overduidelijke tegenargumenten, zoals het aantal mensen die mee in het complot moeten zitten voor grootschalige samenzweringstheorieën. Als voorbeelden geeft hij de bekende samenzweringstheorieën over de vervalsing van de maanlanding, de leugen van klimaatsverandering en de onderdrukking van onderzoek naar een medicijn voor kanker door farmaceutische bedrijven. Honderdduizenden mensen zouden hiervoor tegelijk hun mond voor moeten houden.³⁹⁹ Het laatste element is een hoge populariteit, omwille van 2 redenen: enerzijds zorgen populaire samenzweringstheorieën sneller voor grotere negatieve gevolgen, en anderzijds zorgt het bestrijden van minder populaire theorieën misschien eerder voor het populariseren van deze theorieën.⁴⁰⁰ Theorieën die zowel schadelijk, niet plausibel, als populair zijn, moeten dus zo snel mogelijk worden tegengehouden.

De theorie dat Cicero dictator wou worden, lijkt al deze vakjes aan te kruisen: ze is zeer schadelijk, aangezien de onrust en het nieuws dat Antonius gewonnen zou hebben ervoor zou kunnen zorgen dat men zich tegen Cicero zou keren, of dat een moordpoging op hem net gesteund zou worden, in plaats van tegengewerkt. Ze wordt daarentegen door Cicero voorgesteld als totaal ongeloofwaardig, door zijn verwijzing naar Catilina en hoe hij hem persoonlijk tegenhield, om zich voor te stellen als iemand die Rome op de eerste plaats zou zetten.⁴⁰¹ Tenslotte leek hij ook populair te zijn, aangezien Cicero vond dat hij het überhaupt moest aankaarten. De samenzweringstheorie lijkt er dus een die snel aangepakt moest worden, wat Cicero ook liet doen.⁴⁰²

Vervolgens geeft Krekó een typologie van manieren om samenzweringstheorieën te bestrijden. Hiervoor geeft hij 4 strategieën. De eerste is immunisatie: mensen proberen immuun te maken voor samenzweringstheorieën, zodat ze minder snel en minder geloof zouden hechten aan de theorieën. Een tweede is een preventieve aanval: men valt de bron van de samenzweringstheorie aan om de

³⁹⁷ Idem, 4-5.

³⁹⁸ Krekó, "Countering conspiracy theories and misinformation," 244.

³⁹⁹ Idem, 243.

⁴⁰⁰ Idem, 244.

⁴⁰¹ Cic. Phil. 14.14.

⁴⁰² Cic. Phil. 14.16.

informatie weg te houden van personen, met de nadruk op het afschermen van de bron voor andere mogelijke personen die de bron zouden kunnen geloven. Een derde mogelijkheid was gericht op de mensen die er wel al mee in aanraking kwamen, namelijk het genezen of helen. De bekendste vorm hiervan zou het tegenspreken van de argumenten van de tegenstander zijn, om de theorie te ontkrachten in de ogen van mensen die er in geloven. Tenslotte is er het terugslaan, gelijkaardig aan de tweede methode, maar waarbij hier de nadruk ligt op de aanval van de bron, onder andere door *fact-checking*.⁴⁰³

Van deze vier strategieën lijkt Cicero er drie toe te passen, namelijk genezen, terugslaan en immuniseren. Deze worden in Cicero's veertiende *Philippica* gecombineerd. Cicero valt namelijk de bron van de theorie zelf aan. De geruchten zouden zijn verspreid door burgers die Cicero als dictator wilden framen, om hem daarna te laten vermoorden. Ze zouden dus de aanklacht illegitiem naar voren schuiven, als middel in hun grotere plan om de macht in Rome over te nemen. Op deze manier geeft Cicero een motief voor de verspreiders van de theorie, waardoor de theorie minder geloofwaardig wordt, en valt hij de verspreiders zelf aan.⁴⁰⁴ Vervolgens zag ofwel hij, ofwel enkel zijn vriend, de tribuun Apuleius, in dat de aanklachten wel aan populariteit hadden gewonnen, en dat er daarom een publieke bijeenkomst moest worden georganiseerd om de theorie tegen te spreken. Op die bijeenkomst zou de menigte unaniem hebben verkondigd dat Cicero onschuldig was, en niets dan loyaal aan de republiek.⁴⁰⁵ Dit komt naar voor als tegenargument voor de theorie dat Cicero een dictatuur nastreefde, wat ook een genezingsstrategie is, maar ook elementen heeft van immunisatie, door zichzelf nogmaals als een beschermer van de republiek voor te stellen.

Een element dat hier echter wel belangrijk is, is dat Cicero de enige bron is voor de theorie die tegen hem is gericht. Geen enkele andere auteur spreekt expliciet over deze aanklachten, enkel Appianus' narratief dat Cicero moest vluchten door het extra belastingen van zijn tegenstanders komt hier licht in de buurt van. Hierboven heb ik al gesteld dat het echter ongeloofwaardig zou zijn om de aanklacht tegen Cicero te zien als een eigen creatie, aangezien het organiseren van de publieke bijeenkomst een te grote stap lijkt, indien Cicero daadwerkelijk de aanklacht zelf zou hebben verzonnen.

5. Conclusie

In dit hoofdstuk behandelde ik twee samenzweringstheorieën in de periode van de veldslagen bij Mutina. Inzake de eerste toonde ik aan dat de theorie bij Dio duidelijk een middel was om Octavianus in een slecht daglicht te plaatsen, dat door de senaat zou worden gebruikt. Octavianus zou de consuls hebben vermoord om daardoor zelf meer macht voor zichzelf te vergaren. Suetonius legt veel minder de nadruk op het slecht voorstellen, en focust zich vooral op het bewijs dat de theorie zou kunnen ondersteunen, al spreekt hij zich niet uit over het waarheidsgehalte ervan. Zowel Cicero als Velleius en Plutarchus spreken zich niet uit over deze theorie. Ze houden het kort, en vermelden juist de dood van de consuls. Appianus maakt van Pansa een Caesariaanse martelaar, die hij zou gebruiken als verklaring waarom Octavianus zich tegen de senaat zou keren, al is er bij het 'Caesariaanse complot' geen sprake van het gebruik van een samenzweringstheorie, door de rol van Pansa die de samenzwering zelf naar buiten brengt. Inzake de tweede theorie toonde ik aan dat Cicero hier een samenzweringstheorie, die gebouwd is op geruchten, tegengaat met een eigen samenzweringstheorie, waarbij hij de eerste

---

⁴⁰³ Krekó, "Countering conspiracy theories and misinformation," 247-51.

⁴⁰⁴ Cic. Phil. 14.14-5.

⁴⁰⁵ Idem. 14.16.

plaatst in een groter narratief dat bedoeld is om hem in een slecht daglicht te plaatsen. De meeste auteurs laten zich ook niet over deze situatie uit, maar Appianus geeft een eigen versie van de situatie in Rome met Cicero als leider in de stad, waarbij hij de stad zou moeten ontvluchten. De reden dat de meeste auteurs hier niet op focussen, kan misschien gevonden worden in hun voorkeur voor Octavianus en Antonius, die de meeste auteurs centraal lijken te stellen. Enkel voor Plutarchus en Appianus geldt dit niet, elk om hun eigen hierboven beschreven redenen.

Net zoals de vorige hoofdstukken zien we gelijkenissen en verschillen met het werk inzake samenzweringstheorieën en hun gebruik in de oudheid. We zien opnieuw dat er meestal de voorkeur wordt gegeven aan de dispositionele verklaring boven de situationele, en dat samenzweringstheorieën vaak in tijden van crisis naar voor komen, met waarschijnlijk het beste voorbeeld in de samenzweringstheorie tegen Cicero. Pagán's mantra, waarom goede mensen slechte dingen overkomen, is ook bij beide theorieën van toepassing, net zoals Rome en haar inwoners die de slachtoffers zouden zijn van de samenzweringen die in de theorieën naar voor worden geschoven, al zijn de initiële slachtoffers van de theorieën vaker de elite.⁴⁰⁶ Bij Cicero's theorieën zagen we dat dat hij zichzelf afbeeldt als redder van de staat, en enige persoon die ziet wat er aan de hand is en wilt ingrijpen, waarbij hij er niet van terugschrikt om een eigen samenzweringstheorie naar voor te schuiven als argumentatie. Samenzweringstheorieën worden in deze situatie ook gebruikt om de maatschappelijke waarden in stand te houden. Net zoals in de vorige hoofdstukken blijken slaven, vrouwen en vreemdelingen geen rol te spelen in de theorieën, is er geen sprake van een epistemologisch vacuüm of conjectuur, noch van de-historiseren.

Tenslotte haalde ik ook het onderzoek van Péter Krekó aan, en toonde ik aan dat zijn onderzoeksresultaten ook van toepassing zijn voor de samenzweringstheorieën rond Cicero. De theorie die hij bestrijdt vertoont alle kenmerken van een theorie die nu grote prioriteit zou moeten krijgen om bestreden te worden, en Cicero gebruikt hierbij drie van de vier strategieën die Krekó aanhaalt in zijn bijdrage, al worden die wel gecombineerd.

In het volgende hoofdstuk maak ik een relatief grote tijdssprong naar 35 voor Christus. Het tweede triumviraat, wordt met blijvende competitie en spanningen tussen Antonius en Octavianus verdergezet. Het wordt geconfronteerd met andere spelers, zoals Lucius Antonius, een van de broers van Marcus Antonius, en Sextus Pompeius, zoon van Pompeius Maximus, de rivaal van Caesar. Deze eerste zou een oorlog tegen Caesar beginnen als verdediger van de landeigenaars die hun land moesten afgeven aan Octavianus' veteranen. Daarnaast zou Sextus Pompeius als belangrijkste tegenstander en tegelijk mogelijke bondgenoot de centrale spilfiguur zijn van de jaren na de proscripties, maar zijn bondgenootschappen met de andere triumvirs lijken niet zo vanzelfsprekend, en zijn dood is in nevelen gehuld. In welke mate hebben samenzweringstheorieën hier iets mee te maken?

---

⁴⁰⁶ De consuls enerzijds, en de senaat bij Cicero's theorie anderzijds.

Hoofdstuk 5: Triumvirale tegenstanders

Na een korte historische setting, die in tegenstelling tot de vorige hoofdstukken enkele jaren omvat, ga ik in op de samenzweringstheorieën rond Lucius Antonius en Sextus Pompeius, waarbij vooral Appianus en Dio een belangrijke historiografische rol spelen. Inzake Lucius Antonius zal ik kijken naar de verklaringen waarom hij al dan niet een oorlog zou hebben uitgelokt tegenover Octavianus, terwijl ik bij Sextus Pompeius net ga kijken naar bondgenootschappen met de andere triumvirs. Na een vergelijking van de kenmerken met het bestaande onderzoek ga ik nog eens kort in op het artikel van Julien Giry en Doğan Gürpınar over de functies en het gebruik van samenzweringstheorieën in autoritaire regimes.

1. Historische setting: oktober 43 – september 36

Sextus Pompeius, zoon van Pompeius de Grote, was geen onbekende of onzichtbare persoon in de gebeurtenissen van de voorgaande hoofdstukken, in de jaren 44-43. Op bepaalde momenten kwam zijn naam naar boven: ten eerste bij Appianus' en Cassius Dio's Antonius, die hem terug wou halen naar Rome om de senaat aan zijn kant te proberen krijgen.⁴⁰⁷ De senaat zou hem ook willen inschakelen nadat ze, volgens Dio, vernomen zouden hebben dat Octavianus en Antonius een bondgenootschap hadden gesmeed.⁴⁰⁸ Tenslotte komt hij ook naar voor als veilige haven voor tegenstanders van de Caesarmoordenaars en mensen op de proscriptielijsten, waarop ook zijn naam werd geplaatst.⁴⁰⁹ De andere veilige haven, bij Brutus en Cassius, zou een paar jaar later bij Philippi vernietigd worden door Octavianus en Antonius. We zien Sextus vooral in het Middellandse Zeegebied, waar hij graanschepen tegenhoudt, en zorgt voor hongersnood.⁴¹⁰

Deze hongersnood zou leiden tot morrende burgers. Daarnaast kwamen er klachten over land dat van burgers werden afgenomen om te geven aan de veteranen.⁴¹¹ Deze klachten zouden door Lucius Antonius, broer van Marcus Antonius en consul in het jaar 41, en zijn schoonzus Fulvia, de zus van Antonius, worden gebruikt om zich tegen Antonius te plaatsen.⁴¹² Dit mondde uit in een volgende burgeroorlog, de derde in het rijtje voor Octavianus.⁴¹³ Octavianus zou hier overwinnen, en zou hierbij zijn positie bij de veteranen versterken.⁴¹⁴

⁴⁰⁷ App. B Civ. 3.4, 36; Cass. Dio 45.9-10.

⁴⁰⁸ Cass. Dio 46.51, Rawson, "The aftermath," 486.

⁴⁰⁹ Cic. Fam. 11.1.

⁴¹⁰ Christopher Pelling, "The triumviral period," in *The Cambridge ancient history 10: The Augustan empire, 43 B.C.-A.D. 69* (Cambridge: Cambridge university press, 1996), 14.

⁴¹¹ Cass. Dio 48.5; Emilio Gabba stelt dat het verlies van land ook zou leiden tot meer mensen in de stad Rome, die zich bij de hongerige massa zou aansluiten, Emilio Gabba, "The Perusine war and triumviral Italy," *Harvard Studies in Classical Philology* 75 (1971): 142.

⁴¹² Pelling, "The triumviral period," 14-15; om verwarring te vermijden gebruik ik bij het vermelden van Lucius Antonius altijd deze vorm, terwijl ik naar Marcus Antonius blijf verwijzen als simpelweg 'Antonius'.

⁴¹³ Suet. Aug. 9; deze oorlog stond gekend als de oorlog bij Perugia, de stad waar Lucius Antonius zich zou verschansen en die door Octavianus vernietigd zou worden. Hiervoor kwamen Mutina en Philippi, en erna de oorlog tegen Sextus Pompeius bij Sicilië en de oorlog tegen Antonius, die symbolisch eindigde bij Actium, maar pas feitelijk zou eindigen nabij Alexandrië.

⁴¹⁴ Pelling, "The triumviral period," 15-6; voor een meer volledig overzicht van dit conflict, zie Gabba, "The Perusine War," 139-60.

Hierna zouden zowel Antonius als Octavianus zich richten op Sextus, en proberen hem als bondgenoot tegen de ander te krijgen. Alhoewel Octavianus zich verloofde met de dochter van Sextus' schoonvader, zou Sextus een bondgenootschap met Antonius hebben gesloten. Nadat Sextus de Italiaanse kust plundert en Sardinië innam, leken Octavianus en Antonius weer naar een burgeroorlog af te stevenen. Dit werd echter tegengehouden door hun soldaten, die aanmaanden tot een pact, dat uiteindelijk werd afgesloten bij Brundisium in september van het jaar 40. Hierbij volgde een herverdeling van de bestuursgebieden van de triumvirs, waarbij Octavianus aan het langste eind leek te trekken.⁴¹⁵

Sextus' graanblokkade zorgde echter nog steeds voor problemen. Een tijdelijke oplossing kwam met het verdrag van Misenum in 39, waarbij Sextus Corsica, Sardinië en de Peloponnesos onder zijn gezag zou krijgen, aangevuld met de positie van augur, een toekomstig consulaat, en dezelfde beloningen voor zijn troepen als die van de triumvirs.⁴¹⁶ Maar aangezien er nog steeds piraten waren die de aflevering van graan tegenhielden, was er nog steeds spanning. Wanneer een van Sextus' generaals, Menodorus, zou overlopen naar Octavianus, begon de oorlog opnieuw. Sextus was aan de winnende hand, waardoor Antonius besloot om Octavianus te steunen om een bepaald machtsevenwicht te houden.⁴¹⁷ Samen met Lepidus kon hij uiteindelijk Sextus overwinnen, waarna Lepidus de gebieden van Sextus voor zichzelf wou houden. Octavianus zou zijn kamp binnengaan, en hem quasi eigenhandig alle macht afnemen.⁴¹⁸ In 36 waren Octavianus en Antonius nu de enige triumvirs die overbleven.

2. Gevaar van binnenuit: Lucius Antonius en Sextus Pompeius

a. Lucius Antonius en Fulvia

Vier van de zes auteurs besproken in deze thesis spreken uitdrukkelijk over de oorlog tussen Lucius Antonius en Fulvia tegen Octavianus. De enige twee die dit nauwelijks of niet doen, zijn Suetonius en Cicero. Deze eerste vermeldt enkel de burgeroorlog en dat deze begon door de opstand van Lucius, en de ander was inmiddels overleden.⁴¹⁹ Van de vier andere auteurs gaan vooral Appianus en Cassius Dio uitgebreid in op dit conflict. De verschillen tussen deze twee zijn opvallend. Bij Appianus krijgen we ten eerste meer directe redenen en speeches, en indien die er niet zijn, minstens aanklachten uitgaand van zijn personages.⁴²⁰ Lucius Antonius en Octavianus vielen elkaar aan:

*... and [Lucius Antonius] accused Octavian to the soldiers of disloyalty to Antony. Octavian explained to them that on the contrary, relations between himself and Antony were entirely friendly and affable, and that Lucius, in pursuit of a different policy, was trying to stir up a war between them in his opposition to the triumvirate, ...*⁴²¹

⁴¹⁵ Idem, 17-19.

⁴¹⁶ Idem, 18-20.

⁴¹⁷ Idem, 24-6.

⁴¹⁸ Idem, 34-6.

⁴¹⁹ Suet. Aug. 9, 14.

⁴²⁰ Gowing, *The triumviral narratives*, 119.

⁴²¹ App. B Civ. 5.19: “καὶ τὸν Καίσαρα τῶ στρατῶ διεβάλλεν ἐς ἀπιστίαν πρὸς Ἀντώνιον. ὁ δὲ ἀντεδίδασκεν αὐτοῦς, ὅτι αὐτῶ μὲν καὶ Ἀντωνίῳ πάντα εἶναι φίλια καὶ κοινά, Λεύκιον δὲ ὑφ’ ἐτέρας γνώμης αὐτοῦς πολεμοποιεῖν ἐς ἀλλήλους ἀντιπράσσοντα τῆ τῶν τριῶν ἀρχῆ, δι’ ἣν οἱ στρατευόμενοι”.

Octavianus zou deze klachten niet lang daarna herhaald hebben tegen soldaten die zowel onder Caesar als Antonius hadden gediend.⁴²² Vervolgens zou Manius, Antonius' contactpersoon in Italië, een gelijkaardige klacht als die van Lucius uitten tegen Octavianus.⁴²³ Tenslotte zou deze Manius ook een brief van Antonius naar voor zou hebben gebracht, waarin stond dat ze de strijd mochten aangaan indien Antonius' eer gekrenkt zou worden, al vermeldt Appianus hier dat er een mogelijkheid was dat de brief vals was.⁴²⁴ Daarentegen komen de aanklachten in Dio's werk eerder van de auteur zelf, niet van zijn personages:

*... but Lucius together with Fulvia attempted to get control of affairs, pretending to be doing this on behalf of Antony, and would yield to Caesar on no point ... ; while Caesar on his part made no open charge against Antony, fearing to make him an enemy while he was in charge of the provinces in Asia, but he accused the other two and took measures to thwart them, on the ground that they were acting in all respects contrary to Antony's desire and were aiming at their own supremacy.*⁴²⁵

Hier zien we dat Dio eerst zelf Lucius en Fulvia aanklaagt, en pas daarna spreekt over Octavianus die dezelfde klacht uitte. Een tweede verschil tussen de twee auteurs is dat Dio niet spreekt over de aanklachten van Lucius tegen Octavianus. Appianus besteedt hier veel meer aandacht aan. Tenslotte is de rol van Fulvia in het werk van Appianus iets meer uitvergroot: daar zou ze eerst boos zijn op Lucius vanwege zijn doel, maar zou ze door Manius overtuigd zijn dat ze door het veroorzaken van een oorlog Antonius kon terughalen naar Italië, weg van Cleopatra.⁴²⁶ Bij Dio lijkt ze niet meer een handlanger of assistent te zijn van Lucius Antonius: ze wordt vermeld, maar krijgt hier weinig bewegingsruimte of de macht om beslissingen te nemen.

Velleius en Plutarchus schrijven ook over de gebeurtenissen, maar veel korter. De eerste spreekt over aanklachten tegen Octavianus, maar deze komen enkel van Lucius Antonius. Fulvia en Lucius worden hier dan ook vrij apart behandeld, het leek alsof ze niet zouden samenwerken in zijn narratief.⁴²⁷ Bij de tweede zien we dat ze wel samen zouden hebben gewerkt, en eveneens het element dat Fulvia zou meewerken om Antonius los te trekken van Fulvia.⁴²⁸

De aanklachten tegen Lucius Antonius en Fulvia bij Appianus en Dio kunnen aangeduid worden als samenzweringstheorieën. De aanklachten van Octavianus (en Dio zelf) tegen Lucius Antonius en Fulvia zijn duidelijk: bij Appianus stelde hij dat Lucius en Fulvia een oorlog wilden uitlokken door middel van de aanklachten. Dit kan nog worden uitgebreid met de zogezegde brief van Antonius: dit zou kunnen

⁴²² Idem, 5.23.

⁴²³ Idem, 5.22; over Manius lijkt niet veel geweten te zijn, en hij wordt in Dio's werk niet vernoemd, Jörg Fündling, "Manius," *Brill's New Pauly*, geraadpleegd 03.05.2021, referenceworks.brillonline.com.

⁴²⁴ App. B Civ 5.29; dat deze brief vervalst zou zijn lijkt zeer aannemelijk, aangezien het perfect in het propagandaplaatje van Octavianus zou passen.

⁴²⁵ Cass. Dio 48.5: "ἀλλ' ὁ τε Λούκιος μετὰ τῆς Φουλουίας τῶν τε πραγμάτων, ὡς καὶ ὑπὲρ τοῦ Μάρκου ταῦτα δρῶν, ἀντελαμβάνετο καὶ οὐδενὸς αὐτῷ ὑφίετο (διὰ γὰρ τὴν πρὸς τὸν ἀδελφὸν εὐσέβειαν καὶ ἐπωνυμίαν ἑαυτῷ Πιέταν ἐπέθετο), καὶ ὁ Καῖσαρ τὸν μὲν Μᾶρκον οὐδὲν δῆθεν ἠτιᾶτο, μὴ καὶ ἐκπολεμώσειεν αὐτὸν τὰ ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἔθνη διέποντα, ἐκείνοις δὲ δὴ καὶ ἐπεκάλει καὶ ἀντέπραττεν ὡς καὶ παρὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ πάντα ποιοῦσι καὶ δυναστείας ἰδίας ἐπιθυμοῦσιν."; De aanklacht gaat verder met het element dat Lucius en Fulvia overliepen van het kamp van hun eigen veteranen naar de 'middelklasse' wiens land werd afgepakt.

⁴²⁶ App. B Civ. 5.19.

⁴²⁷ Vell. Pat. 2.74; inzake het niet samenwerken: "In another quarter Fulvia, the wife of Antony, ... , was creating general confusion by armed violence. She had taken Praeneste as her base of operations; Antonius, ... , had taken refuge in Perusia."

⁴²⁸ Plut. Ant. 30.

worden gebruikt als rechtvaardiging voor het zaaien van oorlog door Lucius en Fulvia, volgens Octavianus, en past zo in het plaatje.⁴²⁹ Bij Dio wilden ze de macht overnemen, onder het mom van het verdedigen van de belangen van Antonius.⁴³⁰ De aanklacht van Lucius en Fulvia tegen Octavianus lijkt geen samenzweringstheorie te zijn, maar een rechtstreekse aanval dat hij geen rekening houdt met de belangen van Antonius.⁴³¹

Bij deze theorieën lijken alle elementen van toepassing. Enerzijds worden er samenzweringen gegeven als verklaring voor het gedrag van Lucius Antonius: zowel bij Appianus als Dio zou Lucius stellen dat hij Antonius' belangen verdedigd. Maar die verklaring zou in beide werken tegengesproken worden: hij zou net oorlog zoeken en/of zelf de macht willen overnemen. Er wordt door geen enkele auteur geloofwaardig bewijs gegeven, het enige bewijs dat vernoemd wordt is de brief van Antonius, die eerder als bewijs voor de uitgangspositie van Lucius en Fulvia zou kunnen dienen, maar het bestaan van deze brief wordt ten eerste betwijfeld. Het zogezegde doel van de samenzweringen is enerzijds het aanvallen van Octavianus, en anderzijds, enkel bij Dio, dat ze de macht in Italië willen overnemen.⁴³² Het groepsaspect is hier duidelijker dan bij de vorige theorieën, doordat hier zowel Fulvia als Lucius Antonius worden aangehaald, al staat deze eerst eerder op de achtergrond. Het geheime aspect is iets minder sterk te maken: enerzijds insinueren de beide auteurs in hun werk dat ze een geheim doel hadden met het ontketenen van oorlog of het willen grijpen van de macht, maar anderzijds zijn hun acties wel open en bloot. Het open-samenzweringsaspect kan hier echter ook op toegepast worden, met in dit geval Octavianus die als enige ziet wat er gebeurt bij Appianus. Bij Dio is dit aspect echter minder van toepassing. Tenslotte worden de samenzweersers hier ook als hypercompetent voorgesteld, enerzijds door hun persoon zelf: de ene is consul, de andere de echtgenote van triumvir Antonius. Anderzijds leiden hun acties ook daadwerkelijk tot een oorlog, en worden ze voorgesteld als verdedigers van de mensen die hun landen zouden verliezen aan de veteranen.⁴³³

Beide auteurs framen de gebeurtenissen en handelingen van Lucius en Fulvia op een gelijkaardige manier. De oorlog wordt in de schoenen van Lucius en Fulvia geschoven, zij zijn de oorzaak ervan. Ze doen dit om hun eigen doelen te bereiken, namelijk het verkrijgen van macht en het in een slecht daglicht plaatsen van Octavianus. Hierbij worden ze als machtshongerig voorgesteld, al leggen de auteurs verschillende accenten. Dio valt Lucius en Fulvia zelf aan, terwijl Appianus Manius en de brief van Antonius betreft, en door het in twijfel trekken van de geloofwaardigheid van de brief probeert hij hun daarbij als bedrieglijk voor te stellen. De eerste oplossing voor de situatie met Lucius en Fulvia zou zijn dat de veteranen Lucius en Octavianus tot een verzoening zouden kunnen brengen, maar natuurlijk is het de schuld van Lucius dat dit mislukt. De tweede is de daadwerkelijke veldslag die Lucius zou willen uitlokken. Dat hij deze verliest, wat in mijn ogen niet opmerkelijk lijkt, draagt er alleen maar aan bij dat het niet zo geloofwaardig is dat hij de situatie wou beslechten op het slagveld zelf. Een volgende vraag is waarom ze Lucius en Fulvia daadwerkelijk zo framen. Volgens Gabba zouden Lucius' daden uitgaan van een daadwerkelijke republikeinse positie, tegen de handelingen van het

---

⁴²⁹ App. B Civ 5.29.

⁴³⁰ App. 5.19, 23; Cass. Dio 48.5.

⁴³¹ Er kan gesteld worden dat dit weer een open samenzwering zou kunnen zijn waartegen enkel Lucius en Fulvia tegen op zouden treden, zodat het geheime aspect kan worden goedgepraat, maar in mijn ogen lijkt het samenzweringsaspect voor de samenzweringstheorie hier zo zwak dat er hier niet kan gesproken worden over een samenzweringstheorie.

⁴³² Bij Dio zou Octavianus zelf zijn aangevallen door soldaten doordat hij enkele toegevingen wou doen, Cass. Dio 48.9.

⁴³³ Cass. Dio 48.6.

triumviraat.⁴³⁴ De later schrijvende auteurs Appianus en Dio zouden bij de beschrijving van de politieke doelstellingen en persoonlijkheden van Lucius en Fulvia beïnvloed zijn door de propaganda van Augustus.⁴³⁵ Het verbaast dan ook niet dat de twee versies goed passen in de grotere narratieven van Appianus en Dio, voorgesteld bij Gowing. Hij stelt dat Appianus, tegenover Dio, meer wisselt in zijn vooringenomenheid tegenover Octavianus.⁴³⁶ We zien dan ook dat Appianus hier, tegenover Dio, niet volledig meegaat in het zelf naar voren schuiven van de schuld van Lucius en Fulvia, waar Dio dit wel uitdrukkelijk doet. Dio, die Octavianus ongetwijfeld als hoofdpersonage naar voren schuift, is hier dan ook uitdrukkelijk de spilfiguur.⁴³⁷

Suetonius, Velleius en Plutarchus halen de gebeurtenissen slechts kort aan, zonder expliciet mee te gaan in de wederzijdse beschuldigingen.⁴³⁸ Een vraag die hierbij gesteld kan worden, is waarom ze dit niet doen. Plutarchus lijkt van deze drie auteurs de best geplaatste om de wederzijdse aanklachten te vermelden: hij focust immers op Antonius in diens leven, die het grootste deel van zijn tijd in het oosten doorbracht. Suetonius focust dan weer wel op Octavianus, en haalt bijvoorbeeld wel zijn bijna-doodservaring aan, maar focust minder op de motivatie van Lucius om de oorlog te beginnen.⁴³⁹ Aangezien tenslotte ook Velleius niet ingaat op de tegenaanklacht van Octavianus tegen Lucius, kan een mogelijke verklaring zijn dat de tegenaanklacht pas een latere aanvulling is.

b. Sextus Pompeius

Sextus Pompeius komt in de bronnen duidelijk naar voor als een van de grootste problemen van de triumvirale periode, maar dat hield sommige triumvirs niet tegen om een bondgenootschap met hem te overwegen, tenminste als we Appianus en Cassius Dio mogen geloven. Het interessante hieraan is dat bij beide auteurs verschillende bondgenootschappen op verschillende tijdstippen in hun werk komen. Er zijn daarnaast twee parallellen tussen de auteurs. Enerzijds is er het bondgenootschap van Antonius en Sextus dat werd afgesloten voor het pact van Brundisium. Appianus gaat hier iets meer in detail dan Dio:

As for himself, if he (Sextus Pompeius) waged war against Octavian he (Antonius) said he would treat Pompeius as an ally, but if Octavian adhered to the terms of their agreement, he would try to reconcile Pompeius too with Octavian.⁴⁴⁰

There, after meeting his mother and wife, he made Caesar his enemy and made an alliance with Sextus.⁴⁴¹

⁴³⁴ Gabba, "The Perusine war," 146.

⁴³⁵ Idem.

⁴³⁶ Dit komt ook terug bij de uiteindelijke overgave van Lucius, waarbij we een monoloog van hem krijgen, waarin hij stelt dat Octavianus zijn redenen heeft verdraait. Alhoewel Gowing ook stelt dat het doel de middelen kon heiligen voor Octavianus, lijken dit soort stellingen me zeldzamer bij Dio dan bij Appianus. App. B Civ. 5.43, Gowing, *The triumviral narratives*, 90-3.

⁴³⁷ Gowing, *The triumviral narratives*, 90-3.

⁴³⁸ Velleius vermeldt de aanklachten tegen Octavianus, maar niet de tegenaanklachten van Octavianus zelf.

⁴³⁹ Suet. Aug. 14.

⁴⁴⁰ App. B Civ. 5.52: "ὁ δὲ αὐτοῖς ἀπεκρίνατο χάριν μὲν ἐπὶ τῇ μητρὶ γινώσκειν Πομπηίῳ καὶ ἀποτίσειν ἐν χρόνῳ, αὐτὸς δέ, εἰ μὲν πολεμοίῃ Καίσαρι, χρήσεσθαι Πομπηίῳ συμμάχῳ, εἰ δ' ἐμμένονι τοῖς πρὸς αὐτὸν ὠμολογημένοις ὁ Καῖσαρ, πειράσεσθαι καὶ Πομπηίου Καίσαρι συναλλάξαι."

⁴⁴¹ Cass. Dio 48.27: "κάνταῦθα τῇ τε μητρὶ καὶ τῇ γυναικὶ συμμίξας τὸν τε Καίσαρα πολέμιον ἐποίησατο καὶ τῷ Σέξτῳ φιλίαν ἐσπέισατο."

Een tweede parallel is de dood van Sextus Pompeius: beiden spreken over Sextus die gevangen werd genomen door Titius, de neef van Plancus en ook volgeling van Antonius. Maar beiden geven hun eigen versie over de precieze omstandigheden van zijn dood. Volgens Dio stuurde Antonius twee brieven naar Titius: de eerste waarin hij beval dat hij Sextus moest vermoorden, en dan een tweede waarin hij van gedachte zou zijn veranderd en Sextus gespaard moest worden. Titius zou oftewel de brieven in de verkeerde volgorde hebben gekregen, oftewel uit eigen beslissing Sextus hebben laten vermoorden.⁴⁴² Appianus geeft echter veel meer mogelijke verklaringen voor zijn dood: enerzijds de twee opties die ook Dio geeft, maar daarna ook scenario's dat Plancus het bevel had geschreven, aangezien die Antonius' zegel had en daarvoor zou hebben gebruikt. Daarbij geeft hij weer twee opties: oftewel werkte hij samen met Antonius, die Sextus dood wou hebben, maar dit zelf niet publiek durfde te bevelen doordat Sextus een goede band zou hebben gehad met Cleopatra, oftewel deed hij dit alleen, om ervoor te zorgen dat Sextus niet meer kon stoken tussen Antonius en Octavianus.⁴⁴³ De andere verschillen zijn groter. Appianus haalt na het finale militaire verlies van Sextus, en na de zondeval van Lepidus, aan dat Sextus via gezanten probeerde om Antonius te overtuigen van een bondgenootschap, met een zeer duidelijke boodschap:

“You are now the only one left standing between him and the monarchy he so ardently desires: indeed he would already have been at blows with you, if Pompeius were not still in the way.”⁴⁴⁴

Antonius zou dit volgens Appianus serieus overwogen hebben.⁴⁴⁵ Dio haalt dit niet aan, maar spreekt daarentegen wel over communicatie tussen Sextus en Lepidus, voor diens val:

..., but Lepidus quarrelled with Caesar, since he claimed the privilege, as a colleague, of managing everything on equal terms with Caesar, whereas Caesar treated him in all respects as a lieutenant; therefore he inclined to Sextus and secretly held communication with him.⁴⁴⁶

En deze situatie haalt Appianus dan weer niet aan.

Het stilzwijgen over deze laatste twee situaties, en de personen die hierbij betrokken zijn, doen me vermoeden dat deze situaties waarschijnlijk fictief zijn. Zowel Sextus als Antonius en Lepidus kwamen tegenover Octavianus te staan, al dan niet op het slagveld.⁴⁴⁷ De situaties lijken zich zeer goed te lenen als post-factum propaganda. Het lijkt vrij toevallig dat juist de belangrijkste tegenstanders en grootste spelers rond het jaar 35 net allemaal beschuldigd worden van onderlinge samenwerking. Of de theorieën al dan niet fictief zijn maakt uiteindelijk weinig uit, maar ze lijken zeker op een samenzweringstheorie. Antonius en Lepidus plotten apart met Sextus om Octavianus te verslaan. Dit maakt deel uit van hun grotere framing waarin ze de tegenstanders van Octavianus retroactief in een

⁴⁴² Idem, 49.18.

⁴⁴³ App. B Civ. 5.144.

⁴⁴⁴ Idem, 5.135: ““Λοιπὸς δ’ ἐς τὴν περιπόθητον αὐτῷ μοναρχίαν σὺ νῦν ὑπολείπει· ἤδη γὰρ σοι καὶ ἐν χερσὶν ἦν, εἰ μὴ Πομπήϊος ἔτι ἦν ἐν μέσῳ.”

⁴⁴⁵ Idem, 5.136.

⁴⁴⁶ Cass. Dio 49.8: “ὁ δὲ δὴ Λέπιδος τῷ τε Καίσαρι διηνέχθη (αὐτὸς τε γὰρ ἐκ τοῦ ἴσου πάντα αὐτῷ διοικεῖν ὡς καὶ συνάρχων ἤξιου, καὶ ἐκεῖνος ἐς πάντα αὐτῷ ὡς καὶ ὑποστρατήγῳ οἱ ἐχρήτο), κάκ τούτου πρὸς τε τὸν Σέξτον ἀπέκλινε καὶ ἐκοινολογεῖτο αὐτῷ δι’ ἀπορρήτων.”; Alhoewel er hier enkel wordt gesproken over geheime communicatie, denk ik dat Dio hier wel degelijk insinueert dat dit een bondgenootschap zou uitmaken. Misschien niet hetzelfde soort bondgenootschap als die tussen Antonius en Sextus, maar wel degelijk wederzijdse steun, al is het maar via briefwisseling.

⁴⁴⁷ De vele zeeslagen tussen Octavianus en Sextus, de zeeslag bij Actium en de belegering van Alexandrië tussen Octavianus en Antonius, en Octavianus die Lepidus van zijn functie ontheft na de finale overwinning op Sextus.

slecht daglicht willen stellen, om zo Octavianus als rechtmatige toekomstige overwinnaar af te beelden. Voor Lepidus zou zijn val niet lang achter zijn opportunistische daad komen, terwijl de relatie tussen Antonius en Octavianus na Mutina enkel in dalende lijn zou evolueren. Appianus en Dio geven geen bewijs, gelijkaardig aan aanklachten van bijvoorbeeld Velleius inzake de zogezegde moordaanslag op Octavianus die Antonius verzonnen zou hebben, waarvoor er ook geen bewijs wordt aangereikt. De grootschaligheid is overduidelijk: interne conflicten tussen de triumvirs, de drie machtigste mannen van Rome, en Sextus Pompeius, op dat moment de belangrijkste vijand. De hypercompetentie hangt hier ook aan vast: enerzijds hebben Lepidus en Antonius de hoogste politieke positie die ze op dat moment konden hebben, anderzijds was Sextus Pompeius lang aan de winnende hand in het conflict tegen Octavianus. Het geheime aspect lijkt zeer duidelijk uit het citaat inzake Lepidus, en ik zie ook niet in waarom de belofte van Antonius ook niet in het geheim zou zijn afgesproken.

De dood van Sextus Pompeius hangt hiermee samen. Op zich vertoont een van de mogelijkheden van Appianus — dat Antonius en Plancus samen de moord hadden gepland — nog meer de kenmerken van samenzweringstheorieën dan de veronderstelde bondgenootschappen. Hierbij is er echter een uitzondering, namelijk het schadelijke element of het verkrijgen van macht. Sextus Pompeius was immers gevangen en in handen van Antonius' manschappen. Er zou dus niet veel macht gewonnen kunnen worden met zijn dood, noch zouden veel mensen meer geschaad worden door zijn dood als door zijn gevangenschap. De doelstelling van dit mogelijk scenario zou zijn dat Antonius Sextus uit de weg zou kunnen ruimen zonder dat Cleopatra diens dood met hem zou kunnen verbinden. In plaats van het schaden, wordt dus gesteld dat hij net schade wou vermijden. Op deze manier krijgen we in mijn ogen net een soort positieve samenzwering en dus ook een positieve samenzweringstheorie: een samenzwering met een positief doel, in plaats van een negatief en verondersteld destructief doel.⁴⁴⁸ Maar los hiervan, of nu deze samenzweringstheorie of een andere verklaring wordt gebruikt, is het duidelijk wie er het slechtst uit deze scenario's komt: Antonius zelf. Sextus Pompeius was immers zijn eindverantwoordelijkheid op dat moment, toen hij in handen was van Antonius' manschappen. Die verantwoordelijkheid, en de nadruk dat Sextus gedood werd zonder proces, komt volgens Pascal Montlahuc na 35 terug op de voorgrond in de propaganda van Octavianus, en deze kon overgenomen zijn bij Dio en Velleius' versies van de dood van Sextus.⁴⁴⁹ In hetzelfde artikel stelt hij ook dat Appianus' mogelijke verklaringen inzake Plancus ook niet helemaal logisch lijken.⁴⁵⁰ Hoe dan ook lijkt het niet onlogisch dat de zogezegde bondgenootschappen in hetzelfde licht zouden zijn geplaatst als de dood van Sextus Pompeius.

De drie andere auteurs laten zich in veel mindere mate uit over Sextus. Velleius doet dit nog het meest van de drie: hij spreekt over de dood van Sextus als zijnde bevolen door Antonius, maar over de bondgenootschappen spreekt hij zicht niet uit.⁴⁵¹ Bij Plutarchus lijkt het bondgenootschap naar voor te komen, maar dit wordt samengenomen met het pact van Misenum.⁴⁵² Suetonius spreekt over de Siciliaanse oorlog, maar gaat niet in op de bondgenootschappen of Sextus' dood.⁴⁵³ Voor Suetonius lijkt het niet vreemd dat dit niet wordt vermeldt, aangezien Octavianus niet verwickeld was in de verschillende geheime bondgenootschappen. De dood van Sextus Pompeius was ook eerder een

---

⁴⁴⁸ Alhoewel dit in mijn ogen een interessante denkpiste lijkt om verder uit te werken, denk ik niet dat dit hier gepast zou zijn, mede omdat dit maar een van de mogelijke scenario's is die door Appianus wordt gegeven.

⁴⁴⁹ Pascal Montlahuc, "Qui a tué Sextus Pompée? Enquête sur les interprétations politiques d'un assassinat à l'époque triumvirale," *Revue des études anciennes* 116, nr. 2 (2014): 589-91.

⁴⁵⁰ Idem, 591-3: de relatie tussen Cleopatra en Sextus zou niet zo positief zijn geweest als voorgesteld in Appianus' werk, met als mogelijke verklaring dat Appianus haar slecht wou voorstellen.

⁴⁵¹ Vell. Pat. 2.69.

⁴⁵² Plut. Ant. 32.

⁴⁵³ Suet. Aug. 9, 16-7.

aangelegenheid inzake Antonius: Octavianus had hem verslagen, dat was het belangrijkste dat Suetonius wou meegeven. Bij Plutarchus lijkt dit iets vreemder, aangezien Antonius centraal staat in het *Leven van Antonius*. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat Plutarchus niet geloofde dat Antonius de moord daadwerkelijk zou hebben bevolen, wat mogelijk is inzake de verschillende verklaringen van Appianus. Bij Velleius verrast de afwezigheid van de bondgenootschappen echter. Het zou een makkelijk pijnpunt zijn om Antonius' karakter en ambitie, die hij vermeldde bij de zogezegde moordpoging op Antonius, nog eens in de verf te zetten. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat de overlevering die gebaseerd zou zijn op de Octaviaanse propaganda pas vanaf Appianus' tijd daadwerkelijk de gangbare versie zou worden, gelijkaardig met de situatie bij Sextus.

Wat we zowel bij Lucius Antonius en Fulvia als bij Sextus Pompeius, Antonius en Lepidus zien, is dat al deze personen, allemaal tegenstanders van Octavianus, hier dus niet verrassend als de slechteriken worden afgebeeld. We zien naast deze figuren geen andere zogezegde samenzweerders, wat de stelling dat in de historiografische werken samenzweringstheorieën verbonden lijken aan de Octaviaanse propaganda lijkt te ondersteunen.

3. Samenzweringstheorieën in de oudheid

Net zoals de vorige hoofdstukken vertonen de verschillende theorieën van Appianus en Dio over Lucius Antonius, Fulvia en Sextus zowel gelijkenissen als verschillen met de voorgaande theorieën en het bestaande onderzoek. Eerst en vooral zijn er kenmerken die voor beide theorieën in dit hoofdstuk van toepassing zijn. De eerste hiervan is Pagán's mantra, oftewel de samenzweringstheorie als reden waarom goede mensen slechte dingen overkomen.⁴⁵⁴ Bij de theorieën zien we dat ze worden gebruikt om Octavianus' positie te verklaren: hij komt in een oorlog met Lucius terecht door diens gedrag, en wordt tegengewerkt door Antonius en Lepidus door hun zogezegde allianties. Hierbij worden zowel hij als zijn manschappen voorgesteld als slachtoffers. Ten tweede is er het element van crisis, waarin samenzweringstheorieën sneller zouden voorkomen.⁴⁵⁵ Dit sluit nauw aan bij mijn eerste gelijkenis: Octavianus staat tegenover machtige mannen, waarbij zowel hij persoonlijk als de republiek bedreigd worden. Hierbij sluit ook het element van de bevestiging en het onderhouden van de maatschappelijke waarden aan: Octavianus als triumvir wordt door illegale vijanden aangevallen.⁴⁵⁶ Tenslotte is er ook het element dat bij beide situaties duurzame vooroordelen in stand worden gehouden en ongelijke machtsposities worden gerechtvaardigd.⁴⁵⁷ Inzake Lucius Antonius en Fulvia kunnen de vooroordelen op Antonius ook deels op diens broer worden geplaatst. Hierbij wordt de hele familie als machtszuchtig en zoekend naar oorlog afgebeeld. Bij Sextus zien we dan weer de ongelijke machtsposities, en Octavianus die hier zo centraal komt te staan en aan populariteit wint. In het volgende hoofdstuk zullen we zien dat zijn machtspositie bekritiseerd zal worden, maar hier zien we al de rechtvaardiging, aangezien Antonius en Lepidus bondgenootschappen zouden willen sluiten met Sextus.

Vervolgens zijn er kenmerken die wel bij de theorieën inzake Lucius voorkomen, maar minder of niet bij de theorieën inzake Sextus en zijn bondgenootschappen. De eerste hiervan is dat de dispositionele verklaring lijkt voor te gaan op de situationele.⁴⁵⁸ Bij Lucius heb ik dit al aangehaald, zonder deze precieze termen te gebruiken: Lucius' gedrag zou door Gabba verklaard kunnen worden door de

⁴⁵⁴ Pagán, *Conspiracy theory*, 1.

⁴⁵⁵ Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 157.

⁴⁵⁶ Pagán, *Conspiracy theory*, 4; Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 157.

⁴⁵⁷ Pagán, *Conspiracy theory*, 4-5.

⁴⁵⁸ Idem, 32-3.

neergang van de republiek, die hij zou willen beschermen.⁴⁵⁹ Maar Appianus laat Octavianus naar voor komen met de aanklacht dat Lucius oorlog probeerde te veroorzaken, terwijl hij bij Dio net machtszuchtig zou zijn. Bij beiden staan het gedrag van Lucius centraal, en worden die gebruikt als centrale verklaring. Bij de bondgenootschappen met Sextus is dit minder duidelijk. Enerzijds kan men stellen dat het de aard van de andere triumvirs is die hun tot een bondgenootschap dreef, of het glatte gedrag van Sextus, maar een mogelijke situationele verklaring, die tussen de regels van Appianus en Dio gelezen kan worden, is dat het geen onlogische keuze zou zijn om een bondgenootschap te zoeken met Sextus.⁴⁶⁰ Het tweede kenmerk is dat Octavianus naar voor komt met deze theorieën, waarbij minstens de indruk wordt gegeven dat hij de enige persoon was die Lucius' plannen door had. Op deze manier wordt hij op een gelijkaardige manier naar voor geschoven als hoe Cicero zichzelf afbeeldt in zijn theorieën.⁴⁶¹ Bij de theorieën rond de bondgenootschappen van Sextus komt dit veel minder naar voor. Het dichte dat hierbij in de buurt komt, is de opmerking van Octavianus die stelt dat Octavianus vermoedens had over het zogezegde bondgenootschap tussen Sextus en Lepidus.⁴⁶² Maar een beeld van Octavianus die als centrale beschermer van het Romeinse belang wordt voorgesteld krijgen we hier duidelijk niet.

Tenslotte zijn er een aantal kenmerken die bij de theorieën van beide situaties slechts in mindere mate of helemaal niet aanwezig zijn. Het eerste kenmerk is het epistemologische vacuüm van Pagán.⁴⁶³ Bij Lucius en Fulvia geven Appianus en Dio verschillende verklaringen voor het gedrag van Lucius, maar beiden stellen de situatie duidelijk niet voor als een mysterieuze omstandigheid waar er eventueel verschillende verklaringen kunnen worden gegeven. Bij Sextus lijkt er ook geen mysterieuze situatie te zijn rond de eventuele bondgenootschappen, waaraan de theorieën vasthangen, maar wel rond de dood van Sextus, waarbij zowel Appianus als Dio meerdere opties naar voren schuift. Vervolgens is er het kenmerk dat Rome het centrale slachtoffer zou zijn.⁴⁶⁴ Hierbij valt op dat het in beide situaties vooral Octavianus is die als slachtoffer wordt voorgesteld. De Romeinse republiek en volk wordt slechts in mindere mate behandeld als een slachtoffer, maar men kan wel nog steeds stellen Appianus en Dio het beeld naar voor brengen dat wie Octavianus schaadt, daarmee ook de republiek schaadt. Ten derde is er het element van de tegensamenzwering.⁴⁶⁵ Bij Sextus lijkt dit helemaal niet van toepassing, maar bij Appianus' voorstelling van de situatie inzake Lucius en Fulvia kan men het argument aanhalen dat Octavianus' samenzweringstheorie het gevolg is van Lucius' aanklacht, en dat het op deze manier als tegensamenzwering kan worden aangehaald.⁴⁶⁶ Het probleem hierbij is dat de aanklacht van Lucius Antonius in mijn ogen niet zozeer als een samenzwering of samenzweringstheorie kan worden gezien. Het lijkt absoluut niet zo grootschalig te zijn als de tegenaanklacht van Octavianus zelf. Ten vierde is er het element van de zondebok. In elke voorgaande theorie waren vrouwen, slaven en buitenlanders zo goed als onzichtbaar bij de samenzweringstheorieën. Bij de theorieën in verband met Sextus zien we deze ook niet terugkomen, maar bij Lucius en Fulvia wel, door deze laatste. Het probleem hierbij is dat Fulvia volgens mij maar een tweederangs rol krijgt in dit verhaal. Het enige moment waarbij ze wel centraal staat, is haar motiveren bij Appianus en Plutarchus: deze auteurs halen expliciet aan dat ze dit zou doen uit jaloezie voor Cleopatra. Deze vrouw, en haar relatie met Antonius en hoe deze werd voorgesteld, behandel ik verder in het volgende en laatste hoofdstuk. Tenslotte is er de historische specificiteit. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Cicero, die al eens graag historische voorbeelden gaf of

⁴⁵⁹ Gabba, "The Perusine war," 146; dit komt ook naar voor in Lucius verdediging bij Appianus, App. B Civ. 5.43

⁴⁶⁰ In App. B Civ. 5.53 wordt al getoond dat het in ere herstellen van Pompeius een mogelijkheid was.

⁴⁶¹ Spencer, "Conspiracy narratives," 150-2.

⁴⁶² Cass. Dio 49.8.

⁴⁶³ Pagán, *Conspiracy theory*, 2.

⁴⁶⁴ Pagán, "Towards a model," 31.

⁴⁶⁵ Pagán, *Conspiracy narratives*, 129.

⁴⁶⁶ App. B Civ. 5.19.

probeerde om zijn aanklacht uit de historische context te trekken, doen zowel Dio als Appianus dit duidelijk niet.

4. Recent onderzoek: Functies en gebruik van samenzweringstheorieën in autoritaire regimes

In mijn eerste hoofdstuk ben ik al kort ingegaan op een deel van de bijdrage aan het *Routledge Handbook* van Julien Giry en Doğan Gürpınar, inzake de intergroep-relaties. Kort samenvattend kunnen hun aangereikte observaties in twee groepen verdeeld worden. Enerzijds zijn er de kenmerken van samenzweringstheorieën gebruikt door autoritaire regimes die doorheen deze thesis al vaak door andere auteurs zijn opgemerkt. Hieronder vallen het meer voorkomen van samenzweringstheorieën in periodes van opstand, geweld en politieke destabilisatie, het voorstellen van een gevaar waarop de staat moet ingrijpen, het bevestigen van de bestaande machts- en gezagsstructuren, en het mobiliseren van het volk aan de hand van deze theorieën.⁴⁶⁷

Het duidelijke groepsdenken, en het voorstellen van de tegenstander als een aparte groep, is hier dan ook overduidelijk: Sextus en Lucius zijn nog steeds Romeinen, maar zowel zij als Antonius en Lepidus worden als een andere groep gezien, die een gevaar zouden betekenen voor Octavianus. Maar er zijn ook duidelijke verschillen tussen de samenzweringstheorieën van Cicero in de eerste twee hoofdstukken en de theorieën in dit hoofdstuk, en hun situaties. Het eerste verschil is dat Cicero zijn theorieën ad hoc leek te gebruiken, maar dat hij vaak de senaat niet kon overtuigen om zijn visie helemaal te volgen. Bij de samenzweringstheorieën in dit hoofdstuk beschrijven Appianus en Dio dat Octavianus er wel in slaagde om zijn tegenstanders in een slecht daglicht te plaatsen. Het andere verschil is de totstandkoming van de theorieën: Cicero uit ze in zijn eigen werk, voorafgaand aan de beslissingen die moeten genomen worden en de gevolgen die zouden komen, terwijl Appianus en Dio terugkijken op de gebeurtenissen en de motivaties van de personages en de verbinding van evenementen konden aanpassen. Op deze manier konden Appianus en Dio hun narratief aanpassen, wetende dat het zou uitkomen bij het keizerrijk. Het mag dus niet verbazen dat ze hier meer de nadruk leggen op het autoritaire regime, waardoor de meeste aspecten die Giry en Gürpınar verbinden aan samenzweringstheorieën en hun gebruik in dit soort regimes hier duidelijker te zien zijn.

Een interessant element inzake het autoritaire karakter van het regime in deze tijd, en specifiek voor de situatie rond Lucius Antonius, is het volk. Giry en Gürpınar stellen dat de woede van het volk gericht wordt op een aangeduide vijand.⁴⁶⁸ In de situatie rond Lucius Antonius wordt echter de woede van een deel van het volk gericht op Lucius Antonius, die volgens Appianus' Octavianus en Dio zelf als verdediger van de landeigenaars naar voor kwam. Met andere woorden staat hier niet het hele volk centraal, maar enkel het essentiële deel ervan voor Octavianus: de veteranen.

Tenslotte is er een interessant verschil inzake historische hoogtepunten. Volgens Giry en Gürpınar verwijzen autoritaire regimes vaak naar deze hoogtepunten van hun beschaving, om een bepaalde identiteit te onderbouwen met deze voorbeelden. Maar hiernaast gebruiken ze ook vaak een narratief waarin zij het slachtoffer zijn.⁴⁶⁹ Iets later geven ze hier het voorbeeld van de Arabische wereld die in

⁴⁶⁷ Giry en Gürpınar, "Functions and uses," 318-20; als voorbeeld voor deze laatste is Cicero's gebruik van samenzweringstheorieën een goed voorbeeld, al gaan deze theorieën niet per se uit van een autoritair regime.

⁴⁶⁸ App. B Civ. 5.43; Cass. Dio 48.5; Giry en Gürpınar, "Functions and uses," 319-20.

⁴⁶⁹ Giry en Gürpınar, "Functions and uses," 321.

de middeleeuwen ten val werd gebracht door de kruistochten en de Vrijmetselarij.⁴⁷⁰ Bij de situaties rond Octavianus krijgen we net een ander verloop: in plaats van het hoogtepunt dat in het verleden ligt, krijgen we hier een aanloop naar het hoogtepunt, namelijk Octavianus die als winnaar uit de bus zou komen.

5. Conclusie

In dit hoofdstuk behandelde ik de wederzijdse aanklachten tussen Octavianus en Lucius Antonius, de bondgenootschappen van Sextus Pompeius, Antonius en Lepidus, en in welke mate de auteurs hierbij gebruik maakten van samenzweringstheorieën. De twee die dit wel deden waren Appianus en Dio, waarbij opvalt dat hun theorieën perfect in de propaganda van Octavianus passen. Tegenstanders worden in een slecht daglicht gesteld, en Octavianus is het slachtoffer dat uiteindelijk weet te overwinnen. Beide auteurs leggen echter de nadruk op andere elementen: bij Appianus speelt Manius een veel grotere rol, en zal hij het zijn die uiteindelijk als verantwoordelijke wordt aangewezen en geëxecuteerd.⁴⁷¹ Hij geeft ook meer ruimte aan Lucius: hij beschuldigt hem niet rechtstreeks, en geeft Lucius de ruimte om een al dan niet verzonnen monoloog te geven op het einde van de oorlog. Bij Sextus geeft hij ook meerdere mogelijkheden voor diens dood, en focust hij inzake de allianties enkel op Antonius. Dio daarentegen spreekt inzake de allianties over zowel Antonius als Lepidus, maar bij de mogelijke scenario's voor de dood van Sextus geeft hij minder mogelijkheden, en laat daarbij Plancus compleet erbuiten. Inzake Lucius behandelt hij ook de aanklacht tegen Octavianus niet, wat past binnen zijn narratief waarin Octavianus centraal wordt gezet en positiever behandeld lijkt te worden dan bij Appianus.

De andere auteurs gaan minder in detail in op deze gebeurtenissen. Bij Velleius valt dit zeer hard op, omdat hij deze gebeurtenissen zou kunnen gebruiken om Octavianus nog meer te verheerlijken. Een mogelijke verklaring is dat de bestaande interpretatie en gelijkenissen tussen Appianus' en Dio's versie pas later ontstonden en gangbaar werden. Bij Suetonius is het enerzijds niet ongewoon dat hij zich niet uitlaat over de bondgenootschappen ten tijden van Sextus, maar de theorieën inzake Octavianus en Lucius blijven ook onbelicht. Dit draagt bij aan de verklaring dat deze visie pas later tot stand zou zijn gekomen. Bij Plutarchus is de situatie juist omgekeerd: het verbaast niet echt dat hij niet zoveel aandacht besteedt aan het conflict tussen Octavianus, Lucius en Fulvia, zelfs al zijn zijn echtgenote en zijn broer betrokken. Plutarchus focust op Antonius die in het oosten zit, maar het verbaast wel dat hij zich niet meer uitlaat over de bondgenootschappen met Sextus en diens dood. De best mogelijke verklaring is in mijn ogen dat hij niet gelooft dat Antonius een illegale moord liet plegen of een bondgenootschap met Sextus zou overwegen, of minstens niet wou suggereren dat hij deze dingen zou doen.

Net zoals de vorige hoofdstukken zijn er enkele kenmerken inzake samenzweringstheorieën die bij ofwel een ofwel beide samenzweringstheorieën van toepassing zijn. In beide gevallen worden er verklaringen gegeven waarom goede mensen slechte dingen overkomen, en beide theorieën worden geplaatst in een moment van crisis. Het onderhouden van de maatschappelijke waarden sluit nauw aan bij deze eerste twee kenmerken. De voorkeur voor de dispositionele verklaring op de situationele is duidelijk zichtbaar inzake Lucius Antonius, maar minder duidelijk bij de situatie inzake Sextus Pompeius, en Octavianus als persoon die weet wat er gebeurd en dit naar buiten brengt is ook eerder

---

⁴⁷⁰ Idem, 325.

⁴⁷¹ App. B Civ. 5.66.

van toepassing bij Lucius dan bij Sextus. Ook het aspect van tegensamenzweringen en het epistemologische gat springen niet in het oog, maar lijken meer van toepassing bij Lucius dan bij Sextus. Het voorkomen van Fulvia bij de ene situatie is een opstapje tegenover de vorige hoofdstukken, maar haar rol is minimaal. Tenslotte is het trekken van de situatie uit haar historische context of het gebruik van historische voorbeelden hier nauwelijks tot niet van toepassing.

Tenslotte heb ik iets meer in detail gekeken naar de bijdrage van Julien Giry en Doğan Gürpınar aan het *Routledge Handbook*, waarin ze keken naar de functies en het gebruik van samenzweringstheorieën in autoritaire regimes. Er waren veel gelijkenissen met de samenzweringstheorieën van Cicero uit het tweede hoofdstuk, maar in deze situaties viel op dat er veel meer sprake was van een autoritair bestuur, waardoor de verschillende kenmerken die Giry en Gürpınar naar voor brachten des te meer opvielen. Een interessant punt dat afwijkt van hun analyse was dat het volk bij het uitbreken van de Perusiaanse oorlog net verdeeld was: de groep van veteranen stond tegenover de groep van grondbezitters, waarbij de groep die Octavianus nodig had, uiteindelijk tegenover Lucius zou komen te staan. Tenslotte heb ik een zeer korte vergelijking gemaakt met een van hun voorbeelden, waarbij er naar hoogtepunten in het verleden werd gekeken. Appianus en Dio keken echter vooruit naar het keizerschap van Augustus, waarbij er naar een hoogtepunt wordt toegewerkt.

In het volgende en laatste hoofdstuk ga ik in op de samenzweringstheorieën oplopend naar Actium, waarbij Antonius' verblijf in het oosten en zijn relatie met Cleopatra centraal staan. In tegenstelling tot dit hoofdstuk lijkt Cleopatra daar een veel grotere rol te spelen dan Fulvia hier deed. Octavianus' aanvallen op Antonius, en diens tegenaanvallen, staan hier centraal, alsook het testament van Antonius dat de druppel lijkt die de emmer van frustraties tegenover Antonius liet overlopen.

Hoofdstuk 6: Octavianus, Cleopatra en de val van Antonius

In dit laatste hoofdstuk ga ik na een korte historische setting, van een relatief lange periode, in op de samenzweringstheorieën die gevonden kunnen worden in Cassius Dio's werk. Hierbij worden drie verschillende situaties behandeld: ten eerste Octavianus die bepaalde eren weigert nadat hij Sextus had verslagen en Lepidus' macht had ontnomen, vervolgens de wederzijdse aanklachten tussen Antonius en Octavianus, en tenslotte de vlucht van (een deel van) Antonius' vloot, en Cleopatra's rol hierbij. Nadat ik de kenmerken van de theorieën bij deze situaties bespreek in vergelijking met het reeds bestaande onderzoek, ga ik in op de rol van Cleopatra en 'othering', aan de hand van Annika Thiems bijdrage aan het *Routledge Handbook* over de rol van gender en seksualiteit inzake samenzweringstheorieën.

1. Historische setting: september 36 – september 31

Na de dood van Sextus Pompeius stond Octavianus er goed voor: hij had een belangrijke militaire overwinning behaald, had zich ontdaan van medetriumvir Lepidus, en was praktisch de machtigste man in de buurt van Rome. Antonius bevond zich nog steeds vrijwel constant in het oosten.⁴⁷² Octavianus herstelde zijn aanvallen op Antonius, waarbij hij zich kon beroepen op verschillende gebeurtenissen, zoals Antonius die Octavia, zijn wettelijke vrouw, had weggestuurd, of zijn processie met de gevangen Armenische koning in Alexandrië. Dit laatste werd als propaganda naar voor geschoven om aan te tonen dat Antonius de belangrijke religieuze praktijken naar Alexandrië wou halen.⁴⁷³ De giften aan zijn vrouw en kinderen kunnen daar gerust naast geplaatst worden.⁴⁷⁴

De propagandaoorlog tussen Octavianus en Antonius, die al was begonnen in 44, bereikte in deze periode haar hoogtepunt.⁴⁷⁵ Antonius bleef zelf niet bij de pakken neerzitten. Tegen de aanklachten dat Cleopatra en Antonius de macht in Rome wilden grijpen, kwam hij met tegenaanklachten dat hij niet kon rekruteren in Italië, dat Octavianus Lepidus onrechtmatig de macht had afgenomen, en dat Antonius zelf wel zijn macht zou willen neerleggen.⁴⁷⁶ Religieuze propaganda werd ook gebruikt: Antonius werd vereenzelvigd met Hercules en Dionysus, Griekse goden, terwijl Octavianus zich vereenzelvigde met Apollo, die onder andere voor orde zou staan.⁴⁷⁷ De propaganda van Octavianus en Antonius was vooral gericht op veteranen, en maar in tweede instantie het volk, en werd verspreid doormiddel van speeches, zowel aan de soldaten zelf als aan de senaat die bij hen terechtkwamen.⁴⁷⁸ "Min of meer fictieve versies" werden bewaard in de werken van Appianus of Cassius Dio.⁴⁷⁹ Naast

⁴⁷² Pelling, "The triumviral period," 42-3.

⁴⁷³ Idem, 39-40.

⁴⁷⁴ Cleopatra werd koningin van Egypte, Cyprus, Libië en een deel van Syrië, zijn zoon Alexander Helios kreeg Armenië, Medië en Parthië, en de jongste zoon Ptolemaeus kreeg Fenicië, het andere deel van Syrië en Cilicië; Cass. Dio 49.41; Plut. Ant. 54.

⁴⁷⁵ Borgies, *Le conflit propagandiste*, 13.

⁴⁷⁶ Syme, *The Roman revolution*, 276; Pelling, "The triumviral period," 42-3.

⁴⁷⁷ Freyburger-Galland, "Political and religious propaganda," 18; Anne Gosling, "Octavian, Brutus and Apollo: a note on opportunist propaganda," *The American Journal of Philology* 107, nr. 4 (1986): 586-9; Pelling, "The triumviral period," 43-4.

⁴⁷⁸ Borgies, *Le conflit propagandiste*, 463-4. Pelling, "The triumviral period," 44-45.

⁴⁷⁹ Borgies, *Le conflit propagandiste*, 467: "... dont ne subsistent que des versions plus ou moins fictives chez les auteurs postérieurs tels qu'Appien ou Dion Cassius."

speeches behaalde Octavianus overwinningen in Illyricum, waarbij hij zijn acties in de verf kon zetten tegenover Antonius, die niet erg actief was na zijn campagnes in Oosten.⁴⁸⁰

Een grote omslag kwam op de overgang van 33 naar 32, wanneer de tweede periode van 5 jaar van het triumviraat ten einde liep.⁴⁸¹ Twee van Antonius' partizanen werden consul, en Antonius liet weten dat hij zijn macht wou neerleggen en stond voor vrede. Nadat Octavianus zijn macht niet leek op te geven vanaf 32, liepen de consuls en een deel van de senaat over naar Antonius zelf. Onder diegenen die overbleven waren veel *homines novi*, die volgens Syme snel uit de boot konden vallen indien Octavianus aan de verliezende hand zou zijn. Antonius leek een goede positie te hebben.⁴⁸²

Maar dit bleef niet duren. Later datzelfde jaar wou Octavia zich van hem laten scheiden, en nog belangrijker liepen Plancus en zijn neef Titius, die misschien betrokken waren bij de dood van Sextus, over naar Octavianus.⁴⁸³ Zij zouden Octavianus hebben aangeraden om Antonius' testament openbaar te maken. Daarin zou staan dat Caesarion, de zoon van Cleopatra en Caesar, de rechtmatige erfgenaam van Caesar is en dat Antonius in Alexandrië moest worden begraven. De geloofwaardigheid hiervan wordt echter betwist.⁴⁸⁴ Maar het document versterkte wel de geruchten dat Antonius en Cleopatra het westen wilden overnemen.⁴⁸⁵ Octavianus liet volgens zichzelf heel Italië eden aan zichzelf afleggen, en gaf daarmee de illusie van een verenigd Italië⁴⁸⁶ Hij verklaarde de oorlog aan Cleopatra, en niet aan Antonius, maar gaf Antonius de (waarschijnlijk) valse kans om zich naar zijn wensen te schikken.⁴⁸⁷

Antonius zou niet toegeven, en hij zou tegenover de troepen van Octavianus komen te staan bij de zeeslag bij Actium in 31. Antonius zou het onderspit delven, maar zou kunnen vluchten naar Alexandrië, waar hij een jaar later zelfmoord zou plegen, kort daarna gevolgd door Cleopatra.⁴⁸⁸

2. De laatste rechte lijn naar Actium

a. Cassius Dio

Inzake deze langere periode, vanaf het einde van de oorlog tegen Sextus Pompeius tot en met de zeeslag bij Actium, gebruikt Cassius Dio meerdere keren samenzweringstheorieën. Het eerste geval waarin hij dit doet is het einde van de oorlog tegen Sextus. Dio stelt dat Octavianus bepaalde eren zou hebben geweigerd, waarna het volk hem nog vele andere onderscheidingen zou geven.⁴⁸⁹ Maar Dio laat het niet daarbij:

---

⁴⁸⁰ Pelling, "The triumviral period," 46-7; Hier kan je ook een omkering zien van de situatie in Philippi, waar Antonius net de persoon was die actief was terwijl Octavianus ziek was, zie bijvoorbeeld Appianus B. Civ. 5.14.

⁴⁸¹ Pelling, "The triumviral period," 48-9. De eerste periode liep van eind 43 tot eind 38, de tweede van eind 38 tot eind 33.

⁴⁸² Pelling, "The triumviral period," 48-50; Syme, *The Roman revolution*, 243-4, 279-80, 282.

⁴⁸³ Plut. Ant. 54; Pelling, "The triumviral period," 51-52.

⁴⁸⁴ Crook, "A legal point about Mark Antony's will," *The Journal of Roman Studies* 47, nr. 1/2 (1957): 36-38; Pelling, "The triumviral period," 51-2; Frank A. Sirianni, "Was Antony's will partially forged?" *L'Antiquité Classique* (1984): 236-41; Syme, *The Roman revolution*, 282.

⁴⁸⁵ Syme, *The Roman revolution*, 283.

⁴⁸⁶ Borgies, *le conflit propagandiste*, 462; Pelling, "The triumviral period," 53-4; Syme, *The Roman revolution*, 291.

⁴⁸⁷ Pelling, "The triumviral period," 54.

⁴⁸⁸ Idem, 57, 62-5.

⁴⁸⁹ Cass. Dio 49.15.

Some people, to be sure, even spread the report abroad that these acts of magnanimity on Caesar's part on that occasion were designed to bring reproach upon Antony and Lepidus and to enable him to shift the blame upon them alone for the acts of injustice formerly committed; ... But this was mere idle talk.⁴⁹⁰

Net zoals in vorige hoofdstukken kan men stellen dat in dit citaat niet meer dan geruchten worden behandeld, maar naar mijn mening gaat het verder dan dat. Hier wordt een bepaalde theorie naar voor geschoven om zijn weigering te verklaren, en zijn relatie met Antonius en Lepidus nog meer in de verf te zetten en zijn eigen daden te rechtvaardigen. Dio stelt dat dit maar ongeloofwaardige praatjes zijn, en dat er dus niets bewezen is. De theorie veronderstelt een uitgevoerd plan, dat hij zo goed als zeker niet helemaal op zijn eentje zou hebben bedacht, en door zijn sterke positie na de oorlog tegen Sextus kan zijn hypercompetentie niet in vraag worden gesteld, zeker niet bij Dio. De enige aspecten die minder vanzelfsprekend zijn, zijn de grootschaligheid en het doel van de vermeende samenzwering. Het doel kan in mijn ogen worden verklaard door machtszucht. De grootschaligheid kan verdedigd worden door zijn handelingen hiervoor: zijn relatie met Antonius was niet positief te noemen, en hij had juist de andere triumvir ontheven van zijn macht. De schuld op anderen afschuiven zou een stap vooruit zijn in zijn weg naar alleenheerschappij.

Het belangrijkste aspect is echter dat Dio deze theorieën uitdrukkelijk tegenspreekt, vergelijkbaar met Cicero met de theorie uit hoofdstuk 4, met als verschil dat hij zelf geen samenzweringstheorie tegenover de andere theorie stelt. Alhoewel hij de geruchten ook had kunnen verzwijgen, kiest hij ervoor om ze wel te vermelden maar ook om ze tegen te spreken. Dit toont dat er waarschijnlijk wel genoeg gehoor werd gegeven aan de geruchten. Dat Dio ze ontkent past dan weer prima in het patroon dat in de vorige hoofdstukken naar voor kwam, en Gowings beeld, waarbij hij Octavianus meer in een goed daglicht zet dan bijvoorbeeld de wisselende visie van Appianus op Octavianus.⁴⁹¹

Een tweede geval kan worden gevonden in de wederzijdse beschuldigingen tussen Octavianus en Antonius in Dio's volgende boek. Dio beschrijft de wederzijdse beschuldigingen tussen Antonius en Octavianus, die niet veel later kwamen nadat Octavianus de hierboven beschreven eren kreeg. Antonius klaagde dat Octavianus Lepidus' en troepen had afgenomen. Octavianus zou hem dan weer beschuldigen dat hij Sextus heeft gedood, de Armeense koning gevangen had genomen, en vooral dat hij zowel zijn kinderen met Cleopatra als Caesarion had erkend.⁴⁹² Aanvankelijk voldoen deze wederzijdse verwijten niet aan alle elementen van samenzweringstheorieën: er worden geen samenzweringen gebruikt als verklaringen, en de machtshonger van beiden komt hier hoogstens zeer impliciet naar boven. Dit verandert echter wanneer het testament van Antonius wordt geopenbaard. De relatie tussen Antonius en Cleopatra stond hierin centraal, onder andere duidelijk door Antonius' zozegde wens dat hij in Alexandrië zou worden begraven. Zet hiernaast ook de giften die hij aan Cleopatra en haar kinderen gaf, en dat Octavia zich zou laten scheiden, en dan is het niet verwonderlijk dat Antonius' relatie met Cleopatra zo centraal lijkt te staan in zijn propaganda.⁴⁹³ Hoe dan ook zouden andere geruchten, namelijk dat Antonius de stad Rome aan Cleopatra zou schenken en het bestuur van het Romeinse rijk zou verplaatsen naar Alexandrië, nu wel aan geloof winnen.⁴⁹⁴ Dit wordt iets

⁴⁹⁰ Idem: "ἤδη μὲν γὰρ τινες διεθρόησαν ὅτι ἐπὶ τε τῆ τοῦ Ἀντωνίου καὶ ἐπὶ τῆ τοῦ Λεπίδου διαβολῆ, καὶ ὥστε τὴν αἰτίαν τῶν πρότερον ἀδίκως γενομένων ἐς ἐκείνους μόνους ἀπώσασθαι, ταῦθ' οὕτω τότε ἐμεγαλοφρονήσατο· ... ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἄλλως ἐθρυλεῖτο"

⁴⁹¹ Gowing, *The triumviral narrative*, 92-3.

⁴⁹² Cass. Dio 50.2

⁴⁹³ Idem, 50.3.

⁴⁹⁴ Idem, 50.4.

verder in zijn werk aangevuld met speeches van Octavianus en Antonius aan hun manschappen. Antonius stelt hier volgens Dio zeer expliciet het volgende:

*..., and as we comprehend his plot, ... whereas he desires to reign as a sovereign over you, I wish to free them as well as you, and this indeed I have confirmed by oath.*⁴⁹⁵

Octavianus legt dan weer expliciet de nadruk op Antonius' persoon:

*Therefore let no one count him a Roman, but rather an Egyptian, nor call him Antony, but rather Serapion; let no one think he was ever consul or imperator, but only gymnasiarch. For he has himself, of his own free will, chosen the latter names instead of the former, and casting aside all the august titles of his own land, has become one of the cymbal players from Canopus.*⁴⁹⁶

Hierbij krijgen we dus twee aparte theorieën, maar zijn dit allebei samenzweringstheorieën? De theorie, steunend op geruchten, stelt dat Antonius de macht wil grijpen, enkel en alleen om die aan Cleopatra te schenken en de zetel van macht te verplaatsen naar Alexandrië. Volgens de andere krijgen we via Antonius eindelijk expliciet de aanklacht dat Octavianus de macht wil grijpen en als alleenheerser wilt optreden. Beiden voldoen aan de checklist: het zijn verklaringen waarbij een samenzweringstheorie wordt gebruikt, enerzijds voor het testament en gedrag van Antonius, anderzijds voor Octavianus' gedrag en zijn aanvallen op Antonius. Beide theorieën geven geen bewijs, bewijs dat zeer ongeloofwaardig is, of bewijs dat mogelijks vervalst is. Beide samenzweringen worden als grootschalig voorgesteld, en insinueren alleenheerschappij, waarbij het volk en de Romeinse staat het slachtoffer van zouden worden. Het zogezegde complot van Antonius zou duidelijk in het geheim gepland zijn, terwijl het complot van Octavianus meer open lijkt, met onder andere de afzetting van Lepidus. De mogelijkheid van een open samenzwering staat hier open, al kan als tegenargument wel gesteld worden dat er ook andere stemmen waren die Octavianus hiervan beschuldigden. Inzake het groepselment is het duidelijk dat de twee voormalige triumvirs dit niet alleen hadden gepland of hadden uitgevoerd. Beide personen worden nog steeds als hypercompetent geacht, zelfs Antonius, wiens grootste fout is dat hij onder de macht van Cleopatra zou staan.⁴⁹⁷

Wat hierbij opvalt, is dat er klachten komen van zowel Octavianus als Antonius, maar de daadwerkelijke samenzweringstheorie over Antonius komt enkel voort uit de geruchten, en niet vanuit Octavianus zelf. Daartegenover komt de theorie over Octavianus wel van Antonius zelf. De negatieve geruchten tegenover Octavianus waren zoals we hierboven zagen pure onzin en werden door Dio tegengesproken, maar Dio laat deze geruchten over Antonius zijn gang gaan.

Tijdens de daadwerkelijke slag bij Actium vinden we de laatste samenzweringstheorie, ditmaal door Dio zelf. Hij stelt namelijk dat Octavianus private gezanten naar Cleopatra had gestuurd, waarna Cleopatra tijdens de slag bij Actium de vloot zou laten vluchten:

⁴⁹⁵ Idem, 50.22: “καίπερ ἄδειάν τινα τῶν ἐψηφισμένων ἔνεκα ἔχοντες, [...] ὁ μὲν καὶ ὑμῶν μοναρχῆσαι ἐπιθυμεῖ, ἐγὼ δὲ καὶ ἐκείνους ἐλευθερῶσαι βούλομαι, καθάπερ που καὶ τοῖς ὄρκοις πεπίστωμαι.”

⁴⁹⁶ Idem, 50.27: ““Μήτ’ οὖν Ῥωμαῖον εἶναί τις αὐτὸν νομιζέτω, ἀλλὰ τινα Αἰγύπτιον, μήτ’ Ἀντώνιον ὀνομαζέτω, ἀλλὰ τινα Σαραπίωνα· μὴ ὑπατον, μὴ αὐτοκράτορα γεγονέναι ποτὲ ἠγείσθω, ἀλλὰ γυμνασίαρχον. ταῦτα γὰρ ἀντ’ ἐκείνων αὐτὸς ἐθέλοντῆς ἀνθείλετο, καὶ πάντα τὰ πάτρια σεμνολογήματα ἀπορρίψας εἷς τῶν ἀπὸ Κανώβου κυμβαλιστῶν γέγονε. μὴ μέντοι μηδὲ δεισῆ τις αὐτὸν ὡς καὶ ῥοπήν τῷ πολέμῳ παρέξοντα.””

⁴⁹⁷ Idem. 50.24; Octavianus zou dan ook aanvankelijk de oorlog verklaren aan Cleopatra, en zou Antonius pas later als uitdrukkelijke vijand neerzetten.

But Cleopatra, upon perceiving this, caused the ships to desert, and she herself rushed suddenly into the mausoleum, pretending that she feared Caesar and desired by some means or other to forestall him by taking her own life, but really as an invitation to Antony to enter there also. He had a suspicion, to be sure, that he was being betrayed, yet in his infatuation he could not believe it, but actually pitied her more, one might say, than himself.⁴⁹⁸

Dit verondersteld dat Cleopatra en Antonius een samenzwering op poten hadden gesteld, waarbij Cleopatra Antonius op dit cruciale moment zou hebben verraden. Dio stelt hier dus een samenzweringstheorie voor. Deze theorie is de verklaring voor Cleopatra's handelingen, specifiek de reden waarom ze de vloot zou laten terugtrekken, en voortbouwend op het bovenstaande citaat ook de reden waarom Antonius zelfmoord zou hebben gepleegd. Het zou allemaal vertrekken vanuit een onderlinge deal tussen Octavianus en Cleopatra. Dio geeft hier echter geen bewijs voor. De grootschaligheid spreekt voor zichzelf: de finale slag tussen Antonius en Octavianus werd hierdoor beslecht. Het geheime aspect is hier waarschijnlijker het sterkste van alle samenzweringstheorieën die ik heb besproken in deze thesis, en het groepsaspect is ook vanzelfsprekend. Tenslotte worden de samenzweerders hypercompetent geacht: Octavianus omwille van zowel zijn feitelijke als politieke positie, en Cleopatra omwille van haar acties. Niet iedereen kan een hele vloot zomaar laten deserteren met een bevel.

Dio toont hier tegelijk dat Octavianus er niet voor terugdeinsde om bedrieglijk te handelen, en anderzijds krijgt hij hier de kans om Cleopatra weer negatief af te beelden. Antonius zou tot op het laatste moment vertrouwen hebben gehad in Cleopatra, wat onderstreept dat Cleopatra als de centrale vijand werd gezien in dit conflict, en dat Antonius in eerste instantie door haar zou zijn verleid. Hoe dan ook blijft Octavianus de centrale rol innemen, zoals Gowing onderstreept.⁴⁹⁹

De volgende vraag die we kunnen stellen is hoe Octavianus, Antonius en Cleopatra hier worden geframed. Zoals ik hierboven heb vermeld worden geruchten tegen Octavianus tegengesproken en geruchten tegen Antonius niet. Antonius wordt door Dio voorgesteld als een naïeve slaaf van Cleopatra, die er zelf niet voor terugdrong om Octavianus aan te vallen als alleenheerser. Cleopatra komt hier, zeker tegenover Fulvia, compleet op de voorgrond. Dat Antonius geen Romein meer zou zijn, zou vooral haar schuld geweest zijn. Dit zorgt er volgens mij ook voor dat Octavianus reden genoeg heeft om haar te gebruiken om de slag bij Actium volgens Dio te winnen. Mocht Octavianus een eervolle vrouw of man op deze manier gebruiken zonder deze achtergrond, zou Octavianus er veel minder mooi uitkomen dan wanneer hij iemand misbruikte die Antonius' Romeinse afgrond wist te vernietigen. Deze samenzweringstheorieën passen dan ook perfect in het grotere propagandaplaatje: Octavianus is de listige maar uiteindelijk rechtvaardige leider, die het Grieks-Egyptische gevaar en haar slaaf Antonius zou hebben overwonnen. Antonius en Cleopatra waren een gevaar voor de Romeinse maatschappij, wilden de macht overnemen, en moesten omwille van deze redenen verslagen worden.

⁴⁹⁸ Idem, 51.10: “ἰδοῦσα δὲ τοῦθ’ ἡ Κλεοπάτρα τὰς τε ναῦς αὐτομολῆσαι ἐποίησε, καὶ αὐτὴ ἐς τὸ ἡρίον ἐξαίφνης ἐσεπήδησε, λόγῳ μὲν ὡς τὸν Καίσαρα φοβουμένη καὶ προδιαφθεῖραι τρόπον τινὰ ἑαυτὴν βουλομένη, ἔργῳ δὲ καὶ τὸν Ἀντώνιον ἐκεῖσε ἐσελθεῖν προκαλουμένη· ὑπετόπει μὲν γὰρ προδίδοσθαι, οὐ μέντοι καὶ ἐπίστευεν ὑπὸ τοῦ ἔρωτος, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ὡς εἶπεῖν ἐκείνην ἢ ἑαυτὸν ἠλέει.”;f voor de gezanten van Octavianus naar Cleopatra, zie 51.8.

⁴⁹⁹ Gowing, *The triumviral narratives*, 92-3.

b. Velleius, Plutarchus, Suetonius en Appianus

Wat enorm opvalt tegenover de samenzweringstheorieën die we zien bij Dio, is dat geen enkele andere auteur hem hierin volgt. Per auteur kijk ik voor welke van de drie situaties ze eventueel een verklaring geven, in welke mate we elementen terugvinden die we ook bij Dio kunnen zien, en stel ik de vraag waarom ze geen samenzweringstheorie zouden gebruiken.

Ten eerste is er Velleius. Het mag niet verbazen dat ook in deze situaties Velleius duidelijk kant kiest voor Octavianus. Daarom verbaast het ook niet dat Velleius zich niet uitsprak over de aanklachten tegen Octavianus dat hij de macht zou willen overnemen na de oorlog tegen Sextus Pompeius. Bij Velleius gaat Octavianus Lepidus' macht dan ook niet per se afnemen. Lepidus annexeert het overblijvende leger van Pompeius, waarna hij zelf de overwinning opeiste. Omwille van deze reden zou Octavianus zijn kamp binnengaan, waarna Lepidus' troepen zich aan hem zouden overgeven, en Lepidus zich aan zijn voeten zou werpen.⁵⁰⁰ Octavianus had dus niet zozeer de macht gegrepen als Lepidus die dit aan hem zou hebben overhandigd, waardoor we net als bij Dio een positief beeld van Octavianus krijgen, maar dus zonder vermelding van de geruchten. Inzake de wederzijdse aanklachten krijgen we, niet onverwachts, geen aanklachten tegen Octavianus, maar ook geen aanklachten van Octavianus tegen Antonius. De enige reden die hij geeft, geeft hij zelf: Antonius zou een oorlog tegen zijn thuisland zijn begonnen vanwege zijn liefde voor Cleopatra.⁵⁰¹ Maar er komt hierbij geen expliciete vermelding dat hij de macht wil overnemen, en al zeker geen vermelding dat hij het machtscentrum naar Alexandrië wou verplaatsen.⁵⁰² Het verlies van Antonius en Cleopatra bij Actium zou een vaststaand gegeven zijn geweest.⁵⁰³ Cleopatra zou ook in zijn versie de vloot doen vluchten, en Antonius zou haar achterna gaan, maar er wordt geen vermelding gemaakt van een eventuele deal die Cleopatra met Octavianus zou hebben gemaakt en die daarvoor als verklaring zou worden gegeven.⁵⁰⁴

We zien hier dus dat Velleius geen samenzweringstheorieën gebruikt om deze gebeurtenissen te beschrijven, maar zich nog steeds wel duidelijk baseert op een Octaviaanse visie die steunt op diens propaganda tegenover Antonius. Net zoals bij Dio zien we hier wel een duidelijke voorkeur voor de ene partij, en Cleopatra die dit alles aangestuurd zou hebben. De reden waarom Velleius geen samenzweringstheorieën zou gebruiken in deze situatie is niet makkelijk om te beantwoorden. De voornaamste verklaring bestaat er volgens mij in dat deze traditie, net zoals in vorige hoofdstukken, pas later gangbaar zou worden. Indien hij dit niet zou willen gebruiken voor de situaties waarin Octavianus deel zou nemen aan de samenzweringen, zou hij dit nog steeds kunnen gebruiken om Antonius explicieter in een slecht daglicht te stellen. Aangezien hij dit niet doet, lijkt de latere oorsprong voor de tradities de beste verklaring in mijn ogen.

Plutarchus focust in zijn *Leven van Antonius* op deze persoon. Het is dus niet verwonderlijk dat hij de eerste situatie van Dio niet behandelt, aangezien Antonius hierbij geen rol speelde. Dio's tweede samenzweringstheorie komt hier, zonder het gebruik van een samenzweringstheorie, wel op een interessante manier naar voren, die ook perfect past binnen zijn framing van Antonius. Plutarchus legt de nadruk op Octavianus die de massa tegen Antonius wou opzetten, die ook zijn eigen aanklachten uitte. De vermelding van het testament wordt aangevuld met aanklachten van Calvinus, waarbij

---

⁵⁰⁰ Vell. Pat. 2.80.

⁵⁰¹ Idem, 2.82.

⁵⁰² Pelling, *The triumviral narratives*, 42 verwijst verkeerdelijk naar Vell. Pat. 2.82, aangezien Velleius dit niet zou beweren.

⁵⁰³ Idem, 2.84.

⁵⁰⁴ Idem, 2.85.

Cleopatra's rol nog extra in de verf werd gezet.⁵⁰⁵ Bij de slag bij Actium krijgen we naast Cleopatra die de vloot doet omkeren en Antonius die haar volgde om haar een plezier te doen ook het extra gegeven dat de zeeslag het gevolg was van Cleopatra's macht over Antonius. Aanvankelijk wou hij op land vechten, maar Cleopatra zou hem hebben overtuigd om op zee te strijden.⁵⁰⁶ Tenslotte zou het contact tussen Octavianus en Cleopatra hier pas na de zeeslag worden geplaatst.⁵⁰⁷ Concluderend wordt Antonius hier dus zowel als slachtoffer van Octavianus als van Cleopatra afgebeeld: Octavianus stookte het volk en senaat tegen hem op, en Cleopatra misbruikte zijn liefde voor haar.

De vraag is dan waarom Plutarchus de aanklachten van Octavianus en Cleopatra's handelingen tijdens de slag bij Actium niet als een samenzweringstheorie zou voorstellen. De meest voor de hand liggende verklaring inzake de wederzijdse verwijten kan zijn dat Plutarchus enerzijds de aanklachten tegen Antonius niet geloofde, of ze niet wou opnemen om de afbeelding van Antonius minder negatief te maken. De aanklachten van Octavianus zouden voor Plutarchus ook al voldoende zijn geweest. Hij stelt dat de aanklachten grotendeels als vals worden omschreven, en misschien zou het verder beschuldigen van Octavianus niet gepast zijn tegen de latere eerste keizer van Rome. Tenslotte wordt Cleopatra's contact met Octavianus later geplaatst, waardoor de uitslag van de slag bij Actium niet vooraf vaststond zoals bij Velleius, en zou dit voor Plutarchus de finale onderstreping zijn van Antonius als slachtoffer, aangezien ze zelfs na hun verlies nog steeds Antonius zou willen verraden.

Ten derde is er Suetonius, die nauwelijks de drie situaties van Dio behandelt. Het dichtste hierbij komt hij met de vermelding dat Octavianus met Antonius brak door zijn on-Romeins gedrag.⁵⁰⁸ Noch de gebeurtenissen rond Lepidus, noch de handelingen van Cleopatra worden bij Suetonius behandeld. De vanzelfsprekende reden dat Suetonius geen samenzweringstheorieën gebruikt is dan ook dat hij de precieze gebeurtenissen onbelangrijk acht. Dat hij enkel het on-Romeins gedrag van Antonius onderstreept, past wel perfect binnen zijn narratief waarbij Octavianus centraal staat: het is de legitimatie voor de daadwerkelijke oorlog, hoe kort die ook wordt beschreven.

Bij Appianus ligt de situatie ten slotte licht anders. Hij stopte zijn werk kort na de overwinning op Sextus Pompeius. De situaties inzake de wederzijdse beschuldigingen en de slag bij Actium worden hier dus niet besproken. De eerste situatie bespreekt hij echter wel. Appianus vermeldt hierbij dat de functie van Pontifex van Lepidus aan Octavianus werden overgedragen, maar dat Octavianus die weigerde.⁵⁰⁹ Aangezien het hier gaat over de functie van pontifex, en niet over andere functies, is er hier dus helemaal geen sprake van expliciete machtshonger. Hij gaat in deze passage wel verder met de opmerking dat Octavianus het verdrag van Misenum naast zich neerlegt en het deel van Sextus' soldaten die vroeger slaven waren terug slaaf maakte of liet vermoorden.⁵¹⁰ Appianus kon Octavianus' teruggave van Lepidus' pontificaat extra in de verf zetten om hem positief te karakteriseren, maar aangezien hij dit niet vermeldt maar wel zijn schending van het verdrag van Misenum wordt Octavianus hier dus niet zeer positief afgebeeld.

De reden waarom Appianus hier geen samenzweringstheorieën gebruikt, komt dus grotendeels neer op de keuze wanneer hij zijn werk zou laten eindigen. Appianus' negativiteit tegenover Octavianus kan verklaard worden door Gowings stelling dat hij afwisselend positieve en negatieve bronnen gebruikte voor Octavianus.⁵¹¹ De reden waarom hij hiervoor geen samenzweringstheorie gebruikt is echter

---

⁵⁰⁵ Plut. Ant. 55, 58-9.

⁵⁰⁶ Plut. Ant. 62, 64, 66.

⁵⁰⁷ Plut. Ant. 73.1

⁵⁰⁸ Suet. Aug. 17.

⁵⁰⁹ App. B Civ. 5.131.

⁵¹⁰ Idem.

⁵¹¹ Gowing, *The triumviral narratives*, 90-2.

minder duidelijk. Hij kon even goed Octavianus negatief afbeelden door middel van een samenzweringstheorie, maar deed dit in dit geval niet. Een mogelijke reden zou kunnen zijn dat Appianus zijn personages de samenzweringstheorieën naar voor laat brengen. Aangezien Antonius' klachten over Octavianus' behandeling van Lepidus bij Dio pas juist voor de slag bij Actium voorkwamen, zou het niet onlogisch zijn dat Appianus hier geen samenzweringstheorie gebruikt.

3. Samenzweringstheorieën in de oudheid

Net zoals de samenzweringstheorieën in de vorige hoofdstukken vertonen deze gelijkenissen en verschillen met de bestaande onderzoeken inzake samenzweringstheorieën en de vorige hoofdstukken. Als eerste zijn er twee kenmerken die bij alle samenzweringen lijken voor te komen. Het eerste daarvan is de voorkeur voor de dispositionele verklaring boven de situationele.⁵¹² Dat Octavianus de macht wil grijpen, Antonius het machtscentrum naar Alexandrië wou brengen, en Cleopatra uit eigengewin de vloot liet vluchten worden in deze theorieën verkozen boven situationele verklaringen, zoals Lepidus' gedrag, Antonius' testament, of Cleopatra's terechte angst. Vervolgens is het element van crisis zeker aanwezig bij de meeste theorieën: de situatie voor en tijdens de slag bij Actium is zeer explosief, met Octavianus en Antonius die lijnrecht tegenover elkaar staan.⁵¹³ Inzake de eerbetuigingen na de oorlog met Sextus kan men opbrengen dat de oorlog voorbij is, en dat de crisis dus ten einde was. Daartegenover kan men inbrengen dat Dio al vooruit zou kijken naar de steeds verslechterende situatie met Antonius.

Vervolgens zijn er kenmerken die voor de ene theorie meer van toepassing zijn dan voor andere. Het eerste is het element van de zondebok. Voor de eerste keer zien we hier daadwerkelijk een vrouw die centraal wordt gesteld, namelijk Cleopatra.⁵¹⁴ In het vierde deel van dit hoofdstuk ga ik meer in op haar rol en percipiëring. Inzake de theorie over Octavianus spelen echter noch vrouwen, noch slaven, noch buitenlanders een belangrijke rol. Bij de andere twee spelen alle drie deze kenmerken net de centrale rol. Pagán's mantra is zichtbaar inzake de theorie over Octavianus en Lepidus: de derde triumvir wordt door de geruchten als positief gezien, en de theorie is de verklaring waarom deze goede man slechte dingen overkomt.⁵¹⁵ Bij de theorie dat Antonius het machtscentrum wilt verplaatsen zouden de goede Romeinse burgers het slachtoffer worden. Octavianus die alleenheerser zou worden zou de goede mensen vanuit Antonius' ooghoek schaden. Maar bij de laatste theorie, inzake Cleopatra en Octavianus, is Antonius vooral het slachtoffer, die nauwelijks goed kan worden genoemd vanuit het oogpunt van Octavianus en de later schrijvende auteurs. Tenslotte bevestigen de wederzijdse beschuldigingen en de geruchten over Antonius het politieke systeem, namelijk de Romeinse staat zoals de respectievelijke triumvirs ze wilden zien.⁵¹⁶ Maar inzake Octavianus enerzijds en Actium anderzijds lijken deze net in te gaan tegen het ideaal van de Romeinse staat, waarbij machtshonger en bedrog centraal staan.

Andere elementen zijn echter moeilijk tot onmogelijk om aan te duiden bij alle drie de theorieën. Het aspect dat de personen die de theorie naar voor brengen de enige zijn die zien wat er aan de hand is, komt enkel naar voor bij Antonius' speech aan zijn soldaten.⁵¹⁷ Het zien van een tegensamenzwering

⁵¹² Pagán, *Conspiracy theory*, 32-3.

⁵¹³ Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 157.

⁵¹⁴ Pagán, *Conspiracy theory*, 1-2.

⁵¹⁵ Idem, 1; Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 159-60.

⁵¹⁶ Pagán, *Conspiracy theory*, 4; Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 157.

⁵¹⁷ Spencer, *Conspiracy narratives*, 150-2.

lijkt mogelijk te zijn bij de geruchten over Octavianus, maar wordt niet hard gemaakt.⁵¹⁸ Rome die het hoofdslachtoffer is van de theorie valt enkel te zien bij de geruchten tegen Antonius, aangezien hij de glorie van de stad Rome zou afnemen door het verplaatsen van het machtscentrum.⁵¹⁹ Het epistemologisch vacuüm van Pagán is hier ook niet duidelijk. In de meeste gevallen is er een logische verklaring, en lijken de theorieën puur gebruikt om tegenstanders in een slecht daglicht te stellen, niet om onduidelijke situaties te verhelderen.⁵²⁰ De enige uitzondering hierbij is naar mijn mening de verklaring dat Cleopatra de vloot zou hebben laten vluchten. Het lijkt alsof dit een makkelijke postfactum verklaring is voor een gebeurtenis die op het moment zelf moeilijk te verklaren leek. Daarnaast is er ook bij deze theorieën geen sprake van de-historiseren of het gebruik van historische voorbeelden.⁵²¹ Tenslotte zijn er de duurzame vooroordelen die in stand worden gehouden en ongelijke machtsverhoudingen die worden gerechtvaardigd.⁵²² Octavianus machtspositie wordt duidelijk verklaard door zijn tegenstand tegen Antonius, die het machtscentrum wou verplaatsen, en de vooroordelen tegen Antonius komen hier ook duidelijk naar voor. Maar dit is dan weer zeer onduidelijk bij de theorie dat Cleopatra de vloot zou laten vluchten.

4. Recent onderzoek: Samenzweringstheorieën en gender en seksualiteit

In haar bijdrage aan het *Routledge Handbook* spreekt Annika Thiem over de link tussen gender en seksualiteit en samenzweringstheorieën.⁵²³ Enerzijds spreekt ze hierbij over de kwantitatieve en kwalitatieve studies inzake het gender van de personen die deze theorieën geloven, en anderzijds over de inhoudelijke rol van gender en seksualiteit bij de samenzweringstheorieën zelf.

In het eerste deel van haar artikel keek ze of het gender van personen een mogelijke invloed had op het geloof in samenzweringstheorieën. Kwantitatieve studies wijzen uit dat er geen bewijs zou zijn voor verschillen tussen mannelijke of vrouwelijke gelovers, alhoewel gender eerder een controlevariabele was. Enkele onderzoeken uit Duitsland en Polen zouden licht andere resultaten tonen, en stellen dat mannen ze sneller zouden geloven.⁵²⁴ Kwalitatieve studies zouden echter ook de richting van de Duitse en Poolse studies uitgaan, en uitwijzen dat mannen sneller samenzweringstheorieën geloven. Het interessante hieraan is de verklaring die door onder andere Michael Butter wordt gegeven, namelijk de gepercipieerde crisis van mannelijkheid. De hegemonie van de man die in de moderne tijd steeds meer in vraag wordt gesteld zou mannen leiden naar de verklaring dat dit het gevolg is van een complot.⁵²⁵

Dit vergelijken met de situatie in Rome is zo goed als onmogelijk. In geen enkele bron wordt er een daadwerkelijk overzicht gegeven van hoeveel mensen een bepaalde theorie geloven, laat staan of het eerder mannen of vrouwen zijn. Hierbij vallen er wel een paar randopmerkingen te maken. Bij de samenzweringstheorieën zien we dat ze vaak gericht lijken op mannen: senatoren bij Cicero's *Philippicae* en veteranen en andere soldaten bij de theorieën van Antonius en Octavianus. Alhoewel

---

⁵¹⁸ Pagán, *Conspiracy narratives*, 129.

⁵¹⁹ Pagán, "Towards a model," 31.

⁵²⁰ Pagán, *Conspiracy theory*, 2.

⁵²¹ Idem, 27.

⁵²² Idem, 4-5.

⁵²³ Annika Thiem, "Conspiracy theories and gender and sexuality," in *Routledge Handbook of conspiracy theories*, eds. Michael Butter en Peter Knight (New York: Routledge, 2020), 292-303.

⁵²⁴ Idem 292-3.

⁵²⁵ Idem, 293-4.

dit niets zegt over de mate waarin vrouwen de theorieën zouden geloven, is het wel duidelijk dat ze niet speciaal als doelpubliek werden gezien.

Interessanter is de inhoudelijke rol van gender en seksualiteit van samenzweringstheorieën, zeker inzake de framing van Cleopatra besproken in dit hoofdstuk. In haar artikel spreekt Thiem over de belangrijke functie van de *'othering'* die gender en seksualiteit innemen. Ze geeft hierbij verschillende voorbeelden: ten eerste de theorieën over priesters in de post-WOII Verenigde Staten. Hierbij zouden de Katholieke priesters gekarakteriseerd worden door hun seksueel roofdierengedrag, waarbij ze een gevaar zouden betekenen voor meisjes en jonge vrouwen.⁵²⁶ Vervolgens zouden homoseksuelen en vrouwen de typische communistische agenten zijn, waarbij deze tegenover het toenmalige mannelijke ideaal werden geplaatst.⁵²⁷ Tenslotte spelen ook buitenlanders een rol in deze theorieën, zeker inzake de nationalistisch geïnspireerde *'replacement theories'*. Hierbij spelen ook vrouwen een rol: feministische organisaties zouden de inheemse vrouwen overtuigen om carrière te maken in plaats van de traditionele moederrol te vervullen.⁵²⁸

In tegenstelling tot Fulvia in het vorige hoofdstuk zien we hier dat Cleopatra en haar verleiding van Antonius een van de belangrijkste elementen zijn in de versies van de verschillende auteurs. Cassius Dio stelt dat zij hem tot slaaf had gemaakt, dat ze door hem koningin en meesteres moest worden genoemd, en dat Antonius zich oosters liet afbeelden.⁵²⁹ Dit wordt nog eens extra bevestigd in de speech van Octavianus, waarbij hij de nadruk legt op het Egyptische en Alexandrijnse rijk.⁵³⁰ Het verstoten van zijn wettelijke vrouw voor Cleopatra is het laatste element dat hem ertoe leidt om te stellen dat Antonius geen Romein meer is.⁵³¹ Bij Velleius zou Antonius liever met Cleopatra vluchten dan bij zijn soldaten te blijven.⁵³² Ze zou er volgens Plutarchus ook voor zorgen dat veel vrienden van Antonius hem zouden verlaten.⁵³³ Het is duidelijk dat doorheen de werken, of ze nu compleet anti-Antonius zijn zoals bij Velleius of positiever tegenover Antonius zoals bij Plutarchus, als een quasi-slaaf van haar wordt afgebeeld. Zowel de aanwezigheid van vrouwen, slaven en buitenlanders bij de samenzweringstheorieën zijn hier opvallend en onmiskenbaar aanwezig. De reden waarom bijvoorbeeld de rol van Fulvia in de samenzweringstheorieën van het vorige hoofdstuk niet zo groot is, bestaat er volgens mij uit dat de oorlog tegen Lucius Antonius niet zo belangrijk werd geacht als het laatste conflict bij Actium en de daaraan voorafgaande gebeurtenissen. Dit was dan ook de climax van een ketting van aaneengeschaalde conflicten tussen Antonius en Octavianus die begon bij de aankomst van Octavianus in Rome. Vrouwen namen dus wel een plaats in bij de samenzweringstheorieën over mijn periode, maar enkel indien ze een culminatie waren van alles dat net niet Romeins was, en ze een rol speelden in de grote culminatiemomenten in de werken van de auteurs.

---

⁵²⁶ Idem, 297.

⁵²⁷ Idem, 300-1.

⁵²⁸ Idem, 301.

⁵²⁹ Cass. Dio 50.5

⁵³⁰ Idem, 50.24-5.

⁵³¹ Idem, 50.26-7.

⁵³² Vell. Pat. 2.82.

⁵³³ Plut. Ant. 59.

5. Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik gekeken naar de samenzweringstheorieën bij Cassius Dio tussen het einde van de oorlog tegen Sextus Pompeius en de slag bij Actium. Dio spreekt zich uit tegen de samenzweringstheorie tegen Octavianus, waarin gesteld wordt dat Caesar de situatie misbruikte om Antonius en Lepidus in een slecht daglicht te stellen, en waarin zou geïnsinueerd worden dat dit dus een grote façade was, doordat hij na de initiële weigering net meer eerbetuigingen kreeg. Vervolgens keek Dio naar de wederzijdse aanklachten tussen Antonius en Octavianus, die pas echt het karakter van een samenzweringstheorie verkrijgen na het openen van Antonius' erfenis en de speech van Antonius tegen zijn soldaten, waarbij Octavianus als alleenheerser wordt voorgesteld. Tenslotte behandelt hij ook over de deal tussen Octavianus en Cleopatra, en dit kan verbonden worden met Cleopatra die de vloot laat vluchten. Octavianus wordt hier dus enerzijds beschermd, maar anderzijds ook als listig afgebeeld. Cleopatra wordt in zijn werk als gevaarlijker afgebeeld dan Antonius, maar Antonius krijgt hier wel nog de bewegingsruimte om Octavianus aan te vallen.

De andere auteurs spreken zich in wisselende mate uit over deze gebeurtenissen. Velleius stelt, weinig verrassend, Octavianus centraal, maar laat hierbij de samenzweringstheorie tegen Antonius wel achterwege, alhoewel dit perfect in zijn framing zou passen. Het positief afbeelden van Octavianus krijgt hier dus de bovenhand op het negatief afbeelden van Antonius. Een andere mogelijke verklaring is dat de traditie van deze samenzweringstheorie gewoon nog niet bestond in de tijd wanneer Velleius schreef. Plutarchus beeldt Antonius af als slachtoffer van zowel Octavianus als Cleopatra, waarbij er niet veel geloof zou worden gehecht aan Octavianus' aanklachten. Suetonius spreekt zich zo goed als niet uit over de gebeurtenissen, en lijkt enkel belang te hechten aan de oorzaak van de oorlog, het zogezegde on-Romeins gedrag van Antonius. Appianus, tenslotte, sluit zijn werk af kort na de overwinning tegen Sextus Pompeius, wat zijn eigen ideologische waarde heeft: zijn werk over burgeroorlogen bespreekt dit conflict niet.⁵³⁴ Hij spreekt zich hier wel negatief uit over Octavianus, die het verdrag van Misenum naast zich neerlegt.

De samenzweringstheorieën in dit hoofdstuk vertonen allemaal een voorkeur voor de dispositionele verklaring boven de situationele. Dit helpt dan ook in hun ogenschijnlijk doel: het karakteriseren van de persoon waarop de theorieën gericht zijn. Ze worden ook gemaakt inzake momenten van crisis: Octavianus die meer macht voor zichzelf vergaart en gevaarlijker lijkt, Antonius die klaar zou staan om Italië over te nemen en de slag bij Actium zelf. Andere aspecten zijn echter niet bij elke theorie zichtbaar. De rol van vrouwen, slaven en buitenlanders als zondebok zijn hier overduidelijk aanwezig bij Antonius en Cleopatra, de buitenlanders waarbij de eerste de slaaf is van de tweede, de vrouw. Het machtscentrum naar Egypte brengen draait ook rond Cleopatra, maar bij de eerste theorie zijn deze zondebokken compleet afwezig. Inzake Pagán's mantra kan Antonius bij de derde situatie nauwelijks als goed persoon worden gezien, en het systeembevestigend element van de samenzweringstheorieën is ook niet overduidelijk bij deze situatie. De persoon die de samenzweringstheorie naar voor brengt als enige persoon die door heeft wat er gebeurd lijkt, buiten bij Antonius' theorie over Octavianus, ook compleet afwezig, waarbij de tegensamenzwering in elke situatie buiten deze dus ook afwezig lijkt. Rome als slachtoffer, Pagán's epistemologisch vacuüm, en de historische specificiteit zijn tenslotte zo goed als afwezig bij deze theorieën.

---

⁵³⁴ Dit kan eventueel betekenen dat hij deze oorlog niet als burgeroorlog maar als buitenlands conflict zag, waardoor het niet in zijn 5 boeken over burgeroorlogen is opgenomen, maar wel in zijn verloren werken over buitenlandse oorlogen.

Na alle samenzweringstheorieën over de periode tussen de dood van Caesar en hun context te bespreken, is het tijd voor een overkoepelende conclusie. Welke auteurs gebruiken al dan niet samenzweringstheorieën, en worden deze vooral gebruikt om personen op een bepaalde manier te framen? Zijn er belangrijke overkoepelende kenmerken, of kenmerken die andere onderzoeken naar voren schuiven maar die hier zo goed als totaal afwezig zijn? En in welke mate kunnen we gebruik maken van samenzweringstheorieën in de oudheid om modern onderzoek te ondersteunen, en modern onderzoek om deze theorieën beter te begrijpen?

Conclusie

1. Recapitulatie

Ik begon deze thesis met de Pizzagate-samenzweringsstheorie, die ontstond in volle verkiezingsperiode. Het is waarschijnlijk onmogelijk om deze context los te zien van deze theorie: zonder de verkiezingsdruk zou deze theorie waarschijnlijk niet eens ontstaan zijn, of toch zeker niet zo snel verspreid of uit de hand gelopen. Deze samenzeringsstheorie was mijn aanloop naar een van de belangrijkste kenmerken van het onderzoek inzake samenzeringsstheorieën, namelijk dat vooral Amerikaanse en moderne samenzeringsstheorieën worden onderzocht, en dat samenzeringsstheorieën door veel auteurs enkel in de moderne tijd worden geplaatst. Het voornaamste doel van mijn thesis was dan ook aantonen dat samenzeringsstheorieën niet beperkt zijn tot moderne theorieën, maar ook voorkwamen in de klassieke oudheid, en specifiek inzake gebeurtenissen tijdens de laatste decennia van de republiek. Deze periode heb ik gekozen omdat die vrij onderbelicht is in het bestaande onderzoek over samenzeringsstheorieën in de klassieke oudheid. Voor deze periode heb ik gekeken naar de werken van zes auteurs, die ofwel in deze periode leefden en erover schreven, of er vanuit latere tijden naar terugkeken.

In de bovenstaande hoofdstukken heb ik gekeken naar zes verschillende situaties en gebeurtenissen, in min of meerdere mate verbonden. In het eerste hoofdstuk behandelde ik Cicero's aanval op Antonius inzake de dood van Caesar. In het tweede keek ik naar Cicero's insinuatie dat Antonius de macht in Rome wilt overnemen. In het derde heb ik gefocust op de al dan niet ondernomen moordpoging op Antonius, en de reacties van Antonius en Octavianus en de later schrijvende auteurs daarop. In het vierde hoofdstuk ging ik in op de situatie juist na de veldslag bij Mutina, waarbij Octavianus gelinkt werd aan de dood van de consuls, en Cicero in Rome zou profiteren van het machtsvacuüm. In het vijfde hoofdstuk behandelde ik de theorieën rond Lucius Antonius en in mindere mate Fulvia, en rond de bondgenootschappen met en de dood van Sextus Pompeius, met andere woorden de twee grootste problemen van het tweede triumviraat. Tenslotte keek ik naar de val van het tweede triumviraat, waarbij Octavianus, Antonius en Cleopatra verwickeld zouden zijn in onderlinge machtsspelletjes.

Telkens stelde ik drie vragen. Ten eerste: worden deze samenzeringsstheorieën specifiek gebruikt om mensen in een slecht daglicht te plaatsen? Welke auteurs doen dit, en hoe verhouden ze zich tegenover elkaar? Ten tweede vroeg ik me af welke karakteristieken of kenmerken de theorieën vertonen, en of deze min of meer overeenkomen met het bestaande onderzoek inzake samenzeringsstheorieën in de klassieke oudheid. Tenslotte stelde ik de vraag in welke mate de resultaten van modern onderzoek over veelal moderne samenzeringsstheorieën kunnen worden toegepast op de theorieën in mijn thesis. Idealiter wou ik aantonen dat samenzeringsstheorieën iets van alle tijden zijn. Ik hoop dat ik daar ondertussen al impliciet in geslaagd ben.

In deze conclusie ga ik voor mijn drie onderzoeksvragen een gepaste recapitulatie en een finale synthese geven, waarna ik kort inga op mogelijkheden voor verder onderzoek.

2. Zes auteurs, zes verhalen?

Van de zes auteurs die ik behandelde in deze thesis, was Cicero de enige tijdgenoot van de meeste gebeurtenissen. Meer nog, zijn handelingen in deze tijd kunnen niet los worden gezien van zijn dood: indien hij zich niet zo hevig had uitgelaten over Antonius, had hij misschien de woelige laatste decennia van de republiek overleefd. Dat hij een tijdgenoot was, heeft echter vergaande gevolgen voor zijn werk. Hij is de enige auteur inzake deze thesis die onmogelijk kan zijn blootgesteld aan de latere Octaviaanse propaganda, of niet geschaad werd door Octavianus die de documenten van het begin van het triumviraat vernietigde.⁵³⁵ Daarnaast had hij persoonlijke relaties met de hoofdrolspelers van deze periode, die ook zijn werk beïnvloedden. Zijn oorspronkelijke lage dunk van Octavianus is hier het beste voorbeeld van. Cicero wist als orator wat hij deed. Het mag dan ook niet verbazen dat Cicero exact wist hoe hij zijn frames moet gebruiken om zijn doelen te bereiken.⁵³⁶ Het gebruik van het insinueren van samenzweringen toont dan ook aan dat dit een traditie was, aangezien zijn publiek zijn redeneringen moest kunnen volgen.⁵³⁷

In de meeste hoofdstukken waarin Cicero voorkwam zien we dat hij de belangrijkste of enige bron voor samenzweringstheorieën is. Zijn theorieën tegen Antonius en tegentheorie tegen aanklachten dat hij dictator zou willen worden, staan dan ook centraal in het eerste, tweede, en vierde hoofdstuk. In deze hoofdstukken heb ik ook besproken wat zijn doelstellingen waren voor deze theorieën. De theorieën inzake de dood van Caesar werden gebruikt om in de grotere framing van Antonius het idee te planten dat hij evengoed verantwoordelijk kon zijn voor Caesars dood, om zo de aandacht van de daadwerkelijke Caesarmoordenaars af te leiden. Zijn meest sterke aanvallen op, en de sterkste elementen van zijn samenzweringstheorie tegen Antonius, kwamen op cruciale momenten waarop de senaat beslissingen moest nemen inzake Antonius, waarbij ze echter niet altijd de beslissingen namen die Cicero zou hebben gewenst. Tenslotte zagen we Cicero in de tegenaanval gaan, waarbij hij de aanval op zichzelf kon verdraaien naar een positieve zelfvoorstelling en een insinuatie dat het Antonius' handlangers waren die hem als gevaarlijk wilden neerzetten. Bij Cicero is het slecht afbeelden dus niet per se het hoofddoel, maar het is wel onlosmakelijk verbonden met de samenzweringstheorieën zelf. Tenslotte valt het op dat Cicero vooral zelf theorieën uit, in plaats van er enkel naar te verwijzen. De enige uitzondering hierbij is het gerucht dat Antonius moordenaars naar Caesar had gestuurd die betrappt werden.

Velleius Paterculus is waarschijnlijk de auteur die het meest politiek gekleurd is van de drie historiografen die ik heb behandeld in deze thesis. Zijn verdediging van Octavianus en afgunst voor Antonius is dan ook overduidelijk doorheen zijn werk. Inzake de samenzweringstheorieën zien we echter dat Velleius de samenzweringstheorieën van Cicero niet altijd volgt. Hij spreekt zich niet uit over de verantwoordelijkheid van Antonius bij de dood van Caesar, maar volgt wel Cicero's aanklachten tegen Antonius, zelfs al verbindt hij deze niet met Cicero's *Philippicae*. Bij de andere situaties zwijgt hij in het merendeel in alle talen. Inzake de theorieën waarbij Octavianus de dader zou zijn is dit zeer begrijpelijk, maar hij laat hier ook kansen liggen om Antonius slechter voor te stellen. Enkel in het derde hoofdstuk zien we hem Antonius' theorie verdraaien om dan met een eigen samenzweringstheorie te stellen dat Antonius het op Octavianus gemunt had. In de latere hoofdstukken schoof ik dan ook als theorie naar voor dat bepaalde samenzweringstheorieën pas later

⁵³⁵ App. B Civ. 5.132.

⁵³⁶ Sven Günther, "Creating and Linking Socio-economic and Legal Frames – Cicero's *Pro Quintio*," 20 (nog niet gepubliceerd); hij spreekt hierbij wel over orators in het algemeen, maar in mijn ogen is dit meer dan duidelijk bij Cicero.

⁵³⁷ Spencer, "Conspiracy rhetoric," 138-9.

gangbaar zouden zijn geworden, zoals de bondgenootschappen tussen Sextus en de overige triumvirs en de samenzweringstheorieën oplopend naar Actium. Het is wel duidelijk dat de theorieën die Velleius wel naar voren schuift expliciet bedoeld zijn om Antonius negatief voor te stellen. Tenslotte valt het ook op dat van de drie theorieën die Velleius vermeldt, Antonius die tiran wou zijn, Antonius originele aanklacht tegen Octavianus en Velleius' visie op de gebeurtenissen, de eerste en laatste van Velleius zelf komen, en slechts een werd voorgesteld als uitgaande van zijn personages.

Plutarchus' Parallele Levens focussen specifiek op hun hoofdpersonages, en in hoofdstuk 2 haalde ik aan dat Plutarchus duidelijk protagonisten en antagonistenvormen aanduidt, die in een ander Leven compleet omgekeerd afgebeeld kunnen worden. In zijn verschillende Levens krijgt hij dan ook de kans om vanuit de visie op zijn hoofdpersonages andere personages aan te vallen. Bij Cicero wordt Antonius afgebeeld als het grote gevaar, terwijl bij Antonius het net Cicero is die de senaat zou opzetten tegen Antonius, alhoewel Antonius zelf wel autocratisch wordt genoemd. Vanuit deze visie verbaast het dat Plutarchus bijna geen gebruik maakt van samenzweringstheorieën. Hoogstens kunnen we de handelingen van Cicero tegen Antonius in het Leven van Antonius zien als een samenzweringstheorie van Cicero tegen hem, maar anderzijds noemt Plutarchus Antonius zelf ook autocratisch. Bij de aanklachten van Antonius en Octavianus tegen elkaar zien we dat er daadwerkelijk bewijs wordt geleverd met het rapport dat Antonius onder ogen kwam. Andere situaties bespreekt hij vaak niet eens, in mijn ogen omdat ze niet belangrijk lijken voor zijn hoofdpersonages. Maar omdat hij ook de tegensamenzweringstheorie van Cicero bespreekt, valt ook te veronderstellen dat het oftewel aan hem persoonlijk lag, oftewel aan de literaire gewoontes van de tijd waarin hij schreef.

Een gelijkaardige situatie zien we bij Suetonius. In zijn werken over de keizers staat Octavianus dan ook centraal. Hierdoor verbaast het niet dat bepaalde situaties en theorieën dan ook helemaal niet worden aangehaald. Toch zijn er ook situaties, zoals bijvoorbeeld de oorlog met Lucius Antonius, waarbij het gebruik van samenzweringstheorieën zeer passend zouden kunnen worden gebruikt. Het zwartmaken van Octavianus' vijanden zou er hierbij voor zorgen dat Octavianus positiever kan worden voorgesteld. Het is dan ook verbazingwekkend dat de enige momenten dat Suetonius zelf een samenzweringstheorie naar voren schuift, momenten zijn waarop Octavianus relatief slecht wordt voorgesteld. Dit zijn namelijk de moordpoging op Antonius en de dood van de consuls bij Mutina. Bij deze eerste situatie gelooft hij zelf in de samenzweringstheorie, terwijl hij bij de tweede net lijkt te spreken vanuit de onzekerheid van de situatie. Aangezien Suetonius ook de negatieve kanten van zijn personages in de verf wilt zetten, zou het gebruik van zijn samenzweringstheorieën hierdoor verklaard kunnen worden. Dit betekent dus dat hij ook samenzweringstheorieën gebruikt om bepaalde personen slecht af te beelden, of op zijn minst om ervoor te zorgen dat ze niet compleet als enkel goede personen bekend zouden staan. Maar het valt dus op dat er enkel negatieve theorieën inzake zijn hoofdpersonage worden gebruikt, en geen theorieën over zijn vijanden.

We zien echter een veel explicieter gebruik van samenzweringstheorieën bij Appianus en Dio. Gowing stelt dat Appianus vaak wisselt tussen verschillende vooringenomen visies op Octavianus, relatief gunstig staat tegenover Antonius, en frequent speeches gebruikt.⁵³⁸ Deze aspecten komen duidelijk naar voor in Appianus' gebruik van samenzweringstheorieën. Antonius geeft zijn daden toe en verdedigt ze, en Cicero wordt ervan beschuldigd dat hij zelf documenten vervalste. Hij laat Octavianus vertellen over het complot tegen hem, en geeft verschillende mogelijkheden voor de vermeende moordpoging op Antonius. Zowel reacties van Antonius' legaten en het volk worden hierbij ook gegeven. En tenslotte tonen wederzijdse aanklachten van Octavianus en Sextus, twee bondgenootschappen tussen Antonius en Sextus en het gebruik van een 'positieve'

---

⁵³⁸ Gowing, *The triumviral narratives*, 90-1, 118-9, 245.

samenzweringstheorie aan dat zowel Octavianus als Antonius betrokken personen konden zijn bij deze theorieën. Hierbij valt het op dat Appianus zich zelf bijna niet uitspreekt over de theorieën, maar ze voort laat komen uit zijn personages. De enige situatie waarbij hij dit wel doet, is het overlopen van de verschillende opties inzake de vermeende moordpoging van Octavianus tegen Antonius in het derde hoofdstuk, maar zelfs dan komt de specifieke theorie van Appianus' Antonius, en niet van Appianus zelf. Daarom stel ik dat Appianus niet zozeer mensen aanvalt met samenzweringstheorieën, maar zich eerder neutraal probeert te houden door de theorieën niet te internaliseren maar gewoon te vermelden vanuit zijn personages. Dat hij bepaalde theorieën niet naar voor brengt en bepaalde personages zoals Lucius en Marcus Antonius de kans geeft om in een al dan niet fictieve speech hun motivatie uit de doeken te doen, lijkt dit te ondersteunen.

Tenslotte is er Cassius Dio. In de voorgaande hoofdstukken is naar voor gekomen dat deze auteur er absoluut niet voor terugschrok om samenzweringstheorieën te incorporeren in zijn werk. Gowing stelt dat Dio Octavianus centraal zette, en andere personen vooral bekeek in hun relaties tot Octavianus, waarbij Octavianus meer werd vergeven: het doel heiligde de middelen.⁵³⁹ Dit valt ook goed te zien in zijn samenzweringstheorieën. Ten eerste vatte hij enkele *Philippicae* en Antonius' repliek samen in zijn versie van de speeches van Cicero en Calenus. Ten tweede gaat hij niet in op de daadwerkelijk vermeende moordpoging, maar geeft hij wel een van de interessantste passages inzake het samenweerderig denken.⁵⁴⁰ Ten derde stelt hij dat er een complot was tussen de senatoren om Octavianus tegen te houden. Ten vierde is Dio mondig over Lucius Antonius en de twee triumvirs wiens macht zou worden ontnomen. Tenslotte verdedigde hij Octavianus tegenover geruchten en viel hij zeer expliciet Cleopatra en Antonius aan, waarbij Cleopatra het machtscentrum wou verplaatsen naar Alexandrië en Antonius zou verraden. Zowel bij Appianus als bij Dio valt het op dat er veel elementen zijn die beïnvloed lijken door Octaviaanse propaganda, maar bij Dio gaat dit nog een stap verder. Zijn verdediging van Octavianus en aanval op Antonius zijn hier veel explicieter, en lijken enkel overtroffen te worden door Velleius. Het valt ook op dat Dio zowel zelf theorieën naar voor brengt als ze laat uitgaan van zijn personages. Maar zelfs in de gevallen waarbij hij zijn personages als medium gebruikt, is het duidelijk dat hij nog steeds Octavianus wilt beschermen en zijn tegenstanders wilt aanvallen. Tegenover Appianus is het zeer duidelijk dat Dio hier wel samenzweringstheorieën gebruikt om zijn persoonlijke visie te veruitwendigen en dus bepaalde mensen in een slecht daglicht te stellen.

Concluderend stel ik dus dat samenzweringstheorieën gebruikt werden om bepaalde personen zwart te maken, maar dus ook om anderen net te verdedigen. Maar niet alle auteurs die samenzweringstheorieën naar voor brengen doen dit ook met dit doel. Appianus is hiervan het beste voorbeeld. De auteurs die het wel gebruiken om bepaalde personen in een slecht daglicht te plaatsen doen dit vooral door zelf met theorieën naar voor te komen, in plaats van de theorieën te laten voortkomen uit hun personages. Hierbij valt er ook een opdeling te maken. Enerzijds is er Cicero, die als tijdsgenoot de samenzweringstheorieën gebruikt met praktische doelen. Anderzijds zijn er Velleius en Dio, die enerzijds enkele decennia en anderzijds meer dan een eeuw later schreven, maar hierbij kiezen om een bepaalde persoon centraal te laten staan in (een deel van) hun werk. De reden waarom deze specifieke auteurs dit doen en andere niet, is niet eenduidig voor te stellen. Voor Cicero is het praktische doel de meest logische verklaring. Voor Velleius en Dio steun ik echter op voorgaande visies, zoals die van Gowing in Dio's geval, dat deze Octavianus net centraal plaatsten. Bij Dio komt daar ook het kenmerk bij dat hij schreef tijdens de onstabiele Severische dynastie, wat misschien bijdroeg tot zijn missie om een sterke keizer centraal te zetten. Pagán spreekt over een 'gouden era van samenzweringstheorieën' waarbij Juvenalis, Tacitus en Suetonius deze meer beginnen te betrekken in

---

⁵³⁹ Idem, 92-3, 119-20.

⁵⁴⁰ Namelijk Cass. Dio 45.8

hun werk.⁵⁴¹ Ik volg Pagán niet volledig in haar gebruik van de hyperbool ‘gouden era’. Aan de hand van deze thesis stel ik dat er wel degelijk veel samenzweringstheorieën lijken voor te komen, maar samenzweringstheorieën komen zowel daarvoor als daarna zeker ook voor, in zowel de eerste eeuw als de late tweede en vroege derde eeuw.

Ik heb er expliciet voor gekozen om te kijken naar de samenzweringstheorieën zelf, en de verklaring waarom hangt in mijn ogen meer af van de precieze relaties tussen de auteurs en de historische personen. Het zou in mijn ogen dan ook interessant zijn voor verder onderzoek om dieper in te gaan op de relaties tussen Klassieke auteurs en hun historische personages inzake samenzweringstheorieën: is dit altijd een een-op-een relatie, of durven auteurs die bepaalde personen net centraal stellen deze personen ook bijvoorbeeld consequent als samenzweerder aan te duiden?

3. Karakteristieken

In elk hoofdstuk besprak ik enkele kenmerken van samenzweringstheorieën die door Pagán, Roisman en Spencer werden aangehaald. Sommigen daarvan leken bijna onmisbaar, en anderen eerder vergezocht. Hier ga ik kort overlopen welke kenmerken veel en welke zo goed als niet voorkwamen, om tenslotte deze lijst te proberen aanvullen met eigen verkregen inzichten.

Twee elementen die bij zo goed als elke samenzweringstheorie voorkwamen, waren het element van de periode van crisis en die van de voorkeur voor de dispositionele verklaring boven de situationele verklaring.⁵⁴² De link tussen gepercipieerde bedreiging en samenzweringstheorieën is hier dus overduidelijk. Zowel bij samenzweringstheorieën die worden geuit door tijdsgenoten als theorieën die door later schrijvende auteurs naar voor worden gebracht valt het op dat deze periodes zorgden voor meer samenzweringstheorieën. De voorkeur voor de dispositionele verklaring boven de situationele onderschrijft dat de auteurs er geen problemen mee hadden om op de man te spelen en hun persoonlijkheden centraal zetten bij hun verklaringen waarom dingen gebeurden. Machtshonger lijkt hierbij – zeker bij Antonius – het centrale kenmerk te zijn.

Vervolgens zijn er de samenhangende kenmerken dat er maar een persoon zou zijn die de samenzwering ziet aankomen, en dat er voor elke samenzweringsaanklacht een tegensamenzwering mogelijk was.⁵⁴³ Deze zijn vooral te zien bij de theorieën van Cicero en die van Appianus, en in mijn ogen het best in de hoofdstukken 3 en 4. Hierbij zijn de tegensamenzweringen niet alleen mogelijk, maar worden ze ook zeer concreet gemaakt. Cicero is hierbij dan ook het beste voorbeeld van iemand die als enige de zagezegde samenzweringen doorheeft, en de leiding van de oppositie tegen die personen op zich neemt. Maar we zien bij Appianus ook dat zowel Octavianus als Antonius naar voor komen met theorieën dat zij in gevaar zouden zijn, terwijl niemand anders deze naar voor brengt.⁵⁴⁴

Ten derde zijn er de samenhangende elementen dat samenzweringstheorieën het politieke systeem kunnen bevestigen en dat Rome dat het slachtoffer zou zijn van samenzweringstheorieën.⁵⁴⁵ Het valt op dat het politiek systeem wel bevestigd lijkt te worden door samenzweringstheorieën, maar het politieke landschap maakt wel een grote verandering mee in 43 met de creatie van het tweede triumviraat. We zien in hoofdstukken 2 en 4 dat de Romeinse republiek moet beschermd worden, maar

⁵⁴¹ Pagán, *Conspiracy theory*, 121.

⁵⁴² Respectievelijk Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 157 en Pagán, *Conspiracy theory*, 32-3.

⁵⁴³ Respectievelijk Spencer, “Conspiracy narratives,” 150-2 en Pagán, *Conspiracy narratives*, 129.

⁵⁴⁴ Zie hoofdstuk 3.

⁵⁴⁵ Respectievelijk

in de hoofdstuk 5 is het Octavianus' positie die centraal staat van het Romeinse politieke systeem. Andere theorieën draaien echter rond personen, zoals de theorieën in hoofdstuk 3, en niet om Rome zelf. In de meeste gevallen komen deze twee elementen dan ook samen voor. De enige situatie waarin dit overduidelijk niet gebeurt, is de verantwoordelijkheid van Antonius inzake Caesars dood, waarbij Rome niet het slachtoffer is, integendeel zelf, Rome zou volgens Cicero net verlost zijn van de tiran.

Hier nauw aan verbonden is het aspect dat samenzweringstheorieën duurzame vooroordelen in stand houden en ongelijke machtsverhoudingen rechtvaardigen.⁵⁴⁶ Hierbij valt het op dat deze enkel voorkomen bij de samenzweringen van latere auteurs. Bij bijvoorbeeld Dio valt het zeer hard op dat hij de ongelijke machtsverhoudingen verdedigd, zodat Octavianus' positie en daden vaak in een goed daglicht lijken te staan. Bij de theorieën die gericht zijn tegen Antonius is het kenmerk van het in stand houden van duurzame vooroordelen ook zeer aanwezig. Maar er zijn ook enkele theorieën waarbij dit kenmerk helemaal niet lijkt voor te komen, zoals de theorieën uit mijn vierde hoofdstuk.

Naast dit kenmerk dat Pagán opmerkt, zijn er nog twee kenmerken die een veel belangrijker plaats in haar werk krijgen: enerzijds het epistemologisch vacuüm, en anderzijds samenzweringstheorieën als verklaring waarom goede mensen slechte dingen overkomen.⁵⁴⁷ Haar stelling dat samenzweringstheorieën werden gebruikt om epistemologische vacua op te vullen lijkt niet consequent hard te maken. In verschillende hoofdstukken zien we onzekerheid over wat er daadwerkelijk gebeurd zou zijn, waarvan – in mijn ogen – de voorstelling van de theorie dat Octavianus de consuls zou hebben vermoord een perfect voorbeeld zou zijn.⁵⁴⁸ Maar in andere hoofdstukken lijkt er veel minder onzekerheid te zijn. In mijn *status quaestionis* heb ik al aangehaald dat ook reviews van Pagán's werk hier commentaar op geven, en stellen dat niet elke theorie wordt gebruikt om een vacuüm op te vullen, wat ook hier te zien is. Pagán's mantra lijkt dan weer wel bij de meeste theorieën van toepassing te zijn. Net zoals bij het bevestigen van het politieke systeem is hierbij ook perspectief enorm belangrijk. Als we bijvoorbeeld kijken naar Cicero's samenzweringstheorie dat Antonius verantwoordelijkheid draagt voor de dood van Caesar, dan kan dit als verklaring worden gezien waarom Caesar slechte dingen overkwam. Maar Caesar kan, zeker in Cicero's ogen, moeilijk als goede persoon worden gezien. Bij andere theorieën lijkt dit echter zeer goed te passen. Een goed voorbeeld lijkt Octavianus te zijn inzake de samenzweringstheorieën inzake de bondgenootschappen tussen Sextus en de overige triumvirs, waarbij Octavianus het slachtoffer lijkt.

Tenslotte zijn er enkele kenmerken die nauwelijks lijken naar voor te komen. Het eerste kenmerk hiervan is dat vrouwen, slaven, en buitenlanders makkelijke zondebokken zouden zijn.⁵⁴⁹ In zo goed als alle hoofdstukken is dit aspect zo goed als volledig afwezig. Het dichtste dat de eerste vier hoofdstukken hierbij in de buurt komen is Antonius die als quasi-outsider wordt afgebeeld door Cicero. In het vijfde en zesde hoofdstuk lijkt dit echter te keren. We krijgen enerzijds Fulvia, die bij de meeste auteurs op de achtergrond lijkt te blijven. Anderzijds krijgen we echter Cleopatra. Als buitenlandse vrouw zou ze Marcus Antonius tot haar slaaf hebben gemaakt, en er zou dan ook oorlog aan haar worden verklaard, en aanvankelijk dus niet aan Antonius. Ten tweede hebben we het de-historiseren.⁵⁵⁰ Enerzijds slaat dit op het uit de context trekken van bepaalde situaties om die als ahistorische gebeurtenis voor te stellen. Anderzijds verbind ik hier ook het gebruiken van historische voorbeelden mee, aangezien dit ook helpt om de gebeurtenis als ahistorisch voor te stellen. Hierbij

---

⁵⁴⁶ Pagán, *Conspiracy theory*, 4-5.

⁵⁴⁷ Respectievelijk Pagán, *Conspiracy theory*, 2 enerzijds, en Idem, 1 en Roisman, *The rhetoric of conspiracy*, 159-60.

⁵⁴⁸ Zie hoofdstuk 4.

⁵⁴⁹ Pagán, *Conspiracy theory*, 1-2.

⁵⁵⁰ Idem, 27.

valt het op dat enkel Cicero dit lijkt toe te passen, en dan vooral om zichzelf extra in de verf te zetten. Deze kenmerken lijken dan ook eerder inherent te zijn aan de situatie, en niet per se aan de samenzweringstheorieën die eraan verbonden worden.

Ik heb deze kenmerken dus min of meer proberen ordenen aan de hand van hun frequentie. Het is wel belangrijk om op te merken dat er volgens mij dus geen standaardmodel voor een samenzweringstheorie bestaat. Bepaalde kenmerken lijken *conditiones sine quibus non* te zijn, maar zelf het crisiselement of de voorkeur voor de dispositionele verklaring zijn niet volledig van toepassing op alle theorieën. Deze kunnen dus helpen om samenzweringstheorieën te identificeren en geven interessante informatie over de context, maar ze exhaustief gebruiken en ze overal verwachten tegen te komen lijkt me dus een verkeerde opvatting te zijn.

Tenslotte vul ik deze lijst graag aan met enkele kenmerken die specifiek van toepassing lijken op (een deel van) de samenzweringstheorieën uit mijn hoofdstukken. Zoals hierboven al gesteld vinden we bij Cicero's brieven en *Philippicae* vooral samenzweringstheorieën op momenten waarop er praktische beslissingen moesten worden genomen. In zijn brieven vallen er geen te vinden. Ten tweede heb ik hierboven ook al naar voor gebracht dat de auteurs zelf samenzweringstheorieën naar voor kunnen brengen, maar dit ook via hun personages kunnen doen. Op deze manier kunnen we in mijn ogen hieruit een typologie afleiden, waarbij samenzweringstheorieën van de auteurs zelf vaak veel meer gebruikt worden om personen in een slecht daglicht te plaatsen. Tenslotte valt bij de samenzweringstheorieën van de later schrijvende auteurs op dat de veteranen en soldaten in het algemeen een belangrijke doelgroep leken. De meeste samenzweringstheorieën worden dan ook gemaakt in een militaire context.⁵⁵¹ Hiervan zijn de theorieën uit de laatste twee hoofdstukken goede voorbeelden.

4. Modern onderzoek

Als laatste doelstelling heb ik in deze thesis proberen aantonen dat de resultaten van modern onderzoek inzake samenzweringstheorieën ook duidelijk terug te vinden zijn in de samenzweringstheorieën van de klassieke oudheid. In de zes hoofdstukken heb ik zes thema's besproken aan de hand van bijdragen aan het *Routledge Handbook of conspiracy theories*. In het eerste hoofdstuk waren dit de intergroep-relaties, waarbij ik keek naar de manier waarop Cicero de Republiek als eengemaakt voorstelt tegen Antonius. In het tweede hoofdstuk heb ik gekeken naar de verspreiding van samenzweringstheorieën, en hoe bepaalde elementen al dan niet een invloed hadden op de verspreiding van samenzweringstheorieën. Ten derde heb ik gekeken naar de relatie tussen *fake news* en samenzweringstheorieën, die goed te zien is bij Appianus en Plutarchus. In het vierde hoofdstuk heb ik gekeken naar het tegengaan van samenzweringstheorieën, waarbij Cicero's tegensamenzweringstheorie centraal stond, en waarbij ik aantoonde dat de theorie tegen Cicero een samenzweringstheorie was die volgens de bijdrage zo snel mogelijk moest worden tegengehouden. In het vijfde hoofdstuk besprak ik de functies en het gebruik van samenzweringstheorieën in autoritaire regimes, en vergeleek ik kort de situatie onder het triumviraat met de eerste maanden na Caesars dood. Tenslotte besprak ik de link tussen samenzweringstheorieën, gender en seksualiteit, waarbij

---

⁵⁵¹ Dit kan bijvoorbeeld geplaatst worden tegenover Roisman, die in zijn verschillende hoofdstukken verschillende contexten afleidt. Alhoewel ik niet ontken dat er ook theorieën zijn die niet in militaire contexten voorkomen, is er hier in mijn ogen wel een overgewicht van theorieën die wel in deze context voorkomen.

vooral de relatie tussen Antonius en Cleopatra belangrijk is, terwijl Fulvia net niet op de voorgrond lijkt te komen.

Het is overduidelijk dat niet elk onderzoek toepasselijk is op elke samenzweringstheorie. Gender en seksualiteit speelt bijvoorbeeld zo goed als geen rol bij de samenzweringstheorie dat Octavianus verantwoordelijk zou zijn voor de dood van Caesar. Maar dit hoeft ook niet. Gender en seksualiteit spelen bijvoorbeeld ook niet onmiddellijk een rol bij de moord op John F. Kennedy. Ik wil met het gebruik van modern onderzoek ook niet claimen dat er zo goed als geen verschillen zijn tussen moderne samenzweringstheorieën en samenzweringstheorieën in de klassieke oudheid. Wel wil ik aantonen dat de verklaringen die ik in deze thesis naar voren worden gebracht wel degelijk samenzweringstheorieën zijn en wel degelijk benaderd kunnen worden met modern onderzoek, wat bijdraagt aan de claim dat samenzweringstheorieën geen specifiek (vroeg-)moderne uitvinding zijn. Elke cultuur legt zijn eigen nadrukken op samenzweringstheorieën, zoals te zien valt in de vele bijdragen inzake verschillende historische periodes en andere culturen in het *Routledge Handbook*, en dit geldt ook voor samenzweringstheorieën in de klassieke oudheid.

5. Verder onderzoek

Tenslotte sluit ik deze thesis af met mogelijke pistes voor verder onderzoek. Als eerste, en meest vanzelfsprekende optie, zijn er de andere periodes van de oudheid. Samenzweringstheorieën zijn tot dusver enkel onderzocht inzake Klassiek Athene, de Romeinse keizertijd, en enkele fragmenten over de Romeinse republiek. Ongetwijfeld zullen er ook samenzweringsnarratieven en -theorieën te vinden zijn in latere literaire werken in de Late oudheid. Daarmee zou ook de claim dat samenzweringstheorieën wel degelijk voorkomen in de klassieke oudheid nog meer versterkt kunnen worden.

Ten tweede, zoals ik hierboven al heb aangehaald, zou het volgens mij interessant zijn om dieper in te gaan op de relaties tussen de verschillende auteurs en hun personages inzake samenzweringstheorieën. Van de gebruikte literaire werken heb ik vaak maar een deel gebruikt: maar een handjevol boeken uit het werk van Cassius Dio, maar drie van de vijf boeken van Appianus' werk over burgeroorlogen, maar een klein deel van Cicero's werken, et cetera. Het zou interessant zijn om net per auteur te zullen kijken wanneer ze samenzweringstheorieën gebruiken, en in welke mate dit is om personages die in hun ogen centraal staan net te beschermen of net aan te vallen, of misschien zelfs allebei. Het zou bijvoorbeeld zeer interessant zijn om te kijken of er net bepaalde werken zouden zijn die consequent hun 'hoofdpersonage' voorstellen als iemand die constant als dader in samenzweringstheorieën wordt voorgesteld.

Tenslotte heb ik in deze thesis de bewuste keuze gemaakt om geen grote parallellen te proberen trekken tussen de propaganda van Octavianus en de samenzweringstheorieën. Dit valt zowel te wijten aan tijdsdruk als aan de lengte van deze thesis. Inzake deze propaganda heb ik vooral aangehaald dat de later schrijvende auteurs hier zo goed als zeker door beïnvloed zijn, waardoor Octavianus in de latere hoofdstuk bijna altijd het hoofdpersonage is, en in de meeste theorieën net het slachtoffer zou zijn in plaats van de dader. Het zou interessant zijn om deze relatie tussen propaganda en samenzweringstheorieën verder uit te diepen, en te kijken naar de theorieën die Octavianus net als dader zien, zoals zijn deals met Cleopatra. In de voorgaande hoofdstukken heb ik dit verklaard aan de hand van Gowings werk, waarbij zowel Appianus als Dio Octavianus ook voorstelden als iemand die het heft in handen kon nemen wanneer het nodig was.

Bibliografie

Bronnen

- Appianus. *Roman History, Volume IV: Civil Wars, Books 1–2*. Vertaald door Brian McGing. Loeb Classical Library 5. Cambridge: Harvard University Press, 2020.
- Appianus. *Roman History, Volume V: Civil Wars, Books 3–4*. Vertaald door Brian McGing. Loeb Classical Library 543. Cambridge: Harvard University Press, 2020.
- Appian. *Roman History, Volume VI: Civil Wars, Book 5. Fragments*. Vertaald door Brian McGing. Loeb Classical Library 544. Cambridge: Harvard University Press, 2020.
- Cassius Dio. *Roman History, Volume IV: Books 41-45*. Vertaald door Earnest Cary en Herbert B. Foster. Loeb Classical Library 66. Cambridge: Harvard University Press, 1916.
- Cassius Dio. *Roman History, Volume V: Books 46-50*. Vertaald door Earnest Cary en Herbert B. Foster. Loeb Classical Library 82. Cambridge: Harvard University Press, 1917.
- Cassius Dio. *Roman History, Volume VI: Books 51-55*. Vertaald door Earnest Cary en Herbert B. Foster. Loeb Classical Library 83. Cambridge: Harvard University Press, 1917.
- Cicero. *Letters to Friends, Volume III: Letters 281-435*. Vertaald door D. R. Shackleton Bailey. Loeb Classical Library 230. Cambridge: Harvard University Press, 2001.
- Cicero. *Letters to Atticus, Volume IV*. Vertaald door D. R. Shackleton Bailey. Loeb Classical Library 491. Cambridge: Harvard University Press, 1999.
- Cicero. *Philippics 1-6*. Vertaald door D. R. Shackleton Bailey. Herzien door John T. Ramsey en Gesine Manuwald. Loeb Classical Library 189. Cambridge: Harvard University Press, 2010.
- Cicero. *Philippics 7-14*. Vertaald door D. R. Shackleton Bailey. Herzien door John T. Ramsey en Gesine Manuwald. Loeb Classical Library 507. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010.
- Livius. *History of Rome, Volume 9: Books 31-34*. Vertaald door J. C. Yardley. Loeb Classical Library 295. Cambridge: Harvard University Press, 2017.
- Plutarchus. *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar*. Vertaald door Bernadotte Perrin. Loeb Classical Library 99. Cambridge: Harvard University Press, 1919.
- Plutarchus. *Lives, Volume IX: Demetrius and Antony. Pyrrhus and Gaius Marius*. Vertaald door Bernadotte Perrin. Loeb Classical Library 101. Cambridge: Harvard University Press, 1920.
- Suetonius. *Lives of the Caesars, Volume I: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius Caligula*. Vertaald door J. C. Rolfe. Loeb Classical Library 31. Cambridge: Harvard University Press, 1914.
- Velleius Paterculus. *Compendium of Roman History. Res Gestae Divi Augusti*. Vertaald door Frederick W. Shipley. Loeb Classical Library 152. Cambridge: Harvard University Press, 1924.

Literatuur

- Aaronovitch, David. *Voodoo Histories: The Role of Conspiracy Theory in the Shaping of Modern History*. New York: Riverhead book, 2010.
- Ansuategui, Antonio Duplá. "Incitement to Violence in Late Republican Political Oratory." In *Political Communication in the Roman World*, uitgegeven door Cristina Rosillo-López, 179-200. Leiden: Brill, 2017.
- Astapova, Anastasiya. "Rumours, urban legends and the verbal transmission of conspiracy theories." In *Routledge handbook of conspiracy theories* uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 391-400. New York: Routledge, 2020.
- Avramov, Kiril, Vasily Gatov en Ilya Yablokov. "Conspiracy theories and fake news." In *Routledge handbook of conspiracy theories*, uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 512-24. New York: Routledge, 2020.
- Bangerter, Adrian, Pascal Wagner-Egger en Sylvain Delouvé. "How conspiracy theories spread." In *Routledge handbook of conspiracy theories*, uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 206-18. New York: Routledge, 2020.
- Baudy Gerhard. "Lupercalia." *Brill's New Pauly*. Geraadpleegd 05.04.2021. referenceworks.brillonline.com.
- Biddlestone, Mikey, Michał Bilewicz, Aleksandra Cichocka en Iris Žeželj. "Conspiracy theories and intergroup relations. In *Routledge handbook of conspiracy theories*, uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 219-30. New York: Routledge, 2020.
- Bieberstein, Klaus. "Ituraea," *Brill's New Pauly*. Geraadpleegd 12.04.2021. referenceworks.brillonline.com.
- Birley, A.R. "Cassius Dio" *Brill's New Pauly*. Geraadpleegd 21.03.2021. Referenceworks.brillonline.com
- Borgies, Loic. *Le conflit propagandiste entre Octavien et Marc Antoine: De l'usage politique de la uiterpretatio entre 44 et 30 a. C.* Brussel: Editions Latomus, 2016.
- Breunese, Merlijn. "Cicero vs. Mark Antony: identity construction and ingroup/outgroup formation in Philippics One and Three." In *Clause and Discourse*, uitgegeven door Lidewij van Gils, Caroline Kroon en Rodie Risselada, 448-63. Boston/Berlijn: De Gruyter, 2020.
- Bringmann, Klaus en Jürgen Leonhardt. "Cicero" *Brills New Pauly*. Geraadpleegd 21.03.2021. Referenceworks.brillonline.com
- Burden-Strevens, Christopher. *Cassius Dio's Speeches and the Collapse of the Roman Republic: The Roman History, Books 3–56*. Leiden: Brill, 2020.
- Butter, Michael, and Peter Knight. "Bridging the great divide: conspiracy theory research for the 21st century." *Diogenes* (2016): 0392192116669289.
- Crook, John A. "A legal point about Mark Antony's will." *The Journal of Roman Studies* 47, nr. 1/2 (1957): 36-8.

- Elvers, Karl-Ludwig. "A. Niger." *Brill's New Pauly*. Geraadpleegd 27.04.2021. referenceworks.brillonline.com.
- Entman, Robert M. "Framing: Toward clarification of a fractured paradigm." *Journal of communication* 43, nr. 4 (1993): 51-8.
- Fagan, Garrett G. "Review: Conspiracy theory in Latin Literature en Trahison et traîtres dans l'Antiquité." *The Journal of Roman Studies* 105 (2015): 416-8.
- Fairclough, Norman. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity press, 2012.
- Freyburger-Galland, Marie-Laure. "Political and religious propaganda between 44 and 27 BC." *Vergilius* (2009): 17-30.
- Fündling, Jörg. "Manius" *Brill's New Pauly*. Geraadpleegd 03.05.2021. referenceworks.brillonline.com
- Gabba, Emilio. "The Perusine war and triumviral Italy." *Harvard Studies in Classical Philology* 75 (1971): 139-60.
- Gildenhard, Ingo. *Cicero, Philippic 2, 44–50, 78–92, 100–119: Latin Text, Study Aids with Vocabulary, and Commentary*. Cambridge (VK): Open Book Publishers, 2018.
- Giry, Julien en Pranvera Tika. "Conspiracy theories in political science and political theory." In *Routledge handbook of conspiracy theories*, uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 108-21. New York: Routledge, 2020.
- Giry, Julien en Doğan Gürpınar. "Functions and uses of conspiracy theories in authoritarian regimes." In *Routledge handbook of conspiracy theories*, uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 317-29. New York: Routledge, 2020.
- Gosling, Anne. "Octavian, Brutus and Apollo: a note on opportunist propaganda." *The American Journal of Philology* 107, nr. 4 (1986): 586-9.
- Gowing, Alain M. *The triumviral narratives of Appian and Cassius Dio*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1992.
- Günther, Sven. "Creating and Linking Socio-economic and Legal Frames – Cicero's *Pro Quinctio*" (nog niet gepubliceerd).
- Hofstadter, Richard. *The paranoid style in American politics*. Vintage Books: New York, 2012.
- Imhoff, Roland en Pia Lamberty. "Conspiracy beliefs as psycho-political reactions to perceived power." In *Routledge handbook of conspiracy theories*, uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 192-205. New York: Routledge, 2020.
- Jeager, Mary. "Review: Conspiracy narratives in Roman History." *Hermathena* 180 (2006): 133-5.
- Leal, Hugo. "Networked disinformation and the lifecycle of online conspiracy theories." In *Routledge handbook of conspiracy theories*, uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 497-511. New York: Routledge, 2020.
- Lessie, Alexander James. "Becoming Mark Antony: a metabiographical study of characterization and reception." PhD diss., UCLA, 2015.
- Keeley, Brian. "Of conspiracy theories." *Journal of Philosophy* 96, nr. 3 (1999): 109-126.

- Kienast, Dietmar. "Augustus." *Brill's New Pauly*. Geraadpleegd 18.04.2021.
Referenceworks.brillonline.com
- Knight, Peter. *Conspiracy theories in American history: An encyclopedia*. Vol. 1. Santa-Barbara: ABC-CLIO, 2003.
- Krapinger, Gernot. "Velleius Paterculus." *Brill's New Pauly*. Geraadpleegd 21.03.2021.
Referenceworks.brillonline.com
- Krekó, Péter. "Countering conspiracy theories and misinformation." In *The Routledge Handbook of conspiracy theories*, uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 242-56. Routledge, New York, 2020.
- Krouwel André, Silvia Mari en Hulda Thórisdóttir. "Conspiracy theories, political ideology and political behaviour." In *Routledge handbook of conspiracy theories*, uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 304-316. New York: Routledge, 2020.
- Magino, Domenico. "Appianus." *Brill's New Pauly*. Geraadpleegd 21.03.2021.
Referenceworks.brillonline.com
- McKenzie-McHarg, Andrew. "Conceptual history and conspiracy theory." In *Routledge handbook of conspiracy theories*, uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 16-27. New York, Routledge: 2020.
- McKenzie-McHarg, Andrew en Claus Oberhauser. "Conspiracy theorising and the history of media in the eighteenth Century." In *Routledge handbook of conspiracy theories*, uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 401-14. New York: Routledge, 2020.
- Montlahuc, Pascal. "Qui a tué Sextus Pompée? Enquête sur les interprétations politiques d'un assassinat à l'époque triumvirale." *Revue des études anciennes* 116, nr. 2 (2014): 577-98.
- Nefes, Türkay Salim en Alejandro Romero-Reche. "Sociology, social theory and conspiracy theory." In *Routledge handbook of conspiracy theories*, uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 94-107. New York: Routledge, 2020.
- Pagán, Victoria Emma. *Conspiracy narratives in Roman history*. University of Texas Press, 2013.
- Pagán, Victoria Emma. "Conspiracy theories in the Roman Empire." In *Routledge handbook of conspiracy theories*, uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 531-41. New York: Routledge, 2020.
- Pagán, Victoria Emma. *Conspiracy theory in Latin literature*. University of Texas Press, 2012.
- Pagán, Victoria Emma. "Towards a model of conspiracy theory for ancient Rome" *New German Critique* nr. 103 (2008): 49.
- Pagán, Victoria Emma en Andrew Wolpert. "Review: The Rhetoric of Conspiracy in Ancient Athens door Joseph Roisman." *Bryn Mawr Classical Review*. Geraadpleegd 26.02.2021.
<https://bmcr.brynmawr.edu/2007/2007.03.14/>
- Pelling, Christopher. *Plutarch: Life of Antony*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Pelling, Christopher. "Plutarchos." *Brill's New Pauly*. Geraadpleegd 21.03.2021.
Referenceworks.brillonline.com.

- Pelling, Christopher . "The triumviral period" In *Cambridge Ancient History X*, 1-69. Cambridge: Cambridge Ancient History, 1996.
- Purcell, Nicholas. "The city of Rome and the plebs urbana in the late Republic." In *The Cambridge Ancient History 9*, uitgegeven door J.A. Crook, Andrew Lintott en Elizabeth Rawson, 644-88. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Räikkä, Juha en Juho Ritola. "Philosophy and conspiracy theories." In *Routledge handbook of conspiracy theories*, uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 56-66. New York: Routledge, 2020.
- Ramsey, John T. "Mark Antony's judiciary reform and its revival under the Triumvirs." *The Journal of Roman Studies* 95 (2005): 20-37.
- Rawson, Elizabeth. "The aftermath of the Ides." In *Cambridge Ancient History IX*, 468-90. Cambridge: Cambridge university press, 1994.
- Rives, J.B. "Review: Conspiracy narratives in Roman History." *Classical Philology* 101, nr. 2 (2006): 77-81.
- Roisman, Joseph. *The rhetoric of conspiracy in ancient Athens*. Univ of California Press, 2006.
- Sallmann, Klaus. "Suetonius." *Brill's New Pauly*. Geraadpleegd 21.03.2021. Referenceworks.brillonline.com.
- Schur, David. "An introduction to close reading." *Literature and Arts C-14, resources, supplementary readings*. Geraadpleegd 30.03.2021. <http://sites.fas.harvard.edu/~lac14>.
- Sirriani, Frank A. "Was Antony's will partially forged?." *L'Antiquité Classique* (1984): 236-41.
- Spencer, Walter E. "Conspiracy narratives in Latin literature." PhD diss., University of Illinois, 2002.
- Spencer, Walter E. "Conspiracy Rhetoric in Cicero's Verrines." *Illinois Classical Studies*, nr. 35-6 (2011): 121-41.
- Spickermann, Wolfgang. "Deiotarus" *Brill's New Pauly*. Geraadpleegd 12.04.2021. Referenceworks.brillonline.com.
- Stevenson, Tom. "Antony as « tyrant » in Cicero's first « Philippic »." *Ramus* 38, nr. 2 (2009): 174-86.
- Syme, Ronald. *The Roman revolution*. Oxford: Oxford University Press, 1939.
- Thiem, Annika. "Conspiracy theories and gender and sexuality." In *Routledge handbook of conspiracy theories*, uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 292-303. New York: Routledge, 2020.
- Thórisdóttir, Hulda, Silvia Mari en André Krouwel. ""Conspiracy theories, political ideology and political behaviour." In *Routledge handbook of conspiracy theories*, uitgegeven door Michael Butter en Peter Knight, 304-16. New York: Routledge, 2020.
- Toher, Mark. "Octavian's arrival in Rome, 44 BC." *Classical Quarterly* 54, nr. 1 (2004): 174-84.
- Van Prooijen, Jan-Willem. *The psychology of conspiracy theories*. New York: Routledge, 2018.
- Wardle, D. "Baby steps for Octavian: 44 Bc?." *Classical Quarterly* 68, nr. 1 (2018): 178-91.

-Westall, Richard. "The Sources of Cassius Dio for the Roman Civil Wars of 49–30 bc." In *Cassius Dio*, uitgegeven door Carsten Hjort Lange en Jesper Majbom Maden, 51-75. Leiden: Brill, 2016.

-Will, Wolfgang. "F. Calenus" *Brill's New Pauly*. Geraadpleegd 07.04.2021.
referenceworks.brillonline.com.

-X, "The impact of conspiracy narratives on violent RWE and LWE narratives," *Europese Commissie*. Geraadpleegd 04.01.2021. <https://ec.europa.eu/>.